

BEGMYRAT GEREY

5000 YILLIK SÜMER-TÜRKMEN BAĞLARI

Rus arkeolojicinin atası arkeolog Nikolsky şunları söyler:
"Sümerlerin ana vatanı Aşkabad kentinin yakınındadır. Bu
ülkenin kurganlarından arkeologlar taş, gümüş ve kilden
yapılmış eşyaları bulmuşlardır ki bunlar, Mezopotamya'nın
güneyindeki Sümer kurganlarındakilere çok benzerler.
Bütün bunlar şu düşünceye getirir ki, Sümerler büyük bir
ihtimalle bu günkü Türkmenistan'dan Mezopotamya'ya
varmışlardır. Bu iki uygarlığın son analizi onların arasındaki
bir çok ortaklıklar göstermektedir. Sümerlerin baş Tanrıları
olan En-Lil'in yerleştiği yer Mezopotamya'nın güneyindeki
düzükte değil, dağlarda olmuştur. Belki de Kopet Dağı'nın
etekleri onların ana vatanı olmuştur"

[Mikheyev & Sazonov, Zentilya Dremego Dvureçka, Moskova, 1986, s. 38]

IQ Kültür Sanat

Yayınılık toplumu

"Bilgi ışığında aydınlanmaya
çağırıyor."

KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

www.iqkultursanat.com

E-mail: info@iqkultursanat.com

5000 YILLIK SÜMER-TÜRKMEN BAĞLARI

BEGMYRAT GEREY

5000 YILLIK SÜMER-TÜRKMEN BAĞLARI

IQ Kültür Sanat Yayıncılık: 96
İncileme-Anahtarı Dizi: 64
8000 YILLIK SÜMER-TÜRKMEN BAĞLARI
Begmyrat Gerey

Genel Yayın Yönetmeni: Adem Sarıoğlu
Editör: Deniz Sarıoğlu
Dizgi-Matbaa: Ebru Beyerbay
Kapak Tasarımı: Yunus Karadağ
Kapak Baskı: Altın Matbaacılık
Montaj: Bülent Birkan
Baskı-Cat: Kırım Matbaası
Halika İlgüler ve Dağıtım Sorumlusu: Mahmut Akat

Copyright © 2004, IQ Kültür Sanat Yayıncılık ve
Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi
Copyright © 2004, Begmyrat Gerey

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK toplumu
"Bilgi ışığında Aydınlanmaya" çağırıyor. Amaç satışları ya da
kâr artırmak değil, yalnızca topluma faydalı olmak

www.iqkultursanat.com
e-mail: info@iqkultursanat.com
messenger: iqkultursanat@hotmail.com
icq: 251285434

**IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK ve ULUSLARARASI
TANITIM HİZMETLERİ TİC. LTD. ŞTİ.**
Ticaret Hane Sokakı, Fethi Han
No: 13/48 Çayyolu - İstanbul Tel: 0212 520 91 12
Belgeye göre 0212 520 91 12

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Giriş	13
1. Amu Derya veya Turan Ovası ve Paleogeografyası	13
2. Turan Ovası İnsanları	15
3. Anav (Anau) Türkmenistan Medeniyeti	17
II. ÖN BİLGİLER	19
1. Sümerler Kimdir?	19
2. Çivi Yazısı ve Sümer Uygarlığına Dair	20
2.1. Toprağı Alt Üst Eden Hazine Avcıları	20
2.2. Hazine Avcıları Yerine Bilim Adamları	21
3. Sümer Yazısı ile Kültürün Gelişmesi ve Yayılması	23
4. Türkmenlerin Atalarının Kurduğu Anau Uygarlığı	25
III. Türkmenlerin Ataları ve Sümerler ile Eski Türkmenistan-Mezopotamya İlişkileri	29
1. Tarihi Gerçekler	29
2. Yer-Yurt Adları	36
2.1. Aratta	37
2.2. Küngür	41
2.3. Anew	42
2.4. Urgenç	42
2.5. Nusay	43
2.6. Parab (Farab)	43
2.7. Madau Tepe ve Madau Dağları	44
2.8. Durun	44
2.9. Gavur Tepe, Gavers	44
2.10. Ahal	44
2.11. Amı	44
2.12. Mari, Marguş	44
3. İnanç Sistemleri	48
3.1. Genel Kavramlar	48
3.2. Totemizm	48
3.3. Animizm	49
3.4. Naturizm	52
3.5. Şamanizm	52
4. Sümerlerin ve Eski Türklerin Dinî İnançlarının Karşılaştırılması	53

5. Sümerlerin Evren Anlayışı	54
6. Çok Tanrılık (Politeizm)	55
7. Yaradılış Destanı	63
8. Nuh Tufanı	69
9. Bayramlar	78
9.1. Sümerlilerde Bahar Bayramı (yeniden doğuş)	79
9.2. Oğuzhan Günü	82
9.3. Hunlarda Bahar Bayramı	82
9.4. Ayzıt Bayramı	83
9.5. Göktürklerde Bahar Bayramı	83
9.6. Uygur Bahar Bayramı, İlk Yaz, Buku Kağan, Köken ve Yeniden Doğuş	85
9.7. Türkmen Mitolojisinde Yeniden Doğuş "Akpamık Masalı"	86
10. Sümer Dinî Adlarının Türk Dilindeki İzleri	88
10.1. DİNGİR	88
10.2. AN	88
10.3. ANU	90
10.4. İN-ANNA	90
10.5. KULİ-ANNA	90
10.6. EN-LİL	91
10.7. EN-Kİ	91
10.8. URAS	91
10.9. ADA-PA	91
10.10. ARUNAS	92
10.11. DOMUZİ	92
10.12. BARAK	92
10.13. E-GAL	92
10.14. E-KUR	93
11. Edebiyat ve Folklor Benzerlikleri	96
11.1. Gılgamış Destanı ve Eski Türk Edebiyatı İle Karşılaştırılması	96
11.2. Destanın Mazmunu	97
11.3. Gılgamış Destanı ve Akpamık Masalı	101
11.4. Gılgamış ve Dede Korkut Destanları	101
11.5. Gılgamış ve Oğuzhan	102
11.6. Gılgamış ve Köroğlu	103
11.7. Sümer Edebiyatından Bazı Örnekler	104

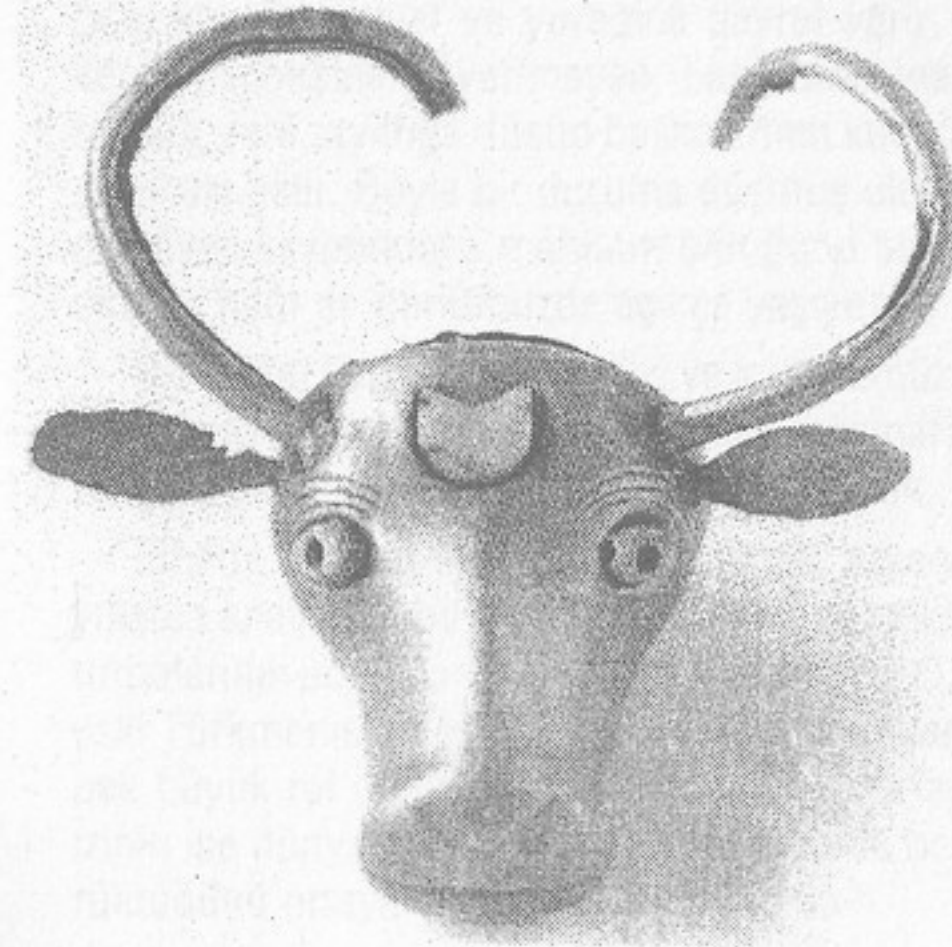
11.7.1. Gılgamış	104
11.7.2. "DOMUZİ ile İN-ANNA"	106
11.7.3. Şiirin Bazı Kelimelerinin Açıklamaları	108
12. Sayı Sistemi ve Müçe Hesabı (12 Hayvanlı Türkmen Takvimi)	110
13. Mimarlık Ve Heykeltıraşlık Sanatında ve Bunun Fibi'de İlk Yazı İşaret(symbol)lerindeki Benzerlikler	113
13.1. Mezopotamya:	114
13.2. Türkmenistan	119
14. Hayvanlar Dünyası	128
III. SÜMER VE TÜRKMEN DİLLERİNİN MUKAYESESİ	131
1. Dillerin Meydana Gelişi ve Onların Akrabalığı Meselesi	131
2. Dünya Dillerinin Sınıflandırılması	137
2.1. Bükünlü Diller: (Flektiv / Tasrifi):	137
2.2. Bitişimli Diller (Agglutinatif / İltisakî)	137
2.3. Ayrışkan Diller (İsolierende Sprachen/ Hece dilleri)	138
3. Sümer-Türk Dil İlişkileri Konusundaki Düşünceler	138
4. Sümerce-Türkmen Arasındaki Dilbilimsel Benzerlikler	144
5.1. Sesbilgisi Lautlehre/Fonetika	147
5.1.1. Sümer dilinin mükemmelleşme süreci	147
5.1.2. Sümerce'de Sesler	148
5.1.3. Ünlüler	148
5.1.4. Ünsüzler	148
5.1.5. Heceler	149
5.2. Biçimbilgisi	150
5.2.1. Zamirler	150
5.2.2. İsimler / nomen	152
5.2.3. Sümer ve Türk dillerinde çokluk:	153
5.2.4. İsmi Halleri, (Die Kasus / Düşümler)	153
5.2.4.1. Yönelme durumu (Dativ / yöneliş düşümü)	154
5.2.4.2. Yükleme Durumu (Der Akkusativ / Yemiş Düşümü)	155
5.2.4.3. Bulunma hali (Lokativ / orun düşümü)	155
5.2.4.3.1. Bulunma halinin sıkı görünüşü (Der lokativ-terminativ die unmittelbaren Nahe)	157
5.2.4.4. Verme durumu (Terminativ / yöneliş düşümü)	157
5.2.4.5. Birliktelik durumu (Komitativ / orun düşümü)	157
5.2.4.5.1. Birliktelik durumunun "yanında" ve	

"yoldaş" anlamında gelişi	158
5.2.4.6. Çıkma durumu (Der Ablativ-Instrumental, çıkış düşümü)	158
6. Eşitlik derecesi /eki (Der Äquativ, Benzetme Sözcüğü)	160
7. Soru belirteci	160
8. Olumsuzluk ön eki	160
9. Sayı sözcükleri	161
10. Edatlar (Präpositionen)	162
11. Sıfat (Adjektive)	163
12. Fiiler (Das Verbum / İşlikler)	163
12.1. Kök Eylemler (Die Verbalwurzel)	164
12.2. Birleşik eylemler :	165
12.3. Uzamış eylemler	166
12.4. Türemiş eylemler	166
12.4.1. Ad ile eylem	166
13. Eylemin ad şekli (die Nominal formen Verburs / Ad formasındaki işlik)	167
14. Eylemin belirsiz görünüşü	167
15. Ortaç eylem (Das partizip...Verba / Ortak İşlikler)	167
16. Sözdizimi	168
16.1. Sümer Dilinde Cümlelerin Diziliş Düzeni	168
16.1.2. Normal cümleler	168
16.2.Kural dışı cümleler	168
17. Özne	168
18. Zamir Ekleri	170
19. Adlar	171
19.1. Adların iki sınıflı sistemi (Das Zweiklassensystem):	171
20. Çoğul Durum	171
IV.SUMERCE - TÜRKMECE KÜÇÜK SÖZLÜK	173
SONUÇ	209
KAYNAKLAR	215

Gruppe	I	II	III	IV	V	VI
1 Zeichen in Südturkmenien						
2 vorelamische Schriftzeichen						
3 frühsumerische Schriftzeichen						
4 Zeichen in Harappa/Indien						

1. Güney Türkmenistan (Anau)'dan bulunmuş simgeler
(= m. ö. 4000)
2. Elam öncesi harfler
3. Eski Sümer harfleri
4. Harappa (Hindistan)'dan bulunmuş simgeler

Saf altın ve yakutdan yapılmış Öküz başının heykeli Türkmenistan - Altindepe

Bu heykel insanların ilk kez tarımcılığa geçmesinin simgesidir.

(M. Ö. 4000-3000)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

ÖNSÖZ

Atalarımızdan bize “eskisi olmayanın yenisi de olmaz”, “geçmişini bilmeyenin geleceği de olmaz” gibi öğüt verici sözler kalmıştır. Onların binlerce yıllık tecrübesinden geçip, kuşakların düşüncelerinde yoğrulmuş bu sözlerin gerisinde büyük bir gerçeğin var olduğunu gün geçtikçe daha iyi anlamaktayız.

Geçmişini araştırarak atalarımızın dünya uygarlığına kattığı birikimi bilmek, onların kendi elini, kutsal ata vatanını, ana toprağını koruyarak sonraki kuşaklara daha gönençli ve güzel bir şekilde devretmek uğrunda verdiği kahramanlık dolu mücadelelerini öğrenmekten her toplumda bir ulusal gurur ve kıvanç doğar. Bu kıvanç insanın ruhuna güç, koluna kuvvet ve yüreğine gayret verir. Ancak bunun tersine, kendi geçmişine güvenmeyen, başarısına inanmayanlar ise karamsarlığa, ruhî zayıflığa düşüp başkalarının kulluğuna teslim olmaya uygun hale gelir. Böyle bir duruma düşmüş ulusların tarih sahnesinden ebediyen kaybolmaya mahkum olduğunu biz, hem tarih sayfalarında okuyor hem de günümüzde açıkça yaşıyoruz.

Biz de bu kendi geçmişimizi ve kültürümüzün köklerini eski tarihte ve tarih öncesinde atalarımızın dünya uygarlığına katkılarından öğrenmek amacıyla manevi bir yolculuğa çıktık.

Elbette bizi bu işe yönelten gerçek, arkeologların ve tarihçilerin yıllarca anavatanımız Türkmenistan’da gerçekleştirdiği bilimsel araştırmalarının sonuçları oldu. Bu çalışmalar M.Ö. 6000 yılından itibaren eski Türkmenistan’da yaratılan görkemli uygarlığın insanlık tarihinde pek büyük rol oynadığını ve bu uygarlığı ortaya çıkaran atalarımızın izinin ise dünyanın aşağı yukarı ilk uygarlık ocaklarının hepsinde görüldüğünü ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada biz, eski Türkmenistan ile Mezopotamya arasındaki ilişkileri ve türkmenlerin ataları ile Sümerlerin akrabalığını ortaya koymaya çalıştık.

Mezopotamya'nın esrarengiz tepeleri ve onların eteklerinde kalan paha biçilmez hazineler 12. yüzyıldan başlayarak Avrupalı tüccarların ve ardından bilim adamlarının ayağını bu uçsuz bucaksız çöllere çekmiştir. Bu ilginç tepelerin uzun çağlardan beri sinesinde sakladığı geçmiş günümüze getiren yazılarının okunup sırlarının çözülmesini sağlayan Sümeroloji bilimi yüzelli yaşındadır. Şimdiye kadar çok şeyin üstü açılmış olmasına rağmen bu konuda hala kesinleşmemiş bir çok sırrın varolduğu kabul edilmektedir. Örneğin Sümerler Mezopotamya'ya nereden gelmişlerdir? Onların doğdukları yerler nerelerdir? Dilleri günümüzdeki dillerin hangisi ile akrabadır? gibi soruların cevapları hala kesin olarak verilememiştir.

Biz bu soruların bazılarını, tarihi ve arkeolojik gerçeklerden başka, Türkmen dili ve kültürü ile ilişkisi yönünden de yaklaştık; cevap bulmaya çalıştık. Sümerlerden günümüze yazılı belgelerle gelen dil, edebiyat ve uygarlığın diğer örneklerini, çok eskiden kalan kendi folklorumuz, efsanelerimiz, kelime hazinesi zengin olan dilimiz ve buna ek olarak son yıllarda ortaya çıkan bulgularla karşılaştırıp değerlendirerek ele aldık. Bu çalışmamızın devamında, eğer uygarlığın beşiği sayılan topraklarda yaşaya gelen atalarımızın geçmişi, bilimsel şartlarda araştırılır ise daha çok gerçeklerin gün ışığına çıkacağına inandık. Sümer dilini öğrenmenin bizim dil ve edebiyatımızın tarihî karakterini aydınlatmaya hayret verici şekilde yardım edeceğine bizde güçlü bir inanç oluştu. Mesela, bizim ulusumuzun bin yıllardan beri kutsal bir miras gibi sinesinde saklaya geldiği, ancak temel anlamları bizim ulusal şuurumuzdan kaybolan bir çok sözcüğün, özellikle de daha durağan olan yer-yurt ve insan adlarının aslında neyi anlattığını, bundan yaklaşık beş bin yıl önceden başlayarak, yazıya geçmekle ebedileşen Sümer dilinden öğrenmek mümkündür diye düşünüyoruz. Buna örnek olarak, bu metnin devamında üstünde durulacak olan Mari, Enew (Anau), Ürgenç gibi yer-yurt adları ve Anna, Oraz gibi insan adlarını zikredebiliriz. Bu çalışmamızın başlangıç sonucunu

kısa bir broşür şeklinde hazırlayarak 1993 yılında Aşkabat'ta Türkmen tarihi üzerine yapılan uluslararası sempozyuma takdim etmiş, bu sempozyomun en eski çağ bölümünde sunmuştuk. Bizim konumuz Türkmen bilim adamlarının dikkatini çekti ve eski hocam Prof. Dr. Nazar Gulla'nın önerisi ve yol göstermesi ile bu araştırmayı devam ettirmeye karar verdik.

Bilindiği gibi 16. yüzyıldan itibaren dünyanın bilim ve uygarlık merkezi Türkistan'dan (Buhara, Semerkant, Merv) Avrupa'ya geçmiştir. Mısır'dan başlayarak Türkistan'a kadar gelişip çiçeklenen Türk-İslâm adını verebileceğimiz medeniyetin yaşam ışığının sönmesinin hemen ardından, belli derecede onun devamı sayılabilecek yeni medeniyet Avrupa'da Rönesans adı altında gelişmeye başladı.

Ebu Musa Harezmi, İbni Sînâ, Ebu Nasr Fârâbi gibi Türkistan'ın ünlü düşünür ve bilim adamlarının Arap dilinde yazdıkları eserlerin Avrupa dillerine çevrilmesi ile başlayan bu medenî gelişim, daha hızlı ve daha yüksek seviyede günümüze kadar devam etmiştir (Fıruği, 106-108).

Netice itibari ile, çağımızın bilimsel kaynakları, eski tarih, arkeoloji ve hatta dil teorileri konusunda da genellikle Avrupa'da yazılmış eserlerden oluşuyor. Özellikle bizim şimdiki konumuz onların verdiği belgelere dayanmaktadır.

Maalesef özellikle 19. yüzyıldan itibaren bilime aykırı olan bir takım yanlış teoriler ortaya çıkarılmıştır. Bu sahte teoriler çerçevesinde Hindo-Cermenler özellikle de Ariyen ırkı hem fizikî hem de zihnî yetenekleri açısından, başka ırklardan daha yüksek ve başarılı gösterilmeye çalışılmaktadır. "Dünyadaki tüm uygarlıkların ve bilimin üreticisi sadece onlar olmalıdır ve olmuştur" şeklinde varsayımlar ileri sürülüyor. Nietzsche (1844-1900) gibi meşhur filozoflar tarafından teorize edilmiş bu yanlış düşünce, kendini devamlı olarak siyasî olaylardan uzakta tutmaya temayülü olan bilim merkezlerine bile olumsuz tesir ediyor, bu merkezlerde de belli derecede gerçekleri değiştirerek Ariyen ırkının lehine yorumlamak hastalığı ortaya çıkıyor. Hatta Mezopotamya'da Sümerlerin yazdığı çivi yazılar bulunduğu da büyük bir ihtimalle, bu yazıların illâ Hindo-Cermen dillerinin kuralları ile

okunmalıdır şeklindeki anlamsız ısrar neticesinde epeyce zaman kaybedilmiştir. Oysa, akliselim çalışmalar neticesinde Sümer dilinin bir Hindo-Germen ya da Samî dil değil, Ural-Altay dillerine yakın bir bi-tişimli (agglutinatîv) dil olduğu gerçeğine ulaşılmıştır.

Netice itibari ile biz, konumuzla ilgili kaynakları kullanırken bu durumu göz önüne alarak, Delitzsch, Poebel, Deimel, Hommel, Falkenstein ve Kramer gibi bu alanda dünyaca meşhur olan uzmanların yazdıkları taraflı yorumlardan uzak olan temel eserlere dayanmayı doğru bulduk. Sümerlerin nereden gelip Mezopotamya'ya yerleşmiş olduğu konusundaki tarihî bilgileri öğrenmekte ise Durant, Masson gibi meşhur Avrupalı uzmanların verdiği bilgilerin dışında Türkmenistan, Türkiye ve İran tarih uzmanlarının eserlerinden de olabildiğince yararlanmaya çalıştık; çalışmamızda başvuru kaynakları olarak Almanca, Farsça, Türkçe ve Türkmençe eserleri kullandık.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında engin birikimlerinden ve yapıcı eleştirilerinden yararlandığımız fikir önderim muhterem Prof. Dr. Nazar Gulla'ya ve hocalarım Prof. Dr. Yegen Atagarriyef ve Prof. Dr. Sultanşah Atanyazof'a şükran ve minnet borçluyum. Metnin Türkiye Türkçesine aktarılması ve bazı yeni kaynaklar eklemekte yaptığı değerli yardımı için Dr. Dursun Ayan'a çok teşekkür ederim. Ayrıca hazırlanma aşamasında kitabı gözden geçiren Prof. Dr. Orhan Türkdoğan'a ve yayıncım Adem Sarıgöl'e çok teşekkür ederim.

Begmyrat Gerey

Berlin / 19 Mayıs 2003

I. GİRİŞ

Bu çalışmamızın amacı, Sümerlerin Orta Asya'dan ve büyük bir ihtimalle Türkmenistan'dan Mezopotamya'ya göç ettikleri ve onların bizim eski ata-babalarımızın akrabaları oldukları meselesini, çeşitli yönlerden ele alarak izah etmeye çaba göstermektir.

1. Amu Derya veya Turan Ovası ve Paleografyası

Amu Derya, Orta Asya'nın en önemli nehirlerindendir. Klasik ismi Oxus'dur. Kuzeydoğu Afganistan'dan doğar, 2.400 km. kadar kuzeybatıya doğru aktıktan sonra Aral Gölü'ne dökülür...

Amu Derya'nın Afganistan sınırı içindeki yukarı kesiminde M.Ö. 4000 yıllarına ait renkli çömlekler bulunmuştur. Hindikuş dağlarının Türkmenistan'a bakan kuzey kesimleri yeryüzünde tarımla uğraşan ilk insanların yerleşim yerlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Burada 70'ten fazla buğday türünün mevcudiyeti bu görüşü desteklemektedir.

Amu Derya'nın batısında Karakum Çölü, doğusunda ise Kızılum Çölü yer alır. Günümüzdeki yerleşim alanlarının büyük bir kısmı güney ve güneydoğudaki dağ yamaçlarının eteklerinde sulak arazilerde yer almaktadır.

Genel olarak Amu Derya Ovası veya Turan Ovası olarak isimlendirilen bu bölge, batıda Hazar Denizi ve Üst Yurt; güneyde Köpet dağları, Afganistan'ın Parapamissus ve Bend-i Türkistan dağları; doğuda Özbekistan'ın Nur dağları ile Siriderya; kuzeyde ise Aral Gölü ve bozkırlarla sınırlandırılmıştır.

Bölgenin 15-20 bin yıl önceki coğrafyası (paleocoğrafya), bir önceki bölümde anlatıldığı gibi günümüzden çok farklı idi. Bölgede yaşamış olan insanların, tarih öncesi çağlar ile tarih çağlarında geçirmiş oldukları hayat hikayelerini anlayabilmek için o günlerden günümüze kadar bölgenin geçirmiş olduğu paleocoğrafî evrimini bilmek gerekir.

Son buzul çağından günümüzdeki arabuzul dönemine geçişte, buzulların ilk ana ısınma dönemi 20.000 yıl önce başlamış ve 12.500 yıl öncesine kadar devam etmiştir. Bu dönemde Kuzey Avrupa ve Asya'daki buzullar çabukça çözülmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak, çözünen buzulların kenarında birbirleriyle bağlantılı büyük buzul gölleri oluşmuştur. Buzul göllerinden taşan bol miktardaki buzul suları güneye doğru akan Dinyeper, Don, Ural, Tobol, İris gibi büyük nehirlerle Karadeniz'i, Hazar Denizi'ni ve Aral Denizi'ni sürekli olarak beslemiştir...

M. Ö. 12.500 ile 11.500 yılları arasında hüküm süren ve Younger Dryas diye anılan buzul döneminde yağışlar azalmış, biraz geriye çekilmiş olan kuzeydeki buzul kıtasının eteğindeki bir dizi buzul gölünün mevcut suları eskisi gibi güneydeki iç denizlere boşalma yerine, Adriyatik Denizi'ne ve Kuzey Buz Denizi'ne doğru boşalmaya başlamıştır. Böylece Aral, Hazar ve Karadeniz'i besleyen büyük nehirlerin suları epeyce azalmış, bir kısmı ise kurummuştur. Bunun sonucu olarak bu üç denizin birbirleriyle olan bağlantıları kesilmiş, her biri kendini besleyen nehirlerle yetinmeye çalışmıştır. Younger Dryas'ın sonunda (M.Ö. 11.500 yıl) Mini Ice Age'in başlangıcı (M.Ö. 6.200 yıl) arasındaki ılıman dönemde denizleri besleyen akarsuların getirimleri, buharlaşmayla kaybolan suları ancak karşılayabilmiş ve su seviyelerinde önemli bir azalma gözlenmemiştir.

Mini-Ice Age buzul dönemiyle birlikte (M.Ö. 6.200-5.800) bölgede felaket rüzgarları esmeye başlamıştır. Yağışlar epeyce düşmüş, ana nehirlerin suları azalmış, küçük nehirler kurumuş; göllere boşalan nehir suları buharlaşarak kaybolan suyu karşılayamaz olmuştur. Durgun sular, akarsulara göre daha çabuk kir-

lendikleri ve tuzlandıkları için sürekli yağışlar ve büyük akarsular tarafından beslenmezlerse, hayat kaynağı olma özelliğini zamanla kaybederler. Zaten çok sığ olan Aral Gölü de hızla küçülmeye, büzülmeye başlamış; bunun sonucu olarak göldeki çözünmüş tuz konsantrasyonu artarak çoraklaşmaya, bir acı göl haline dönüşmeye başlamıştır. Mini-Ice Age döneminin sona ermesiyle başlayan yağışlı ve ılıman iklim, büyük denizlerden uzak olan Orta Asya'ya fazla bir yağış getirmemiştir. Eriyen kıta buzlarının suları da iç denizlere dökülmez olmuştur. Dolayısıyla sıcaklık arttıkça göllerdeki buharlaşma ve su kaybı çoğalmış ve çölleşme hızlanmıştır. Kuruyan gölün tabanında biriken tuzlu kum ve mil taneleri şiddetli rüzgarların erkisiyle etrafa savrulmaya başlamıştır. Bir zamanların sahil kenarlarındaki verimli topraklar ve yerleşim yerleri kısa denebilecek bir zaman dilimi içinde kum yığınlarıyla örtülmeye başlamıştır. İşte o günlerde başlayan felaket günümüze kadar devam etmiştir.

Bazı kitaplarda var olduğu yazılan, bazı kitaplarda uydurma olduğu öne sürülen Orta Asya'daki hayat kaynağı tatlı sulu iç denizlerin varlığı ve sonradan kuruyarak çoraklaştığı, çölleştiği jeojolik bir gerçektir. Henüz yeterince bilinmeyen husus, bu ortamlarda insanoğlunun nasıl bir hayat sürdürmüş olduğudur.

2. Turan Ovası İnsanları

Turan Ovası'nda tarih öncesi çağlarda yaşamış ve ileri bir medeniyet düzeyine erişmiş insan topluluklarının varlığı hakkında bazı kalıntılar mevcut ise de bilimsel nitelikli herhangi bir veri, ayrıntılı bir arkeolojik çalışma henüz mevcut değildir. Ancak yerkürenin bereketli altın kuşağı içinde bulunan, insan ve diğer canlı türleri için en uygun paleocoğrafik şartlara sahip olan bu yörenin, gelişmiş insan topluluklarının yaşamış olduğu bir arazi parçası olarak kalmış olması da akıl ve mantık kabul etmektedir...

Çölleşme Mini-Ice Age'den sonra hızlanmış ve daha geniş alanlara yayılmıştır. Siz o çağlarda bu coğrafyada yaşayan büyükçe bir ailenin reisi olsaydınız, ne yapardınız? Herhalde bü-

yük kum fırtınaları karşısında mevcut yurdunuzu koruyamayacağıınızı anlar; tatlısuyu bulunan, çok uzak olmayan, daha güvenli yerlere göç ederdiniz. Herhalde onlar da öyle düşünmüş ve öyle yapmışlardır. Tatlısuya ve verimli toprağa sahip en elverişli yerler büyük nehirlerin deltaları olmalıydı. Nitekim tarih öncesindeki pek çok medeniyetler Nil, Mezopotamya, İndüs gibi vadilerde kurulmuş. Turan Ovası'nda kum fırtınasından kaçan bu insanlara (birinci büyük göç) kucak açabilecek 4 önemli nehir ağzı, delta bulunmaktaydı. Bunlar Amu Derya ağzındaki Harezmi, Siri derya ağzındaki Kızılorda, Hazar Denizi sahilinde eski Amuderya ağzındaki Uzboy ile Utrek bölgeleriydi. İkinci yerleşim yerleri olarak bu bölgelere yerleşen insanların daha kalabalık topluluklar oluşturarak küçük köyler kurmuş olmaları; ilk tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin de bu dönemde başlamış olmasını gerektirir. Kedi, köpek, sığır bu dönemde ehlileştirilmiştir. Arpa, buğday, çavdar yetiştirmek için mevsimlere göre rejim değişikliği gösteren nehirleri, sulama kanalları ve göletlerle ıslah etmeyi ve kontrol altına almayı bu dönemde öğrenmişlerdir.

Ancak buzul dönemlerinden uzaklaştıkça havalar daha çok ısınmaya, akarsular azalmaya, kum fırtınaları çölleşmeyi yaygınlaştırmaya, insanların deltalarındaki ikinci yerleşim merkezlerini de tehdit etmeye başlamıştır. Kuraklıktan, çölleşmeden ve aşırı sıcaklıktan bunalmaya başlayan bu insanlar için M. Ö. 4000 ve 5000'li yıllarda artık üçüncü yerleşim merkezlerine doğru ikinci büyük göçlerini yapmaları kaçınılmaz olmuştur.

Turan Ovası insanları üçüncü yerleşim yerleri olarak güneydeki ve doğudaki yüksek dağların eteklerinde, havası serin ve yağışlı, suları bol ve berrak, toprakları verimli ve çölleşme tehlikesinden uzak, kenarlarında otlakları bol, yaz-kış suları kesilmeyen nehir yataklarının kenarlarında kurmuşlardır. Birinci yerleşim yerleri olan göl kenarında ve ikinci yerleşim yerleri olan deltalarda edinmiş oldukları deneyimlerden de yararlanarak buralardaki üçüncü yerleşim yerlerini bir büyük köy veya küçük kasaba şeklinde daha toplu ve daha büyük ölçekte yap-

mışlardır. Tarımsal faaliyetlerinde sığırın ve eşeğin gücünden büyük ölçüde yararlanmaktadırlar.

Dünyada atı ilk defa ehlileştiren insanlar olarak büyük bir taşıma ve ulaştırma imkanına kavuşmuşlardır. Bu dönemde, insanların toplumsal faaliyetleri oldukça gelişmiş, komşu şehir ve ülkelerle ticari ilişkiler kurulmaya başlanmış olması gerekir. At sırtındaki bu insanlar için dünyaları küçük gelmeye başlamış, onlar sayesinde dağlar fethedilmeye, dağlar ötesi ülkelere ulaşılmaya başlamıştır. Havalar ısındıkça havası serin, suyu bol ve berrak olan, bol otlu ve verimli yaylalara doğru at sırtında göç ederek, oralarda yeni yerleşim merkezleri kurmuş olabilirler. Örneğin, Hindikuş dağlarının kuzeyindeki tarih öncesine ait kalıntıların sahipleri bu insanların hemşehrileri veya akrabaları olmalıdır. Bu son yerleşim yerlerinde insanlar daha güvenli, daha huzurlu ve daha mutlu olmuşlardır. Bu nedenle bu kasabalardan başlayarak büyüye büyüye günümüze kadar gelinmiştir. Günümüzdeki başşehirler ile diğer büyük şehirler bu üçüncü yerleşim yerlerinin yakınında veya üstünde kurulmuşlardır. Bunlardan bazıları olarak, Aşkabat, Merv (Marı), Buhara, Semerkand, Duşanbe, Taşkent, Andican, Namangan, Çimkent, Türkistan, Cambul (Taraz), Bişkek ve Almatı sayılabilir...

3. Anav (Anau) Türkmenistan Medeniyeti

Raphael Pumpelly isimli Amerikalı bir jeolog 19. yüzyılın ikinci yarısında, Çin ve Moğolistan dahil, Orta Asya'da 70 yıl kadar gezmiş, bu kıtanın jeolojik ve jeomorfolojik haritalarını çıkartmış, yerbilimleriyle ilgili pek çok gözlemlerde bulunmuştur. Bütün bu çalışmalarını iki ciltlik bir kitap halinde 1908 yılında yayımlayan Pumpelly, insanoğlunun ilk tarımsal faaliyetleriyle ilgili Tatlıgöl Teorisi (Oasis Theory = Vaha Teorisi) diye bir teoriyi ortaya atmıştır (Pumpelly, 1908; Ryan ve Pitman 1998'de). Pumpelly insanoğlunun ilk tarımsal faaliyetlerinin oasis veya vaha diye anılan, (tarafımızdan Tatlıgöl diye Türkçeleştirilmiş olan) büyük tatlı su birikintileri etrafında gelişmiş olabi-

leceğini öne sürmüştür. Son buzul çağının sonlarına doğru, Orta Asya'da oldukça kurak bir iklim hüküm sürmekteydi. Ona göre, taş devri insanların bu kurak iklim bölgesinde yaşamlarını sürdürebilmek için, vahşi hayvanlar ve bitkilerle birlikte, büyük tatlısu gölleri etrafında toplanmış olmaları gerekirdi...

Pumpelly, son olarak 1904 yılında Türkmenistan'ın bugünkü başkenti Aşkaabat yakınındaki bazı harabelerde, buradaki insanların tahıl üretmiş olduklarının işaretlerini bulmuştu. O zamanlarda muhtemelen Hazar-Aral tatlısu gölünün güneydoğu sahilleri Aşkaabat'a kadar uzanmaktaydı...

Gordon Childe'ye göre tahıl çiftçiliği ve hayvancılık ilk defa Orta Asya'da gerçekleştirilmiş ve daha sonra Karadeniz sahillerinden Avrupa'ya geçmiştir. Ona göre, Avrupa'daki ilk evcil koyun türü (*Ovis vignei*) Türkistan (Türkmenistan) ve Afganistan'dan gelmiştir (Ryan ve Pitman 1998'den)¹

Konumuzla ilgili bölümünü kısaltarak aldığımız ve tekrar baş vuracağımız bu makalenin Sonuç ve Öneriler başlıklı son bölümü aşağıdaki satırlarla noktalanmıştır: "Gerek uzaktan algılama yöntemi ile yeni bulunabilecek, gerekse bilindiği halde henüz yeterince incelenmemiş kalıntıların ön incelemesi, kalıntıların bulunduğu ülkenin arkeologları tarafından yapılmalı, bu ön inceleme sonucunda önemli görünenlerin daha ayrıntılı olarak incelenmesi için Türk Dünyası'nın ve uluslararası kuruluşların maddi, teknolojik ve bilimsel desteği aranmalıdır. Bu ve benzeri çalışmalar yapıldığı takdirde, Sümerlerin kökenlerine ait izlerin, Orta Asya'da özellikle Turan Ovası'ndaki kalıntılarda bulunabileceğine inanıyorum"²

1. Türkler Ansiklopedisi, sayfa: 480-483, 2002. Ankara.

2. a.g.e., sayfa: 480-483.

II. ÖN BİLGİLER

1. Sümerler Kimdir?

Sümerler M.Ö. 4000. yılın ortalarından itibaren Mezopotamya'da insanlık tarihinin en eski ve en temel medeniyetini yaratmış kavimdir. Onlar dünyada ilk olarak kendilerinin ürettiği çivi yazısı ile insanın beyninden geçtiği ve dilinin söylediği şeyleri diğer insanlara ulaştırmanın ve gelecek nesillere iletmenin mümkün olduğunu ispat etmişlerdir. Bu yazıya, enine boyuna konulmuş çivilere benzediği için çivi yazısı denilmiştir. O kavmin kendi kendilerine verdiği isim Kİ-EN-Gİ ve sonraları Kİ-İN-Gİ, KENGİ (R)'dir. Sümer ya da Sümerler adı ise onlara Akkadlar gibi Samî kavimler tarafından verilmiştir.³

Sümerlerin ortaya çıkışı, onların edebiyatı ve dil karakteri konusunda bilim adamları tarafından bazen birbirine aykırı olan çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Ancak bazı ortak noktalar hemen hepsi tarafından benimsenmiş ve tartışılmaz gerçeğe dönüşmüştür. Onlar aşağıdakilerden ibarettir:

1.1 Yukarıda değinildiği gibi insan toplumları arasındaki tüm sorunları ve tecrübeleri yazı yoluyla saklamayı, diğer insanlara iletmeyi ve gelecek nesillere aktarmayı insan tarihinde ilk olarak, kendilerinin icadettiği çivi yazısı ile, Sümerler mümkün kılmıştır. Sonraları bu yazı esasen ticaret ilişkileri yolu ile Mezopotamya'dan dünyanın diğer bazı ülkelerine ve kavimlerine yayılmıştır.

3. Deimel, Anton. 1939. Sümerische Grammatik mit Übungsstücken und zwei Anhängen-Liste der gebräuchlichsten Keilschriftzeichen mit ihren Urbildern und den Hauptbedeutungen. Roma.

1.2. Sümerlerin dinî inançları, eposları, şiir sanatı ve bunun gibi dilinin etkisi çivi yazısı vasitesiyle dünyanın diğer uygarlık ocaklarına ve kavimlerine (Akkadlara, Mısır'a, Elam'a, Hindistan'a ulaşmış ve daha sonra ortaya çıkan uygarlıklara, özellikle dini inançlara ve eposlara esas ve maya olmuştur.

1.3. Sümerlerin dili gramer karakteri açısından bükünlü (iltisakî) dil grubuna girer. Bu dil grubunun temelinde ise Ural-Alтай dilleri durmaktadır. Bazı bilim adamları ise bu gramatik karakteri ve onların arasındaki var olan söz benzerliklerini de nazarı dikkate alarak bu dili genel Türk dilini esaslandıran dil, Proto-Türk dili; bazıları ise Eski Türk dili diye adlandırmışlardır.

1.4. Sümerler doğudan, büyük ihtimalle Orta Asya'dan gelerek Mezopotamya'ya yerleşmişlerdir.

2. Çivi Yazısı ve Sümer Uygarlığına Dair

Eski Mezopotamya'da Eridu, Uruk, Ur, Mari, Nippur, Nusi, Gaurtepe gibi eski harabelerde bulunan sayısız buluntuların bilim adamları tarafından öğrenilmesiyle tarih bilminde açılımlar gerçekleşmiştir. Yani, çivi yazısının okunması ile muhteşem Sümerli uygarlığı ortaya çıkmıştır. Kramer'in açıklamasına göre bu açılımın başlayıp çivi yazısının okunması için XII. yüzyıldan günümüze kadar süren uzun zaman gerekmiştir.⁴

2.1. Toprağı Alt Üst Eden Hazine Avcıları

Eski Mezopotamya'da büyük devletlerin çok gelişmiş olduğunu insanlar eskiden beri biliyorlarsa da, bu devrin insanlık uygarlığının gelişmesindeki öneminin bilinmesinden buyana çok zaman geçmedi. Eski vasiyetnamelerde bu konuda zengin bilgiler vardır. XII. yüzyıldan başlayarak Avrupalılar Yakın-Doğu'ya seyahatlere gittikleri zaman kendileriyle beraber Dicle ve Fırat nehirleri arasında yerleşen kırlardaki kum tepelerinin eteğinde yatması muhtemel olan kentler konusunda bilgiler de getiriyor-

lardı. 1626 yılında Doğu seyyahı Pitro Della Balle uzun yıllar Yakın-Doğu'da kaldıktan sonra yanındaki Arap yardımcıları ve topladıkları pek çok eşya ile beraber Roma'ya dönüyor. O kendisi ile sadece küpler, çömlekler ve süs eşyaları, çok eski güzel malzemeler getirmeyip belki yazılı tuğlaların da ilk örneklerini Avrupa'ya taşımıştır. Bu eşyalar gerçekte sonraları bilim adamlarının araştırmaları için şaşırtıcı metinler ve materyaller hükmünde değer taşıyacaktı. Ancak, çivi yazısını okumak yolunda ilk çalışmalara kadar yine 200 yıl zaman gerekmektedir. XIX. yüzyılda Avrupa'da "çölün eşya toplama âşıkları" diye düşünülen bir akım, bu sırlı tepeleri araştırmak için toprağı alt üst etmeye başladılar. Onlar çok hayret verici bir şekilde Babil'in Dur-şarukin, Koma, Ninova ve diğer eski kentleriyle karşılaşıyorlar.

2.2. Hazine Avcıları Yerine Bilim Adamları

Mezopotamya'nın insanlık tarihindeki misli olmadık öneminin açığa kavuşması ilk defa hazine arayıcısı karakteri olan kazıcıların kendi yerlerini bilim adamlarına terk ettikten sonra gerçekleşmeliydi. Bu değişim 20. yüzyılın başlarında hazine arayıcılarının yerini arkeologların almasıyla gerçekleşmiştir. 1920 yılında Yakın-Doğu'da arkeolojik çalışmalar tam bilimsel bir düzeye ulaşmıştır. Arkeologlar kazıcıların çıkardığı binlerce kil tabletin ve başka buluntuların yüzüne çivi yazısı ile yazılmış olan yazıları okuyup, yeniden tasnif ederek Mezopotamya'nın tarihi, kültürü ve bu toprakların sahipleri konusunda bilgileri açıklığa kavuşturuyorlar. Bu çivi yazısı ile yazılan dokümanlar eski dönemlerdeki yaşamın çeşitli yönlerini; kralın gösterişli fermanlarından, iş adamlarının ambarlanmış mallarının listesine kadar, edebiyat ve dinî geleneklerinden, bir babanın kendi haylaz oğluna verdiği öğütlerine kadar farklı bilgileri içermektedir.

Anlamlı açıklamalar 1920-1940 arasındaki yirmi yılın devamında oluşmuştur. Güney Mezopotamya'daki Ur harabelerinde İngiliz arkeologu Sir Leonard Walley (1880-1960) önemli sonuçlar elde ederek M. Ö. 3000 yılına ait olan bir kralın meza-

4. Kramer, Samuel Noah, sayfa: 8-14, 1971, Mesopotamien. Hamburg.

rına rastlıyor. Bu mezarda altından, gümüşten, cevherden ibaret dünyayı şaşkınlığa düşüren zenginliklerin yanı sıra korkunç durumda diri diri gömülen muhafızlar da bulunmaktadır. Bunun yaklaşık 80 km kuzey batısında yer alan Uruk kentinin kütüphanesinin yeri Alman arkeologları tarafından kesinliğe kavuşturulmuş, harabelerin altından çivi yazısına esas oluşturan resim yazısı ile yazılmış yüzlerce kil tablet bulunmuştur.

Arkeologlar daha sonra şimdiki Irak ile Suriye sınırlarına yakın bir yerdeki Mari kentinin üstünü açmışlardır. Bu kent 3700 yıl önce defineciler tarafından viran edilmiştir. Bu ilginç harabenin altında genişliği 22.000 m² den ibaret bir hakan sarayına rastlanmıştır.

Çivi yazısını okuma süreci XIX. yüzyılın ilk yıllarında başlamıştır. Bu sırrı açmakta üstat olarak başlayan Georg Friedrich olmuştur. O, 1802 yılında bu çiviye benzer çizgilerin yardımcıyla sadece yazıyı değil, belki bir eski dili de öğrenmenin mümkün olduğunu ispat ediyor. Bundan habersiz Doğu Hindistan Birliği'nde görevli İngiliz koloni askerlerinin subayı Henri Ravlinson 1830-1836 yılları arasında İran'ın doğusundaki Pars vilâyetinde bulduğu bir krala ait yazıyı okuyor. Sonraları bu araştırma çivi yazısının oluşup diğer ülkelere yayılma yeri olan Mezopotamya'daki yüzlerce yazılı metin yardımıyla devam eder.

Sümer dil ve edebiyatının öğrenilmesi konusuna gelince, göz önünde tutulması gereken esaslar şunlardır: Çivi yazısı Sümerlerden diğer ülkelere yayıldığı için onların dini inançları, eposları ve bütün kültürü de bu yolla onların mirasçıları olan Akkادلılara, Elamlılara, Hititlere, Asurlulara, Aramilere ve onlardan da dünyanın diğer ülkelerine yayılmıştır. Sümer dili, bu kavmin güçten düşüp dağılmasından sonra da, günümüzdeki İslâm dünyasının Arap dili gibi, bir kutsal dil olarak sonraki kavimlerin arasında uzun zamanlar saklanmıştır. Onun için de Sümer dili ile bu kavimlerin dillerinin arasında karşılaştırmalı sözlükler yazılmıştır. Bu iki dilde yazılan sözlükler Sümer dil ve edebiyatını öğrenmekte çok önemli rol oynamıştır. Mezopotamya'da 1851-1855 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarına ka-

tilan Asurolog Jules Oppert Babillilerin çivi yazısının yoktan türemiş bir yazı olmayıp belki onun başlangıcında başka bir yazı üretiminin olması gerektiğine şüphesiz inanıyordu.

O, ilk adımda şöyle bir hipotezi öne sürüyor: Süslenmiş yazıya ve gelişmiş uygarlığa sahip olan Babilliler ile Mezopotamya'nın yazılı kültürü olmayan tarihten önceki nüfusunun arasında belli bir bağlayıcı zincir olmalıdır. Bu yazıyı icat eden ve uygarlık üreten kavime Oppert bir çok araştırmalar ve bilimsel çalışmalar sonucunda Sümerler diye bilinen eski adı teklif ediyor. Elbette yukarıda da belirtildiği gibi bu ad onlara Akkadlar tarafından verilmiş bir ad olup, Sümerlerin kendilerini kendi yurtlarına yazıtlarında verdikleri ad Kİ-EN-Gİ, KENGİ(R) veyahut KİN-GİR'dir. Bu konuda ilk çalışmaları yapan birisi de Alman bilim adamı Friedrich Delitesch'dir. O, 1889 yılında *Asur Dilinin Grameri* ve 1914 yılında ise *Sümer Dilinin Sözlüğü* ve *Sümer Dili Gramerinin Esasları* adlı bilimsel eserleri yazmıştır. O yıllardan itibaren Sümerlerin dili, dini ve sosyo-ekonomik ilişkileri konusunda açık bilgiler ortaya çıkmıştır ve bundan başka da *Gilgamiş Destanı*, *Dommuzi ile İn-Anna* gibi destanlar ve başka edebî metinleri okuyarak günümüzdeki dillere çevrilmiştir.

Fritz Hommel, Diemel, Pöbel, Falkenstein gibi dünya çapında tanınmış bilim adamları tarafından okunan ilk sözcüklerin içinde günümüzdeki Türkmen diline hem yansıma, hem de anlam bakımından çok yakın sözcüklerin bulunması ilginç, anlamlı ve dikkate değerdir. Örneğin DİNGİR: Tanrı (tengri), DU: di (demek), Tİ: diri. Kİ, GİR: yer, yurt. Sümerlerin yaşadığı yerlerin kır (gır) olduğunu göz önünde tutarsak bu iki sözcüğün aslında bir köke dayalı olma ihtimali vardır. Kitabımın sonunda Sümer-Türkmen (ve diğer bazı Türk lehçeleri ve Eski Türk) dilleri arasındaki benzer sözcüklerin listesini vereceğiz.

3. Sümer Yazısı İle Kültürün Gelişmesi ve Yayılması

3.1. En eski yazılı buluntular olarak göz önünde tutulanlar Uruk harabelerinin dördüncü katındaki M.Ö. 3000. yıla ait metinlerdir. Günümüze kadar biz onun bin tane işaretini (ideog-

ram, belgi) biliyoruz. Onun en azından iki bin işareti olmalıdır diye tahmin ediliyor. Ancak son dönemlerde bu işaretlerin sayısı git gide azalmaktadır. Yaklaşık M.Ö. 2500 yıllarında 800 ve M.Ö. 2000 yıllarında ise 200'e kadar azalmıştır. Bu iki yüz belgi Sümerlerin sonraki metinlerinde devamlı kullanılmıştır. Akkadlarda bu sayı daha da azalır.

3.2. Mezopotamya yazıları çok erken dönemlerde hâlâ çok basit ve gramer bakımından gelişme süreçlerini geçirmemiş ilkel dilde ticarî ilişkiler için kullanılmıştır. Sonraları diğer amaçlar için de kullanılmaya başlamış ve Eski Sümer döneminde ise dilbilgisi kurallarına uygun hâle gelmeye başlamıştır.

3.3. M.Ö. 2500 yıllarından itibaren bu yazı Akkadların dilinde de kullanılmaya başlıyor. Babillilerin egemenliğinin Sargon'un eline geçmesiyle (M.Ö. 2350) ise bu yazının önemi Akkadlar arasında daha da artar. Bu dönemden başlayarak çivi yazısı Elamlıların ve Asurluların arasında da yayılmaya başlar. M.Ö. 2000 yılında Mari üzerinden Suriye'ye geçer. O dönemde Küçük Asya'nın merkezinde yer alan Hititliler bu yazıyı alırlar. Asurlular ise onu kendi dillerine uyarlayarak kullanırlar. Kuzey Suriye ve Filistinliler M.Ö. 1200 yıllarına kadar bu yazıyı kullanmışlardır. Mısırlılar ise o dönemlerden başlayarak 1400-1500 yıl bu yazıyı kullarlar.

Babillilerin değişmiş şekilde almış oldukları çivi yazısı Ahamenitlerden önce ve onların döneminde onlar ile komşu olan Elamlılar arasında yürürlüğe girmiştir. Ahamenitler de bu yazıyı devlet dokümanları için kullanmışlardır. Onlar bu yazıyı Aramilerden almışlardır. Çivi yazısı Babil'de Sulukitler ve Arsakitle- rin döneminde de muhafaza edilmiştir. Babilin astronomi biliminde, hatta milâdî birinci yüzyılın sonlarına kadar kullanılmıştır.⁵

5. Falkenstein, Adam. sayı: 11-14. 1959. Das Sumerische. Leiden.

Çivi yazısının Aramiler vasıtasıyla İskender Zulkarneyn (Büyük İskender) döneminde Türkmenistan'a ulaşmış olduğu ve Türkmenlerin atalarının bir kolu olan Parlar tarafından⁶ kurulmuş Part (Parfiya) devletinde kullanıldığı konusunda şu bilgiler vardır: "Kölelik döneminde Partlar, Margiana, Harezm ve diğer Yakın Doğu ve Avrupa devletleri ile ticari ve kültürel ilişkilerde bulunmuştur. Bu sebeple Harezm'de Aramî alfabesi ve Mısır takvimi vb. gelenekler benimsenmiştir. Part alfabesi de Aramî yazısına göre oluşturulmuştur."⁷

Elimizdeki bilgilere göre Sümerlerin icat ettiği çivi yazısının uzun çağları ve uzak yolları aşarak onların eski yurtları olan Türkmenistan'a tekrar dönmüş olabileceğini düşünebiliriz.

4. Türkmenlerin Atalarının Kurduğu Anâu Uygarlığı

Dünya Uygarlığının en eski ocakları konusunda söz edildiğinde âdet olarak Yakın Doğu'dan, Mısır'dan, Hindistan'dan, Çin'den ve Yunan'dan bahsedile gelmiştir. Ancak, tarih bilimi sahasında yeni yeni gerçeklerin ortaya çıkması sonucunda bilim adamları arasında yeni fikirler ve bakış açıları da oluşmaktadır. Ve genel değişme yasası kapsamında olarak tarihsel gerçeklik de değişmektedir. Bu tarihsel değişmelere asıl sebep olan şeyler arasında en önemlilerinden biri de arkeologların son yıllarda yaptıkları kazılar ve açıklamalarıdır. Bunların en önemlilerinden biri de yer yüzünün en eski ve ilginç uygarlık ocaklarından olan Türkmenistan'daki Anau uygarlığıdır. Bu uygarlık konusunda Türkmen-Sovyet Ansiklopedisi'nin 8. cildinin 38. sayfasında şöyle yazılmaktadır: "Sekiz bin yıl önce Yakın-Doğu yurtlarında ve Güney Türkmenistan'da eski tarım ve hayvancılık uygarlığının yayıldığı dönemde, yeryüzünün başka ülkelerin-

6. Parlar (Partlar, Yunanca Parfian) şimdiki Türkmenlerin bir boyudur. veTürkmenistan'ın çeşitli yörelerinde bilhassa Partların başkenti olan Nusay'ın çevresinde yaşamaktadırlar.

7. Türkmen-Sovyet Ansiklopedisi, sayfa:41. 1978. Aşkabat.

de hâlâ eski avcılığın basit ekonomisi devam etmekteydi. Yukarıda adı geçen yurtlarda tarımcılar yerleşip ilk köyleri meydana getiriyorlardı. Bu köylerde her aile bağımsız bir birim olup bir odalı evlerde yaşıyor, M.Ö. 5000 yılının sonlarında Türkmenistan'ın sınırında insanlar bakır, altın, M.Ö 3000 yılları başlarında pirinci kullanıyorlardı. Bakır ile pirincin bulunması çok daha gelişmiş iş aletlerinin (saban, dokuma aletleri vb.) yayılmasına yardım etmiştir."

O dönemde yaşayan ve dünya uygarlığının temelini atan insanlardan olan bu kavimler ile günümüzdeki Türkmenler arasındaki etnik ilişki konusunda Rus tarihçisi Rusliyakof kendisinin Türkmen Halkının Gelip Çıkışı "Türkmen Halkının oluşumu" adlı kitabında şöyle yazıyor. "Biz bugün o eski kavimlerin adlarını bilmiyoruz. Türkmenlerin en eski ataları da onlar olmalıdır. Anû'nun eski obalarından bilim adamlarının kazı çalışmaları sonucunda buldukları brokisefallerin şu günkü Türkmenlerinkine benzerliği çok ilginçtir."⁸

N. Gulla bu konuda şunları yazıyor: "M.Ö. 6-7 bin yılları arasında Köpet dağının eteğinde şimdiki Aşkabat ve Göktepe bölgesinde ortaya çıkan en eski atalarımız sonra M.Ö. 6000-2000 yılları aralığının sonlarında Türkmenistan sınırlarında Ceytun ve Anû uygarlığı adıyla dünya tarihine geçen, o dönemlere göre uygarlığın en gelişmiş ve yüksek seviyesi sayılan kültürü türetmişlerdir."⁹

Anu uygarlığı Türkiye ve İran bilim adamlarının da dikkatini çekmiştir. Türk bilim adamı Anıl Çeçen şöyle yazıyor: "Proto-Türk kültürünü temsil ettiği benimsenen Anav bugünkü Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat çevresinde ilk kültür tabakasına yaklaşık olarak altı bin yıllık bir geçmişi simgelemektedir. Anav kültürünün dördüncü katı ise milâd yıllarına rastlamaktadır. Tarihçiler genel olarak Orta Asya kavimlerinin kültürlerini Anav

8. Rusliyakof, Türkmen Halkının Gelip Çıkışı, Aşkabat, 1956. Bu kitap Begmyrat Gerey tarafından Farsçaya çevrilmiştir: "Peydayeş-e Halg-e Torkmen".

9. Gulla, Nazar. Gulla, Nazar. 1994. "Köki Çuññur Türkmenim". s.16. Yaşlık Jurnalı, sayı: 1. Aşkabat.

uygarlığı tabakalarına göre tarihlendirmeye ve iki binlerde bu tabakalarla karşılaşmaya çalışırlar /.../ Bu dönemde dünyanın altın merkezi Altaylar'da görünmekte ve bu endüstriyi Proto-Türkler yürütmektedir."¹⁰

Genel Türk Tarihi adlı eserde bu konuda şu satırlar vardır: "Anau'da bulunan kalıntılar, insanların ilk uygarlık aşamaları hakkında fikir edinebilmesi bakımından çok önemlidir. Gerçi burada yakılmış cesetleri kapsayan alt tabakanın üstünde bulunan yuvarlak, brokisefal kafatasları ile Türkmen el işlerinde görülen motiflere benzeyen keramik motifleriyle Anau kültürünü yapan halkın saf Türk olduğunu ispatlamak olasılığı yoktur. Ama bu kültürü bir Aryan eseri olarak değerlendirmeye de bu öğeler engel olmaktadır."¹¹

Bu medeniyet hakkında elimizde olan en son bilgiler şöyledir: "13/05/2001 tarihli New York Times gazetesinde yer alan bir makaleye göre, Rus ve Amerikan arkeologları bugünkü Türkmenistan ve Özbekistan'da, zamanımızdan 4.000 yıl önce yaşamış bir medeniyetin kalıntılarını bulmuşlardır. Aşağıdaki bilgiler bu makaleden alınmıştır. Araştırmayı yürüten arkeologlara göre, bu bölgedeki insanlar, bir Tatlıgöl (oasis) çevresinde kerpiçten yapılmış binalardan oluşan yerleşim merkezleri kurmuşlardır. Bu medeniyetin insanları koyun ve keçi beslemişler, kanallarla sulamalı ziraat yapmışlar, tarlalarda buğday ve arpa yetiştirmişlerdir. Onların bronz baltaları, mükemmel seramikleri, mermer ve kemik oymaları, altın ve değerli taşlardan süs eşyaları varmış. Elit sınıfa mensup insanların mezarlarına lüks eşyalar bırakmışlardır.

Pensilvanya Üniversitesi Eski Asya Dilleri uzmanı Mair'e göre bölgede yeni keşfedilen bu yüksek medeniyet, Eski Çağ Asyası'nın kültür ve ticaret yolu üzerindeki çok büyük bir boşluğu tam olarak doldurmuştur. Bu buluşla eskiden sanıldığı gibi, Asya halkının M. Ö. 4000 yıllarında birbirlerinden ve dünyanın

10. Cecen, Anıl. 1976. Türk Devletleri. s.10. Ankara.

11. İsmet Parmaksızoglu ve Y. Çağlayan. Genel Tarih: s.296-7. Ankara. 1986.

diğer yerlerinden kopuk, ayrışık (izole) halklar olmadığı ortaya çıkmıştır. Yeni keşfedilmiş olan bu medeniyete ait, batıda Anau'dan (Anav, Anau) doğuda Özbekistan'a, hatta Afganistan'ın kuzeyine kadar uzanan Karakum gölü boyunca, düzinelerce yerleşim harabeleri bulunmuştur. Bu saha 300-400 mil uzunluğunda ve 50 mil kadar genişliğindedir. Bu insanların kim oldukları, nereden ve kendilerine ne isim verdikleri henüz bilinmemektedir. Bu nedenle arkeologlar bu medeniyete bulunduğu bölgeleri dikkate alarak Bacteria Margiana Archaeology Complex; ismini vermişler ve kısa olarak BMAC ismini vermişlerdir"¹²

Bugüne kadar gün yüzüne çıkan gerçeklere göre, Türkmen toprağı dünya uygarlığının en eski kaynaklarından. Bu ilginç medeniyeti türetenlerin ise Türkmenlerin ataları olduğunu gösteren ve gün geçtikçe artan bilimsel çalışmalar ortaya çıkmaktadır.

12. Türkler r. c.1. s.483. 2002. Ankara.

III. Türkmenlerin Ataları ve Sümerler İle

Eski Türkmenistan-Mezopotamya İlişkileri

Önce de değindiğimiz gibi, Anau medeniyetinin hemen ardından Mezopotamya'da insanlık tarihinin çok zengin uygarlığı Sümerler tarafından meydana getirilmiştir. Tarih biliminin gelişmesi sonucunda Sümer ve Anû medeniyetleri arasında bulunan ilişkiler ve Sümerler ile Türkmenlerin atalarının arasındaki akrabalık aydınlanmaktadır.

1. Tarihi Gerçekler

Türk Ansiklopedisi adlı eserde Sümerler hakkında şu satırlar vardır: "Güney Mezopotamya'da Sümer ilinde yapılan arkeolojik araştırmalar, hususiyle Uruk harabesinde tespit edilen kültür katları ile, başka başka kazı merkezlerinde bunlara tekabül eden katlarda elde edilen ve asıl bu yerlerle temsil edilip onlara göre adlandırılan buluntuların mukayesesi Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'nın yerli halkı olmadığını göstermektedir... Sümerlerin Güney Mezopotamya Uruk katı sonlarına doğru göç ettiklerinin delilleri olduğu söylenebilir...

Öte yandan Benno Landsberg'in tahlil ve teşhislerine göre, aslında tek heceli bir karakter arz eden Sümerceye, Sümerlerin Mezopotamya'ya göç edip yerleşmelerinden sonra birtakım iki veya daha fazla heceli ve Sümercenin bünyesinden farklı yer adları ile meslek adları ve diğer kültür kelimeleri girmiştir. Bu arkeolojik ve filolojik deliller, başta Frankfort olmak üzere, bazıların Sümerlerin El-Ubeyd çağından beri Güney Mezopotamya'da mevcut oldukları görüşünü kabullenmeye imkân bı-

rakmamaktadır. Sümerlerin umumiyetle Mezopotamya'ya doğudan geldikleri kabul edilmiştir. Tabii bu görüşte arkeolojik ve filolojik bakımlardan birtakım münasebet ve benzerliklerin tesiri bulunmaktadır..." Tanınmış Sümerolog Kramer de Sümerlerin Mezopotamya'ya dördüncü binin ikinci yarısında gelmiş olduklarını ve ana yurtlarının bilinmediğini belirtmektedir. Onun kanaatine, Enmerkar ve Aratta üzerinde dönen, destanî menkıbeler silsilesinden hükmedileceğine göre, ilk Sümer hükümdarları, belki Hazar Denizi çevresinde kurulmuş olan bir şehir devleti ile çok sıkı bir münasebete girmiş bulunuyorlardı. Bir ölçüde Ural-Altay dillerini hatırlatan Sümer dili de yapısı bakımından bir bitişken dildir ve bu dil vakası da Aratta gibi aynı geniş sahaya işaret etmektedir."¹³

Kramer tarafından Sümerlerin sıkı ilişkide olduğu ve onun fikrine göre Hazar çevresinde yer alan Aratta şehrinin Eski Türkmenistan'da olduğu konusunda Türkmenistan'ın ve bütün eski Sovyet Cumhuriyetlerinin ünlü bilim adamları tarafından yazılmış olan Sovyet Türkmenistanı adlı eserin birinci cildinde aşağıdaki bilgileri buluyoruz: "Margiyanalıların yerleştiği yurtların tümü konusunda, yerleştiği pek çok bölgenin susuzluktan çöl olmuşsa da, onların birkaç kentlerinin mevcut olduğu konusunda açıklamalar ve bilgiler vardır.

Part Margianası kentlerinin gerçek sayısı, birbirlerine göre coğrafi konumları bakımından doğru belirlenmiş olmasa da, M.Ö. 2. yüzyılın birinci yarısında yaşayan Klaudi Ptolomey tarafından yazılmıştır. O kentleri 102° ve 106° doğu boylamlarında gösterip, güneyden kuzeye doğru sayarak aşağıdaki dokuz kentin adını yazıyor: Nigeya (Niseya), Kamaguryana, Reya, Antihoya, Margiyana, Nasoi, Argadina (Aradena), Sena (Sina), ARATA ve Ariyaka"¹⁴ Yukarıda adı geçen ARATTA destanının metnini kitabın yer-yurt adları bölümünde tanıtacağız.

13. Türk Ansiklopedisi, s.115-119. Ankara, 1980.

14. Türkmen-Sovyet ansiklopedisi, s.108. Aşkabat, 1978.

İranlı tarihçi Hasan Pirniya bu konuda şöyle yazıyor: ".... Ancak Akkadların ve Sümerlerin nereden geldikleri konusunda Aşkabat'ın yakınındaki Anû, Astarabad'ın yakınındaki Türendepe, (bazılarına göre Turantepe B.G.) ve Daraygez'de (Güney Türkmenistan çevresi, B.G.) bulunan seramik eşyalar, kap kakalar ve buna benzer şeylerin imalât ediliş şekilleri Elam tarzı ile aynı olup altın vazoların yüzünde ise Sümerlerin resimlerinin işlenmiş olmasını göz önüne alarak, bazı bilim adamları Elam Uygarlığı ile Güney ve Batı Türkmenistan uygarlığının birbirleriyle ilişkisinin olması gerektiği kanaatine, belki de Sümerler de kuzey taraftan Basra Körfezine ve Babil düzlüğüne gelmiştir şeklinde düşünceye varmışlardır."¹⁵ Pirniya kendi kitabının girişinde dünyadaki mevcut dilleri ve eski dilleri üç gruba bölerek Elam ve Sümer dillerini Ural-Altay ve diğer bükünlü (iltisaki) dil grubuna koyuyor.

Türk tarihçisi Kâmuran Gürün de Anû Medeniyeti ve onun tarihi dönemi (M.Ö. 8000-3900 arası) konusunda uzmanların ortaya koyduğu çeşitli fikirleri izah etmesinin yanı sıra Sümer medeniyetinin ve Sümerlerin menşeinin neresi olduğu hususundaki çeşitli fikirleri de (Türkmenistan, Hindistan, belki de üçüncü bir yer) analiz ediyor. Gürün burada Anû'dan elde edilen buluntuların bu konuların açığa kavuşmasındaki önemini vurguluyor.¹⁶

Tarihçi Nissen Sümerlerin başka yerden gelmesini şöyle açıklıyor: "Mezopotamya'da M. Ö. 3200 yıllarında çok sınırlı bir dönem süresinde beklenilmedik bir durumda medeniyetin çeşitli yönleri kesin olarak değişmiştir. Bu değişimin sadece eski kavmin yerini daha gelişmiş bir ülkeden gelen yeni bir kavmin alması ile gerçekleşmesi mümkündür." Bundan başka da nüfus sayısında yedi kat bir artışın olduğunu zikrederek bu ola-

15. Pirniya, Hasan, 1969. Tarihe İrahe Bastan sayfa:113-114. Tehran-Donyaye Kitab.

16.Gürün, Kamuran, 1981. sayfa: 31-35. Türkler ve Türk Devletleri. Ankara.

yı Sümerlerin Mezopotamya'ya gelip yerleşmesi ile ilişkilendiriyor.¹⁷

Yene bir İranlı tarihçi Meşkur da bu konuda şöyle yazıyor: "Babil'in ilk yerli kavimlerinin Sümerler ya da Samiler olduğu konusunda çeşitli görüşler var. Günümüzde alimlerin çoğunluğu Sümerlerin Babil'de yerleşmiş olduğunu savunuyorlar. Sümer yurdu Tevrat'ta Şenar adıyla geçiyor. Onların kendileri kendi yurtlarına Şumer demişlerdir. Sümer'de bulunan pirinç eşyalardan anlaşıldığına göre onlar Fırat etrafına birden bire beklenilmedik durumda gelip, medeniyetlerini ise Hazar Denizi'nin güney doğusundan kendileriyle getirmişlerdir. Ancak bazı bilim adamları ise bunların deniz tarafından geldiklerini öne sürmektedirler"¹⁸

Alman bilim adamı Oberhuber *Die Kultur des Altesorientes* adlı kitabında dünya uygarlığında yazının bulunması konusunda şöyle bir fikir öne sürüyor: "Sümerlere ait bulunmuş yazıların ve yazının sonraki olgunlaşma süreci ile ilgili belgelerdeki metinlerin çoğunluğu ticaret ve yönetim işlerine ait olduğu için bilim adamları yazının meydana gelmesinde ticarî ilişkilerin temel rolünün olduğunu vurguluyorlar. Bu düşüncenin savunucusu Heischelheim'in fikrine göre şehir medeniyeti sadece coğrafi şartların ya da kent uygarlığının ortaya çıkması sonunda teşekkül etmeyip belki ticarî ilişkilerin ekonomide temel rol oynamasından kaynaklanmaktadır. Bu teorinin doğruluğunu ispat eden en inandırıcı delil ise Yakın-Doğu ve Orta Asya'nın ticarî ilişkilerinin kesişim merkezinde yerleşen Hazar ötesindeki (Türkmenistan'da) doğunun en eski kenti Anu'dur."¹⁹

XI. yüzyılda yaşamış olan Kaşgarlı Mahmut dünya çapında tanınmış eseri *Divanü Lügati't-Türk*'te ve XIII. yüzyılda yaşayan

ünlü tarihçi Hamedanlı Hoca Reşideddin Fazlullah'ın *Câmîu't Tevarih* adlı eserinde Türklerin şeceresini Hz. Nuh'dan başlatıyorlar. Nuh ise bilim adamlarının açıklamasına göre Ziusudra adıyla Sümerler arasında yaşamış bilgin, belki de marangoz olmuştur. Nuh Tufanı Destanı ise tarihçilerin fikrine göre herhalde dünyayı su bastığında (bazılarına göre Sümerlerin yurdunu) kendi yaptığı gemi ile bir grup insanı ölümden kurtarışını konu alan folklorik bir destandır. Bu destan zamanla dinî bir nitelik kazanarak Tevrat ve sonraki kutsal kitaplara girmiştir diye düşünülebilir.²⁰

Belki yukarıda belirtilen ünlü tarihçilerin Türklerin aslını Nuh'tan getirmeleri ile ilgili görüşleri bir hayale dayalı olmayıp çok eski kaynaklara ve halk arasında uzun zamandan beri yaşaya gelen yaygın rivayetlere dayanmaktadır.

Nuh sözüne gelince, bu sözcük Sümer dilindeki NU sözü ile bir olup sonraki Sâmi Kavimler tarafından NUH şeklinde yazılmış olabilir. NU sözcüğünün Sümer dilindeki anlamları: insan, türetmek ve tohum demektir.²¹ Bu söze anlam bakımından denk, yansıma bakımından da çok yakın kelimeler Altay dillerinde de vardır. Örneğin: Gold dilinde NAI, Kore dilinde NEI, Mongol dilinde ise NIALMA, hepsi insan anlamındadır.²² Türkmenlerde de bir kimseyi övmek istediklerinde NAY BAŞI ibaresi kullanılmaktadır. Bu sözün de anlamı insanların en seçkini ol- sa gerek.

Türkmenistan ile Mezopotamya arasındaki tarihî ilişki konusunda Türkmen bilim adamlarının yazdığı son makaleler daha açık bilgiler vermektedir. Ödek Ödekof şöyle yazıyor: "... Yazarın (kendisinin) Türkmen Boyu "Teke" ve "Göktürk" sözcük-

17. Nissen, Hans J., 1990, sayfa: 71-75, Grundzüge einer Geschichte der Frühzeit des Vorderen Orient. Darmstadt.

18. Mohämmädceva Mäşkur. 1985. Iran dâr Ähde bastan.s.115. Tahran.

19. Oberhuber, Karl. 1972. Die Kultur des Altesorient. s.43-44, Frankfurt am Main.

20. Nuh Tufanı'nın Sümer kültürü bağlamında ele alındığı aşağıdaki çalışmalar da dikkate değerdir. Muazzez İlmiye Çığ. Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni. Kaynak yayınları. 2. baskı, 1996, İstanbul.

21. Delitzsch, Friedrich. 1914a. sayfa: 206. Sümerische Sprachlehre. Leipzig.

22. Poppe, Nikoleos. 1990. sayfa: 11. Bemerkungen zu G. J. Ramsted's Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft. Helsinki.

lerini açıklamaya sistematik yaklaşması Türkmenlerin etnogenetik kökünü M.Ö. 3000. yıla götürmeye imkan verdi. Bunu çeşitli uzmanlar, tarihçiler, arkeologlar, dil bilimciler ve yazarlar teyit etmişlerdir. Bunun gibi yaklaşmanın esasında Şumerler (Sümerler) adının ve uygarlığının temel unsurunu izah etmeye Sümer yurdunda ve Altindepe'de (Güney Türkmenistan) yaşayan halkların birbirleriyle akraba olduklarını ispat etmeye imkân buluyoruz. Böylece, Sümer yurdunda yaşayan SAKGİK halkı Altintepe uygarlığını türeten halkların doğrudan nesilleridir şeklindeki tarihî sonuca varmak mümkündür.²³

Gulla da "Türkmenlerin ataları sayılan ve Mezopotamya'ya göç eden Sümerler sonra Akkatlar, Elamlılar konusundaki bilimsel kaynaklar oraya göçmeyi M.Ö. 4000 yılına tarihlendirmektedir. Ancak bu dönem Anû medeniyetinin gelişmiş bir dönemine rastlamaktadır. Bu nedenle onların kendi vatanlarını ekonomik düzey ve uygarlık seviyesinin yüksek olduğu bir dönemde terk etmelerini anlamak zordur. Ancak M.Ö. 4000 yıllarının sonları ve 3000 yıllarının başlarında o döneme göre ekonomi ve uygarlık bakımından gelişmiş GÖKSÜYRÜ'nün (Türkmenistan'da) dokuz obasının hepsi boşalmıştır. Bu göçün sebebi ise o dönemde OKS diye adlandırılan şimdiki Tecen ırmağının suyunun bu günkü İran toprağından kasıtlı olarak azaltılmasıdır. Bu, rutubetin azalması nedeniyle, Karakum (şimdi Türkmenistan'ın % 80'i teşkil eden bir saha) alanının çölleşmesine neden olmuştur. Bu sürecin başlaması ile M.Ö. 4000 yıllarının sonunda Göksüyrülilerin, sonra Sümerler adını alan büyük bir kesiminin, bol su arayarak Mezopotomya'ya giden kavim olması mümkündür.²⁴

Sümerologların birkaçı Sümer dilinin Hindistan'da Aryanlardan önce yaşayan ve dilleri Ural-Altay dil karakterine sahip

23. Ödek Ödekof, 1990. sayfa:15-21. Sumer hakda kelam agız. Yaşlık jurnalı sayı 12. Aşgabad

24. Gulla, Nazar. 1994. "Köki Çuññur Türkmenim", sayfa: 24-26. Yaşlık Jurnalı. sayı: 1. Aşgabat.

olan DRAVIDA'ların diline benzerliğini de göz önünde tutarak belki de Sümerler şimdiki İran'ın güneyinden geçerek Mezopotamya'ya ulaşmışlardır demektedir. Ancak o dönem doğal şartlarının şimdiki İran'ın doğusunda çok büyük ve sıcak çölleri meydana getirdiğini dikkate alarak bunun mümkün olduğuna inanmanın çok zor olacağı sonucuna varıyorlar.

Bu ihtimali öne sürenlerin biri ise Soden'dir. O sözünün devamında : "Bu eklemeli karakterli bir dile sahip olan Dravidalar Hindistan'daki zengin uygarlığın yaratıcısı sayılırlar. Hindistan'a en son nüfuz eden (ârileşen) Aryanlar ise onları Doğu Hindistan'a sürüyorlar. Ancak, Dravidaları batıya göçmeye neyin mecbur ettiğini anlamak ve onların M.Ö. 4000 yılının hangi kesiminde göç ettiğini tespit etmek çok zordur."²⁵

Dravidalar konusunda Sümerolog Hommel de şu açıklamalarda bulunmaktadır: "Kollar (Kolhlar) Hindistan'ın yerli nüfusunun son kalıntılarıdır. Sonra Turanlı (Türkistanlı) Dravidalar Hindistan'a geliyorlar, en sonunda da Aryanlar gelip Dravidaları Doğu Hindistan'a sürmüşlerdir" (1925, 18). Dravidi dilinde konuşan nüfusun günümüzdeki sayısı yaklaşık 200 milyon olup Hindistan yarımadasının 1/4'ünü oluştururlar. Bu dil, özellikle onun Tamilce lehçesi güçlü edebiyatı, eski metinleri ve M.Ö. 300 yıllarına kadar giden geçmişi ile kendi karakterini korumaktadır. Bu dil Tamil, Andrapradaş ve Misur gibi birkaç yurtda resmî devlet dilidir."²⁶

Sümerlerin Orta Asya'dan gelmeleri konusunda bilimsel gerçekler daha çoktur. Ancak biz metnin bu bölümünü bu konuda yazılan en son eserlerin birine müracaat ederek noktıyoruz: "Sümerlerin (M.Ö. 3300) Orta Asya'dan gelme ihtimali aşağıdaki şu faktörlerle açıklanıyor. Onların dillerinin Altay-Türk dillerine benzerliği, tapınaklarının mimarî şekilleri ve süs-

25. Soden & Landsberger 1965 = Soden Wolfram Von & Landsberger. sayfa: 18. B. 1965. Die Eigenbegrifflichkeit der Babaylonischer Wissenschaft. Darmstadt.

26. Störig, Hans Joachim 1987. sayfa: 297-298. Abenteuer Sprache. Berlin.

lemelerinin dağ tapınaklarına benzemesi ve genellikle yazıda kullanılan ideogramlarının (belgilerinin) dağ yurtlarıyla benzerlik göstermesidir. Sümerlerin dinî inançlarının kökünün de Orta Asya ya da Baktery'a'dan olduğunu kanıtlayacak anlamlı şeyler vardır: Dağ tapınakları, dağ öküzüne secde etmek ve ek olarak Orta Asya'da olduğu gibi kralın muhafızlarının o öldüğü zaman, kendilerini zehirleyerek intihar etmeleri..."²⁷

2. Yer-Yurt Adları

Yer-yurt adları dünyada en sabit ve derin tarihî anlamı olan sözcüklerdir. Çünkü bir yurttaki kültürlerin değişmesiyle hatta resmî dilin değişmesiyle yer-yurt adları kayp olmayıp halk tarafından muhafaza edilmektedir. Hatta pek çok bölgede yer-yurt adlarının manasını o bölgede şimdiki yaşayan halkın diliyle anlamlandırmak mümkün değildir. Bunun için bilim adamları Mezopotamya'daki bazı yer-yurt adlarının Sümer dilinde belli bir anlamı olmadığı için o bölgede Sümerlerden önce başka bir kavim yaşamıştır, Sümerler ise başka bir yerden göç edip gelmiştir diye bir kanaate varıyorlar. Bu sebeplere göre, Eski Türkmenistan ile Mezopotamya'daki birkaç yer-yurt adının birbirine denk gelmesi veya yakın olması çok anlamlı ve tarihî açıdan önemlidir. Meselenin yine ilginç ve anlamlı yönü ise Türkmen topraklarındaki bazı yer adları hatta insan adları günümüzdeki konuşulan Türkmence ve hatta diğer Türk dillerinde anlam bulunmadığı bir durumda bile, Sümer dilinde belli bir anlam kazanmaktadır. Bunun sebebi ise Sümer dilinin o dönemlerde yazıya geçerek değişmeden ve asimile olmadan kurtulan yegâne akraba dil olmasıdır. Bu adların birkaçını inceleyelim:

27. Stein, sayfa: 20.

2.1. Aratta

Biz yukarda Kramer'in Sümer metinlerinde adı geçen "Aratta" kentinin Hazar çevresine işaret ettiğini savunduğunu ve aynı şekilde bu kentin Türkmenistan'ın en eski kent adlarının arasında bulunduğunu açıklamıştık. Şimdi Kramer'in zikr ettiği bu kente ait destanın metnine bakalım:

Enmerkar ve Aratta'nın Sahibi (İyesi)

O bir defa öyle olmuştu: İn-anna'nın kendi

kutsal yüreğinde sevdiği,

İn-anna'nın kendi kutsal yüreğinde Şuba yurdundan seçtiği,

"Utu" nun oğlu Enmerkar'dan,

Kendisinin mehriban hanım hakanı olan kızdardeşine

Kutsal İn-anna'ya bir yalvarış geldi:

Ey benim kızdardeşim İn-anna, Uruk için,

Koy, Aratta'nın halkı güzel süslenen altın gümüşler

temin etsin,

Koy, onlar temiz yakutları, dağın kayalarından dereye

indirsinler,

Koy, onlar cevherler ve temiz yakutları getirsinler:

Kutsal yurt Uruk'a

....

Senin vatan tuttuğun yerin, kutsal Gipar'a (?)

Aratta'nın halkı güzel sanatı ile, içeriyi süslesinler,

Ben; yalvarıyorum .... onların arasında,

Koy, Aratta Uruk'a boyun eğsin,

Koy, Aratta'nın halkı dağın taşını eteklerine

getirenden sonra,

Benim için ulu tapınak yapsınlar,

Koy, benim için ulu sandık yapsınlar.

Benim önümde bir ulu sandık olsun, Tanrıların sandığı,

Onlar benim Kullab'daki Tanrılık Yasamı doğru icra etsinler.

Benim için Absu yapsınlar, bir kutsal büyük yurt gibi,
 Benim için Eridu'yu bir dağ gibi temizlesinler.
 Benim için Absun'nun kutsal tapınağı gibi bir
 kovuk yapsınlar.
 Ben, kutsal türkümü Absu'dan seslendirdiğimde
 Ben, tanrılık yasamı Eridu'dan getirdiğimde
 Ben tanrılık orunumu çiçeklendiğimde?
 Çiçeklendirdiğimde???

Ben Kullap'ta ve Uruk'ta hakanlık tacımı başıma
 koyduğumda
 Koy, utu (güneş, güneş tanrısı) bana dostluk nazarını salsın
 ****

Elçi Aratta'nın iyesine dedi
 Senin atan benim hakanım beni gönderdi,
 Uruk'un sahibi, Kullab'ın sahibi
 Beni senin yanına gönderdi
 Senin hakanın, o ne söyledi, o ne dedi?
 Benim hakanım, o şöyle söyledi, şöyle dedi,
 Benim hakanım senin doğum gününden bir taç belirledi
 Uruk'un iyesi, Sümer'in ejderhası, o .... gibi.
 Hakan gibi güçlü, büyük yurda buyurgan koç
 O ..... çoban
 Mehriban inekden, büyük yurdun yüreğinden doğan,
 En-merkar, Utu'nun oğlu, beni gönderdi.
 Benim hakanım, o şöyle dedi:
 Ben kentin halkını sürgün ederim, onlar göç etmeli olurlar
 kuşlar yuvalarından kaçmış gibi
 Ben onu toza kararım, sanki kökünden viran edilmiş
 yurt gibi,
 En-ki'nin beddua eden yurdu, Arrata'nı
 Ben hükmen orayı toz ederim,

Sanki bir zamanlar toz olup kalan yurt gibi.
 İn-anna onun karşısında silâhlanmıştır.
 O. (Aratta) sözü dinlemedi diyen sözleri kullandı
 (Onun dediklerini hiçe saydı)
 Ben kenti kül olan toprak gibi ederim.
 Ben hükmen kentin
 Üstünde toz duman yükseltirim.

Onun madenlerinden altınlarını aldıktan sonra
 Onun topraklarından gümüş çıkardıktan sonra
 Gümüş işlendikten sonra ....
 Çuvallar katırların sırtına yüklendikten sonra ....
 Sümer'in genç Enlil'in evi ....
 En-ki'nin tarafından,
 Onun kutsal yüreğinde seçilmiş iye,
 Koy, büyük yurdun halkı, benim için temiz ... yapsınlar
 Koy, o, benim için şimşir gibi büyüsün, çiçeklensin
 Güneş gibi ışık salsın, Ganun'dan çıktığı zaman,
 Benim için onun eşiğini süsle.
 *****

Ey, Uruk'un iyesi, bir parça kil al, levha gibi, onun yüzüne
 sözcükler yaz
 O kilin yüzünde bir sözcük yok
 Evet, sana güneş Tanrı şöyle hatırlattı,
 Şöyle yap, levhanın yüzüne yaz; Enmerkar²⁸

28. Uhlig. Helmut. 1976. Die Sümerer. ein Volk am Anfang der Geschichte. sayfa: 88-94. München.

Bilim adamları bu destanda geçen Enki ve İn-anna gibi büyük Sümer tanrıları tarafından öne sürülen amaç ve eposun cereyan ettiği atmosferi göz önünde bulundurarak bu olaylarla ilgili açıklayıcı fikirlerini şu şekilde beyan etmişlerdir. Uhlig şöyle yazıyor: "Bu metin noktalar ile gösterilmiş boş yerler olmasına (kaybolmuş sözcüklerine) rağmen çok şeyleri açıklıyor. Anlaşıldığına göre Eridu kentine kadar uzanan ülkelere egemen olan Uruk'un hakani, Enki'nin kenti olan Eridu'yu viran etmesinin ardından altın ve yakut zenginliği ile meşhur olan Aratta'nın halkı yıkılan şehirleri tekrar yapmaya ve Enki'nin tapınağını tekrar inşa etmeye, ayrıca gümüş ve mücevherlerini getirerek Uruk'un tapınağını süslemeye ve orada yeni bir tapınak kurmaya mecbur ediliyor. Bu amaç ilk olarak bir tanrının ağzından tehdit edici motifte ifade edilerek, bir elçi vasitesiyle Aratta'nın sahibine haber veriliyor. Bu olay kutsal bir dini amaç gibi gösterilirse de, gerçekte o dünyevî çıkarlar ve güç ifade etmek için olup, din ise sadece örtü olarak kullanılmıştır."²⁹

Soden'in açıklamasına göre bu mitte İn-anna kendi hakani'nin yardımına geliyor. O bu amaç için düşman yurdunu (Aratta'yı) müthiş bir kuraklığa uğratarak ağır şartlar altına sokuyor. Soden'in bu değerlendirmesi, yukarıda Türkmen bilim adamlarının o dönemde Türkmenistan'da Karakum Çölünün büyümesi ve ağır kuraklığa maruz kalmasından dolayı oranın halkının dünyanın çeşitli yurtlarına, bu cümleden olarak Mezopotamya'ya gitmeye mecbur oldukları konusundaki fikirlerine uygun düşmektedir. Çünkü, destanda bu iki yurdun arasında ilişki olduğunu açıkça görüyoruz.

Burada "Aratta" yurt adının Güney Azerbaycan topraklarında da bulunmasına dikkat çekmek istiyoruz.

2.2. Küngür (Kūnūr). Türkmensahra'da (Kuzey İran'da) yerleşen bir eski Türkmen obasının adı Küngürdür.

Sümerliler kendi yurtlarını KİN-Kİ daha açıkçası KİN-GİR diye adlandırmışlardır. Bu adın asıl ya da mecazî anlamı uygarlık yurdu diye anlaşılmıştır. Sümer dilinde günümüz Türkmen dilindeki gibi geniz sesi (palatal nazal) olmasını göz önünde tutarak bu iki sözcüğü aynı yansıma okumak mümkündür. Birleşik sözcük olan KİN-GİR iki basit sözcükten KİN ve GİR sözcüklerinden oluşmuştur. KİN sözcüğü Sümer dilinde birkaç anlamda kullanılmış ve bir anlamı da *iş* demektir (bkz. sözlük bölümüne). Bu sözcük Türkmen dilinde müşkil ve zahmetli anlamına gelen KİN sözcüğü ile yansıma bakımından bir, anlam bakımından ise çok yakındır. İkinci basit sözcük GİR (Kİ) ise Sümer dilinde *yer*, *belli bir yer* anlamına gelmektedir. Bu sözcük Türkmen dilindeki *gır* (*kır*) sözcüğü ile hem yansıma hem de anlam bakımından tahminen birdir. Nedeni, *gır* sözcüğü Türkmen dilinde ırmakların çöküntüsünden oluşmuş, bazı yerleri kuru ve çoğunluğu tepelerden ibaret yer anlamındadır. Sümerlerin yurdu da iki ırmağın arasındaki *gır* (*kır*) dan ibarettir. Bunları göz önünde bulundurarak zahmetli *kır* diye düşünmek mümkündür. Bilim adamlarının Mezopotamya'nın kurak toprağının çok zahmet istemesi konusundaki açıklamaları da bu düşünceye destek veriyor.

Türkmenistan'da da eskiden kalmış harabelerin arasında *kallı gir*, *kaplanlı gir* gibi adlar vardır. Sümerolog Falkenstein bu sözcüğü KEN-GER ve KENER şeklinde yazıyor.³⁰ Azerbaycan'ın Tebriz kenti yakınında bir köyün adı da Kenger'dir. Bizim bu yer adının nereden gelip çıktığı konusunda elimizde bilginiz yok, ancak meselenin ilginç yanı, Falkenstein'in LU-KEN-GER-RA sözünü Sümerli (Mann von Sümer, Sümerer) diye adlandırmıştır.³¹ Yukarıda adı geçen Azerbaycan köyünün (veya kentinin) bazı sakinleri kendileri için Kengerlu (Kengerli)

29. Uhlig, Helmut. 1976. Die Sümerer, ein Volk am Anfang der Geschichte, sayfa: 88-94, München.

30. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sümerische, sayfa: 14, Leiden.

31. a.g.e., sayfa: 15.

soyadını kullanıyorlar. LU-KEN-GER-RA sözcüğü ile KENGER-LU sözcüğü arasındaki benzerlik çok anlamlıdır. Özellikle (LU) eki her iki dilde de bir yurda mensup adam anlamına geliyor (bkz. sözlük bölümü).

Bazı bilim adamları bu sözcüğü Kİ-EN-Gİ şeklinde yazıp, onun birinci hecesindeki Kİ sözcüğünü yer-yurt anlamında veriyorlar. Sümerlerde çoğunlukla adın sıfattan önce gelmesini göz önüne alırsak bu şekilde yazılmasının daha doğru olması mümkündür. Ancak hangi şekilde yazılırsa yazılsın bu sözcüğün terkipteki Kİ sözcüğü yer, yurt veya *kır/gır* anlamındadır.

“Türkistan’a ait eski adlarda da Kengü; yurt adı, Kagır Çayı ve Kangar etnik adı bulunması da dikkate şayandır.”³²

Orhon yazıtlarında da Kengeres ve Kengü sözcüklerinin de yurt ya kavim adı olarak zikr edilmesi de çok anlamlıdır.³³

2.3. Änew (*Aşkabat’ın 14 km. doğusunda eski kent harabesi*) Sümerlerin en ulu tanrılarının adı, Gök tanrısı olan Anû’dur. Ayrıca onların en büyük tapınağının adı da Uruk kentindeki Anû’dur. Biz bu iki sözcüğün anlamlarının bir olması konusunda dinî adlara ayrılmış bölümde söz edeceğiz. Ancak burada iki noktayı hatırlatmak isteriz. Birincisi, yabancı dillerde (Hindo-German dillerinde) yazılmış eserlerde Änew sözcüğünün Anû, bazen Anau şeklinde yazılması ve ikincisi, bilim adamlarının eserlerinde atalarımızın gök tanrısına inandığı konusunda kesin bilgiler vardır (bkz. din bölümüne).

2.4. Urganç (*Eski Urganç Türkmenistan’da, Yeni Urganç Özbekistan’da*) Sümerlilerin en önemli ilk kentlerinin adları Ur ve Uruk olmuştur. Sümer dilinde *Ur* sözcüğü insan ve *Uru* sözcüğü ise kent anlamındadır. Bu sözcükler günümüzdeki Türk-

men dilinde *Uruğ* (*Uruk*), yani *hanedan*, *boy* sözcüğü ile aynı kökten olsa gerek. Çünkü bu sözcüklerin şekil ve anlam bakımından birbirine yakınlığından başka bilim adamlarının açıklamasına göre ilk köyler, belli bir akraba toplulukları, yani *uruğ*’un yerleşmesiyle türemiştir. Netice itibarıyla *uruğ* veya *urug* sözcüklerini ilk insanların kurdukları köylere ad olarak vermiş olmaları büyük bir ihtimaldir. Bunları nazara alırsak, bu sözcüklerin arasında yani Sümerdeki *Ur*, *Uruk*, Türkmenistandaki *Urgenc* ve kent adlarının arasında belli benzerlikler bulunmaktadır diye düşünüyoruz.

2.5. Nusay (*Aşkabat’ın 16. km güney batısında eski kent harabesi*)

Günümüzdeki Irak Türkmenlerinin yurdu olan Kerkük şehrinin çevresinde (Yorgan Tepede) de Sümerlilerin M.Ö. 2500 yılına ait Nusi (Nuzi) kentinin harabeleri vardır. İki tane basit kelimeden ibaret olan bu birleşik kelime yansıma bakımından hemen hemen aynıdır. Bu sözcüğün anlamını ise şöyle düşünmek mümkündür. Daha önceki satırlarda NU sözcüğünün insan olduğuna işaret edilmişti. Sİ sözcüğü Sümer dilinde hürmetli, dost anlamına da gelmektedir.³⁴

Böylece, Nusi sözcüğünü hürmetli, dost insan, pir gibi anlamlarıyla düşünmek mümkündür. NU-SAY birleşik sözcüğüne gelince, SAY sözcüğü Türkmen dilinde seçkin ve Sİ-LAG kelimesi ise hürmet demektir. Netice olarak NU-SAY sözcüğünü seçkin insan olarak düşünmek mümkündür.

2.6. Parab (Farab) Türkmenistan’daki bu eski kentin adı da Mezopotamya’daki Fara kentin adına yakındır.

32. Türksoy jurnalı, Sayı 8, Ocak 2003, s. 15-16.

33. Tekin, Talat. 1993. Türkçe-Japonca, s.105.

34. Delitzsch, Friedrich. 1914b. Sumerische Glossar, s.236. Leipzig.

2.7. Madau Tepe ve Madau Dağları Türkmenistan'daki bu eski yurt adları ise Sümer dilindeki MADA sözcüğü ile bir kökten olsa gerek. Mada sözcüğü Sümer dilinde yurt, uygarlık yurdu anlamındadır.³⁵ (Delitzsch 1914, 172). Ayrıca matu sözcüğü de Sümer dilinde yurt anlamındadır.³⁶

2.8. Durun Türkmenistan'daki bu eski yurdun adının Sümer dilinde DUR, DURU ve DURUN şekillerinde iskân, yurt tutmak, yaşamak gibi anlamları vardır (bkz. sözlük bölümü). Bu sözcük Türkmen dilinde de durmak, toktamak, yurt tutmak gibi anlamlar taşımaktadır.

2.9. Gavur Tepe, Gavers Türkmenistan'daki bu eski yurt adları da Mezopotamya'daki Gaur Tepe (Tepe Gaur) ile çok yakındır.

2.10. Ahal (Türkmenistan'da bir vilâyet adı): Sümer dilinde AKAL sözcüğü güç ve AGAL sözcüğü ise güçlü anlamındadır (Delitzsche 1959, 3). Bu sözlerin kökeninin bir olması ihtimali güçlü olabilir.

2.11. Amı (*Amuderya*) Bu sözcüğü Sümer dilinde şöyle düşünmek mümkündür. *Am* yaban öküzü, *dere* sığırı demektir, *i* ise ırmak demektir.³⁷ Neticede AMI sözcüğü öküz ırmağı anlamına gelebilir.

2.12. Mari, Marguş Türkmenlerin günümüzdeki yazdıkları şekliyle Mari Sümerlerin ünlü kentlerinden biri olmuştur. Mezo-

35. Delitzsche, Friedrich. 1914b. *Sümerische Glossar*, s.172 Leipzig.

36. Deimel, Anton. 1939. *Sümerische Grammatik mit Übungsstücken und zwei Anhängen-Liste der gebräuchlichsten Keilschriftzeichen mit ihren Urbildern und den Hauptbedeutungen*, s.57, Roma.

37. Delitzsche, 1914, s.10.

potamya'daki Mari konusunda Kramer şöyle yazıyor: "Kuzey Mezopotamya'da, şimdiki Irak ve Suriye sınırları yakınında Fransız arkeologlar Mari kentini kazıp ortaya çıkardılar. Bu kent günümüzden 3700 yıl önce defineciler tarafından viran edilmiştir. Bu kentin harabelerinde 28.000 m² alanda yer alan büyük bir hakan sarayı göze çarpıyor."³⁸

Mezopotamya'daki Mari ile çağdaş olan Marguş medeniyeti konusunda arkeolog Sarianidi şöyle yazıyor: "Bu medeniyetin 40 yüzyıl önceye ait olduğu açıklığa kavuşmuştur. Hatta onun özel yazısının olmasına da ihtimal veriliyor. Onun çalışmasındaki bu konu ile ilgili kısma bakalım: "... yerli demirci ustalar hemen hemen her türlü bakır, pirinç silâhları ve süs eşyaları yapmayı öğrenmişlerdir. Onların arasında insan gözü resimleri ve şekilleri ile süslenmiş büyük baltalar dikkati çekiyor. Taş ustaları da burada çalışmışlardır. Onlar taşın her çeşidinden türlü süs eşyaları, o cümleden incelikle nakışlanan mühürleri yapmışlardır. Ancak taş kolyeler yapmakta özel maharet göstermişlerdir. Buna kanıt başını çevirip ağzı ile ayağını yalayıp duran deve resmi ile süslenen kolyedir. Bu ise Mezopotamya sanatından hiç de geride olmayan taş sanatına sahip olmasının bir göstergesidir."³⁹

MAR sözcüğünün Sümer dilinde çeşitli anlamları olup, bir anlamı da öküz'dür (Deimel 1939, 180), ek olan İ sözcüğü, yukarıda denildiği gibi ırmak demektir. Netice olarak MARI'yi öküz ırmağı diye düşünmek mümkündür. *Ami* ve *Mari* adlarının öküz ile ilgili olması ve Türkmenistan'da günümüzden 6000 yıl önceye ait öküz başı heykelleri bulunması bir kanıt mıdır? Öküzün kutsallığını göz önünde tutarsak, çok doğal bir gerçekliktir.

Mar sözcüğünün öküz anlamında olmasını biz Babil'in en büyük tanrısı sayılan MARDUK sözcüğünde görmekteyiz.

38. Kramer, Samuel Noah. 1971. *Mesopotamien*, s.11, Hamburg.

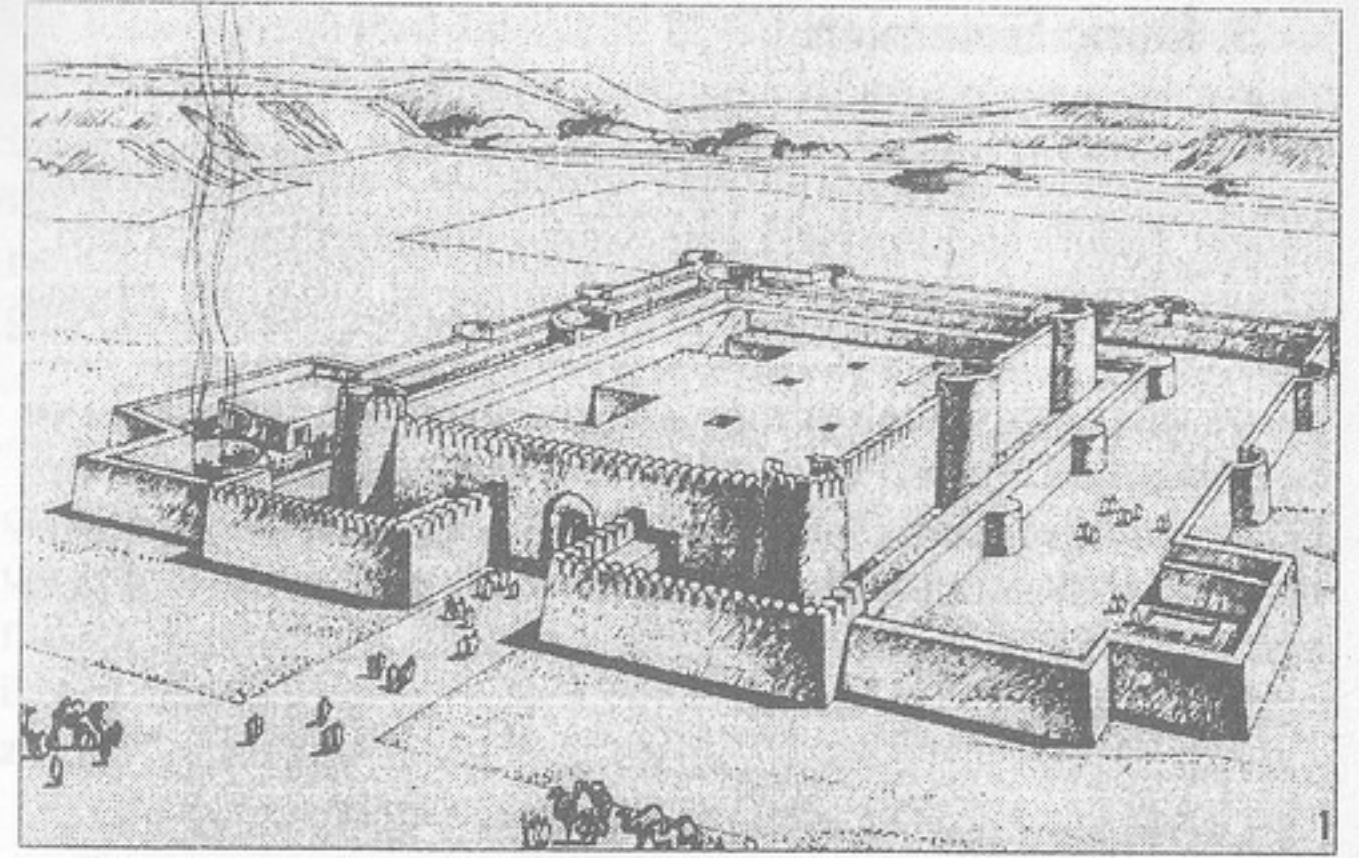
39. Sarianidi, Viktor. 1994. "Gadımı Garagumuñ Beyik Medeniyeti", s.32, Türkmen Medeniyeti Jurnalı, sayı: 1. Askabat.

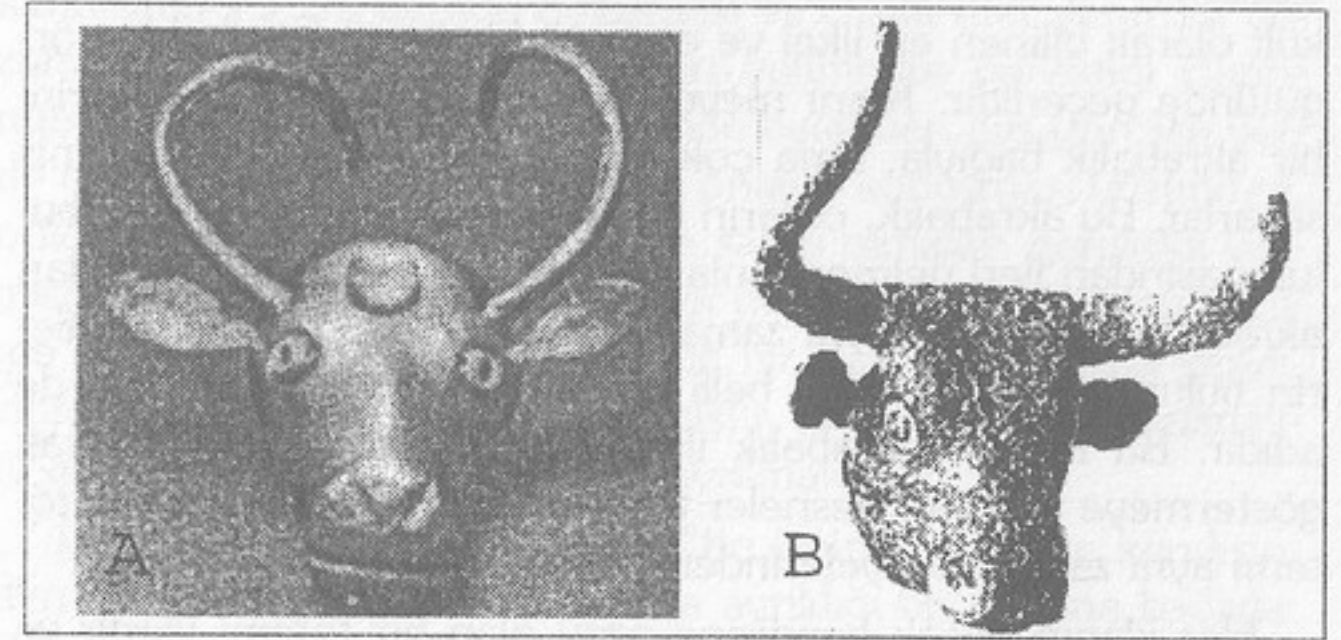
(MARDUK Sümer dilinde MAR-UTUK (MAR-UT) şeklinde de vardır. Yani, güneşin genç öküzü anlamında olarak Babil'in kent tanrısıdır (M.Ö. 2000 yılı). O ilk olarak M.Ö. 2600 yılından itibaren bilinmektedir. Hammurabi'nin döneminde MARDUK'un önemi daha da artarak Kassitler'de ise (M.Ö. 2000. yılın ikinci yarısında) Babil'in devlet tanrısı derecesine kadar yükselmiştir".⁴⁰

M.Ö. 1000 yılına ait Türkmenistan'daki Margiyana uygarlığını da dikkate alırsak, Marı, Marguş ve Margiyana gibi Türkmenistanın eski uygarlıklarını simgeleyen adların aynı kökten olduğunu görüyoruz. Buna ilâveten Afgan Türkmenlerinin şimdi yaşadıkları yerlerdeki *Marçav* ve İran Türkmenlerinin yaşadığı yerlerdeki *Marava Tepe* kentlerinin adlarına da dikkati çekmek istiyoruz.

Genellik'le Aratta, Marı, Mada (Med), Kenger (Küngür) gibi en eski yurd adlarının Türkmenistan'da, Azerbaycan'da, Mezopotamya'da ve Anadolu'da aynen tekrar olması, bizim en eski atalarımızın devamlı olarak doğudan batıya akın etmesini anlatmaktadır.

Şekil 1: Türkmenistan'ın Marı vilayetinden bulunmuş bir eski tapınağın restore edilmiş resmi (m. ö. 2000)

Şekil 2: A- Türkmenistan, altından yapılmış öküz başı, m. ö. 4000-3000)
B- Mesopotamya, bronzdan yapılmış öküz başı, m.ö. 3000. yıl
(Mesopotamien. Jean-Claude Margueron, München-1978. s. 45)

40. Meyers Enzyklopädische Lexikon. Manheim. 1975. s. 608.

3. İnanç Sistemleri

3.1. Genel Kavramlar:

Dinin ortaya çıkışı konusunda teoriler ve Türklerin İslâm'dan önceki dinleri konusundaki kısa bilgiyi Muzaffer Sencer'den⁴¹ aynen aktarmayı doğru bulduk: "Türklerin, İslâmlık öncesi inançlarıyla ilgili kaynaklar, ayrı din teorilerine konu olan totemizm, animizm ve natürizm öğelerinin bir arada bulunduğu ve Şamanizm adı verilen bu sistemin, bu inanç ve pratiklerin toplamı sayılabileceğini göstermektedir. Bu bakımdan ayrı din teorileri olarak sunulmakla birlikte dinlerin evriminde ayrı ayrı aşamalar olan adı geçen din sistemlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

3.2. Totemizm

Genel insanlık tarihinde ilk olarak Mac Lennan tarafından bağlanan "totemizm" Durkheim'e göre en temel ve en ilkel bir kült olarak bilinen en ilkel ve en basit bir örgüt içinde klan örgütünde geçerlidir. Klanı meydana getiren bireyler kendilerini bir akrabalık bağıyla, ama çok özel türden bir bağla birleşmiş sayarlar. Bu akrabalık, onların birbiriyle belli kan bağlarının bulunmasından ileri gelmez, onlar sadece aynı adı taşıdıklarından akrabadırlar. Bu ad, aynı zamanda, kendisiyle çok özel ilişkilerin bulunduğu inanılan belli bir maddî nesneler türünün de adıdır. Bu ilişkiler akrabalık ilişkileridir. Klanı kolektif olarak göstermeye yarayan nesneler türüne "totem" denir. Klanın totemi aynı zamanda üyelerinden her birinin de totemidir.

Her klanın ancak kendisine özgü olan bir totemi vardır ve aynı kabilenin iki ayrı klanı aynı toteme sahip olamaz. Totem olarak kullanılan nesneler, çok büyük bir oranda, ya hayvanlar ya da bitkiler dünyasına, özellikle de ilkine özgüdür.

41. Sencer, Muzaffer, 1974. Dinin Türk Toplumuna Etkileri, s.57-58 İstanbul.

Totem yalnız bir ad değildir, bir amblemidir. Totem yalnız bir ad ve amblem değil, gerçek bir kutsal nesne tipidir. Totem klan üyeleriyle totem olan nesne arasındaki töz (cevher) birliği anlamına gelmektedir. Totemin basitleştirilmiş şekli eşya vb. üzerine kazılmaktadır. Görüldüğü gibi, totemizm, temelce klan birliğini temsil eden bir sembolün kutsallaştırılmasıdır.

3.3. Animizm Dinlerin kökeniyle ilgili bir sistem olarak ana çizgileriyle animist teoriyi kuran Tylor'dur. Ondan sonra teoriyi geliştiren Spencer, onu birtakım değişiklikler yapmaksızın yeniden tekrarlamamış olmakla birlikte, genellikle sorunlar her ikisi tarafından da aynı terimlerle konmuş ve benimsenen çözümler aynı olmuştur.

Tylor ve Spencer'e göre ruh kavramı, dinin temel kavramıdır. İlk insan basit bir yanılgının sonucu olarak rastgele bu kavrama ulaşmıştır. Düşlerinde bedenî bir yerde durup kalmışken kendisinin şurada burada dolaşması ve çeşitli işler yapması yüzünden, o, kendisinde iki varlığın bulunması gerektiği çıkarımında bulunmuştur. Yine düşlerinde bedenleri düş görülen yerde olmayan kimseleri görmesi ve onlarla konuşması yüzünden, onların da kendilerinde iki varlığa sahip olmaları gerektiği yargısına varmıştır. Böylelikle giderek her bireyin bedenden ayrılma ve uzaklarda dolaşma gücünde bir eşinin, bir başka kendisinin bulunduğu kavramına ulaşmıştır. Bu eş, kişiye benzemekte ama ondan çeşitli özelliklerle ayrılmaktadır.

Bu eş "ruh" tur. Bu ruhsa bir "tin (spirit)" değildir, kendisinden ancak olağan dışı durumlarda ayrıldığı bir bedene bağlıdır. Ruh, ancak kendisini değiştirerek bir tin olabilmıştır. Öte yandan ölümün sadece bir uzun baygınlık veya uzayan bir uyku olduğunu düşünen ilk insan, bedeninin uyanacağına, sonunda dağıldığını görmüştür. Böylelikle ruhun serbest kaldığını ve cisimlenmemiş bir tin meydana getirdiğini varsaymak zorunda kalmıştır. Böylece herhangi bir organizmadan ayrılmış ve mekân da serbest kalmış tinler doğmuştur.

Artık ruh biçim değiştirmiştir. Bu insanın bedenini canlandıran basit bir hayat ilkesinden, bir tin, iyi veya kötü bir cin hatta bir tanrılık doğmuştur. Ama bu tanrılaştırmaya ölüm yol açtığından, insanlığın bilinen ilk kültü, ölümlere, ataların ruhlarına yönelmiştir.

Serbest kalan ruhların yaşayan varlıklar arasında dolaştıkları ve her türlü iyilik ve kötülüğün onlardan geleceği inancı, insanı, bu ruhların kötülüğünden kurtulmak için birtakım yollara başvurmak zorunda bırakmıştır.

Ata ruhlarının ayrı bir varlık alanı meydana getirdiği inancından hareket eden bu sistem, doğa üstü dünyadaki ata ruhlarının yöneticiliğiyle, kutsallığın baba yoluyla geçtiği ilkesine dayanır. Bu bakımdan, soy üyeleri ata ruhlarını kutlayarak onlar adına yanan soy "od"unu söndürmemeye çalışmışlardır.

3.4. Naturizm Animizmin temelindeki postüla, dinin hiç olmazsa kökçe, hiçbir fiziksel gerçekliği göstermediğidir. Ama Max Müller, karşıt bir ilkeyle işe girer. Ona göre, dinin, bütün otoritesini aldığı bir deneye dayandığı bir aksiyondur. Müllere göre "din" eger, "bilincimizin yasaya uygun bir ögesi olarak yerini alacaksa, diğer bütün bilgiler gibi duyulur deneyle başlanmalıdır. Gerçekten Max Müller ve diğer Sanskritçe araştırmacıları, dinin kaynağını bir başka doğrultuda, dış doğanın insan üzerindeki etkisinde aramışlardır.

Tanrıların adları genellikle, ya hâlâ kullanılan cins adlar veya orijinal anlamı bulunabilecek önceden cins olan kelimelerdir. Bunların her ikisi de ana doğa olaylarını gösterir. Örneğin Hindistan'ın ana tanrılarından birinin adı olan "Agni" kökçe duygularımızla algılandığı şekilde ve herhangi bir mitolojik ekleme olmaksızın yalnız maddî ateş olayını göstermiştir. Bu ve buna benzer olaylar, bu toplumlar da doğanın biçim ve güçlerinin, dinsel duygunun kendisini bağladığı ilk objeler, tanıştırılacak ilk nesneler olduğunu göstermektedir.

Müller "ilk bakışta" der, "doğadan daha az doğal hiçbir şey yoktur. Doğa en büyük sürpriz, bir korku, bir şaşkınlık, bir durağan mucizedir ve süreklilik, değişmezlik ve düzenli olarak tekrarlanmaları yüzündendir ki bu durağan mucizenin belli görüşleri, önceden sezebilirlik, olağanlık, anlaşılabilirlik anlamında doğal sayılmıştır. İlk zamanlardan başlayarak dinsel düşünce ve dili doğuran, bu geniş sürpriz, korku, şaşkınlık, mucize alanı, birbirinden ayrı olarak bilinmeyen, başka bir ifade ile sonludan ayrı olarak sonsuzdur." Bu sonsuzun duyulanmasından din çıkmıştır.

Bununla birlikte, gerçekte din, ancak bu doğal güçler, artık zihinde soyut bir biçimde gösterilmedikleri zaman kurulur. Bu güçlerin, kişisel etmenler, yaşayan ve düşünen varlıklar, tinsel güçler ve tanrılara dönüşmesi gerekir. Max Müller'e göre, düşünce üzerine yaptığı etkiyle bu biçim değişimini doğuran dildir.

Kendisinden kullandığımız bütün kelimelerin çıktığı ve bütün Hint-Avrupa dillerinin temelinde bulunan "kök" ler, iki belirgin karakteristik gösterir. Önce, kökler geneldir, yani, özel nesne ve bireyleri değil, tipleri hatta aşırı genellikteki tipleri gösterir. İkinci olarak, bunların karşılık olduğu tipler, obje tipleri değil, eylem tipleridir. Bunlar, canlı varlıklarda, özellikle insanlarda görülen en genel eylem biçimlerini gösterirler.

İşte kökenleri yüzünden, bu kelimeler, doğa güçlerini, ancak insan eylemlerine en yakın görünen belirtileriyle gösterebilirler. Örneğin, güneş, boşlukta altın oklar atan "bir şey" olarak adlandırılmıştır. Ama, doğal olaylar, bu şekilde insan eylemleriyle karşılaştırıldığından, onların bağlandığı bu "şey" zorunlu olarak az çok insanlara benzeyen kişisel etmenler biçiminde anlaşılmıştır.

Böylece dil, duyulara açık olan maddî dünya üstüne, hiçten yaratılan ve fiziksel olguların nedenleri sayılan tinsel varlıklardan meydana gelen yeni bir dünya koymuştur.

Bir kere bulunduktan sonra, tinsel dünyayı gösteren kelimeler, sınırsız genişleme gücü kazanmış, böylece bir pantheon, bir

tanrılıklar hiyerarşisi yaratabilmiştir. İnsanın kendi ruhu, fikri ikinci dereceden bir gelişmedir ve atalara tapınma dini, daha önemli olan doğaya tapınmanın bir yansımasıdır.

Bu üç teorinin dayanağını ve içeriğini meydana getiren inanç ve pratiklerin, birbirine karşıt ve ayrı ayrı dinin kaynağını açıklayan sistemler olmaktan çok, -hiç olmazsa Türklerin dinleri söz konusu olduğunda- birbirini izleyen dinsel gelişme dönemleri olduğu düşünülebilir.⁴²

3.5. Şamanizm

Türklerin dinsel evrimlerini belirledikten sonra, totemizm, animizm ve naturizm öğelerinin bir bileşimi olan şamanizm inanç ve pratikleri üzerine durmak yerinde olacaktır. Eski Türklerde bir ve büyük Tanrı hakkında açık bir inanç ve anlayışın bulunup bulunmadığı kesinlikle bilinmemektedir. Çin kaynaklarının belirlediğine göre Orta Asya'da devlet kuran sülâlelerin hepsinde Gök tanrı kültüne rastlanmaktadır. Göktürk yazıtlarından VI. ve VII. yüzyıllarda, Gök tanrı hakkındaki inançların gelişmiş olduğu, "Tanrı" adının tek başına, başka tanrılarla karıştırılmadan söylendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Göktürk ve Uygur hakanlığı döneminde, maddî bir varlık olarak tasarlanan, Gök'le onun sahibi olan ruh birbirinden ayrılmamış olsa gerekir. Kaşgarlı Mahmut'un "Tengri" sözcüğünü açıklarken "kâfirler göğe tengri derler, yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi, gözlerine ulu görünen her şeye tengri derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler (tapınırlar)" demesi, Eski Türklerde "tengri" sözcüğünün görünen gökle, ulu varlık anlamına geldiğini, maddî bir varlık sayılan gökle büyük bir gücün aynılaştırıldığını göstermektedir. Bugünkü şamanist Türkler, "tengri" kelimesini eski Türklerdeki anlamıyla kullanmakta ve bizdeki anlamıyla "gök" kelimesine dillerinde yer vermemektedirler.

42. Sencer, Müzaffer. 1974. Dinin Türk Toplumuna Etkileri. s.43-48. İstanbul.

Güneş, ay, yıldız, yıldırım ve yelle ilgili inançlar, Gök tanrı kültüyle ilişkilidir. Altaylı şamanistler güneşle ant içerler. Altaylılara göre Güneş ana, Ay atadır. Şamanistlerin inançlarına göre, güneş ve ay tutulmasının nedeni, güneş ve ayın kötü ruhlarla çarpışmaya girişi ve bazen yakalanarak karanlık dünyasına sürüklenmesidir. Bütün Türk lehçelerinde bu olayın "tutulmak" la açıklanması, eski bir inancın izlerini gösterir. Güneş ve ay tutulduğu zaman, şamanistler bunları kötü ruhların elinden kurtarmak için bağırır çağırır, davul çalarlar."

4. Sümerlerin ve Eski Türklerin Dinî İnançlarının Karşılaştırılması

Metnin bu bölümüne girişte iki meseleyi göz önünde tutmak gerekiyor. Birincisi, Sümerlerde insanların dünya, insan ve toplum ilişkileri konusundaki bütün düşünceleri ve bu cümleden olarak, destan ve lirik gibi sanatsal edebiyatın çeşitli türleri de, ekonomik ve toplumsal ilişkiler konusundaki düşünceleri de doğrudan doğruya din ile ilişkilidir. İkincisi, bilim adamlarının açıklamasına göre Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm dinlerindeki inançların ve Yunan mitolojisinin hemen hemen hepsinin kaynağı ve mayası Sümerlerin ürettiği ilginç uygarlık olmuştur. Örnek olarak dünya ve insanın yaradılışı, cennet ve cehennem, insanın cennetten kovulması vb. konulardaki düşünceler ve yine, Nuh Tufanı destanı Sümerlerin din ve inanç sistemlerinde üretilmiş, sonraları onların mirasçıları olan kavimler arasında ortaya çıkmış dinlere girmiş, zamanın koşullarına uygun olarak mükemmelleşmiştir.⁴³

Bu bölümde Sümerlerin dini inançları ile Türklerin İslâmdan önceki çok eski dönemlere ait inançları arasındaki benzerlikleri ve buna ek olarak, bazı dini termlerin de günümüzdeki Türk-

43. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, Kaynak yay. 2.baskı, 1996. İstanbul. Aynı yazar, İbrahim Peygamber, Kaynak yay. 1. baskı, 1997. İstanbul.

men sözcüklerine yakınlığı ve onların köklerinin bir olması ihtimalini izah etmeye çalışacağız.

5. Sümerlerin Evren Anlayışı

"Sümerlerin dini, yazı vesilesiyle bilinen en eski dindir. Bu yazılar Sümerlerin dinî inanışlarını yansıtmanın dışında, bütün insan yaşayışının çeşitli yönleri konusunda manevî ve felsefî bakışlarını betimlemektedir. Bu metinler, yaşayış ve ölümün en nihai sırları konusunda böyle ikna edici açıklamaları öne sürmek ve çeşitli şekilde yansıyan mitleri miras bırakmak yoluyla, sonra ortaya çıkan dinlere devamlı tesir etmiştir. Tarihî olaylardan ve çeşitli konulardan meydana gelen bu formüller insan toplumlarını devamlı rahatsız eden temel sorunları cesaret ve açıklıkla ortaya koyar: Biz kimiz? Biz nereden geldik? Biz nasıl bu düzeye eriştik?

Mezopotamyalılar bu sorulara doğrudan ve anlamlı (elbette günümüzdeki çağdaş bilimsel yöntemler arasında yer almaya-cak şekilde) cevaplar veriyorlar. Onların düşüncesine göre yer, etrafı sınırsız boşluk ile çevrilmiş ve çevresi gök kubbe ile sınırlanmış bir düzlemden ibarettir. Bunların hepsi birleşerek evren kavramına gelir. Buna Sümer dilinde AN-Kİ yani gök-yer (gök ile yer) deniler. Gök ile yer arasındaki hacmi dolduran maddeye ise LİL yani yel, hava deniliyor. Yer ile göğün etrafını daima dalgalanmakta olan uçsuz bucaksız sular çevrer.

Sümerlerin düşüncesine göre, ezelden-ebede kadar kalan varlık sudur. Her şeyin kaynağı ve mayası sudur. Bilim, evren kendi gök kubbesi ile, yeryüzü, yer ile gök arasını dolduran atmosferde ışık saçmakta olan sayısız yıldızlar, ay, gün, yaratılış ve yaşayış, bu cümleden olarak, insanın yaratılışı ve uygarlığın gelişme ortamı, bunların hepsi o sudandır.⁴⁴

44. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien. s.98. Hamburg.

6. Çok Tanrılık (Politeizm)

Eski Türklerde de, Sümerlerde de çok tanrılı inanç sistemi vardır. Sümerler doğanın dört temel görüntüsü ile ilgili dört ulu tanrı, belki yüzlerce belki de binlerce ikinci dereceden olan yarı tanrı ve tanrıçalara inanmışlardır. Bu yarı tanrılar genellikle Türkmenlerin inandığı Iye, Pir, Peri ve Al (A:l) gibi insan üstü güçler ile farklı değildirler. Sümerolog Soden bu kadar çok tanrının ilginç ve düşünülmesi zor olduğu konusunda şöyle yazıyor: "Sümer metinlerini okuduğumuzda ilk dikkati çeken konu olağanüstü çok sayıda tanrılar ve onların adlarıdır. İlk açıklanan tanrı adları listesinde hemen hemen M.Ö. 3000 yılın ortalarında yüzlerce tanrının adı kendini gösteriyor. Sümerlerin son dönemlerinde ise onların sayısı daha da artar. Sümerlerin kendilerinin kuşkusuz abartma ile verdiği tanrı sayıları 3600'dür. Babil'in dar sınırında bu kadar çok tanrıya inanılmasının mümkün olduğunu kavramak pek zordur."⁴⁵

"Onlar sayılarının çokluğu ve çeşitli olmalarına rağmen belli bir düzen işleten panteon fantezisi yoluyla genel bir uyum içerisindedir. Tanrılar kendilerinin şahsî önemi ve bıraktığı tesirlere göre belli bir hiyerarşi düzenine uymaktadır. En ulu tanrılar doğanın dört gücüne egemen dört tanrıdan ibarettir: Gök tanrısı: AN (Anû), hava ve yel tanrısı EN-LİL, yer tanrısı (yer ile su) EN-Kİ ve yerin ulu tanrısı NINHURSAK'tır. Bu dördü, tanrılar dünyasının en üstünde otururlar. Bunlar dünyadaki tüm güçleri ve varlıkları planlayarak yaratıyorlardı. Bu dört tanrının rolü zamanla belli toplumsal, ekonomik ve siyasî şartlara uygun olarak değişir. M.Ö 4000 yılından itibaren AN (Anû) birinci yerde durur. Sonra Uruk kentinin düşmesiyle kendi yerini kaybederek M.Ö. 2500 yıllarında EN-LİL onun yerine sahip oluyor. Sonraları, EN-LİL'in NIN-LİL adında bir genç kız tanrıya hürmetsizlik ettiği için diğer tanrılar tarafından yer altına sürgün edilmesiyle tanrıların önderliği EN-Kİ'ye geçer"⁴⁶

45. Soden, Wolfram Von. 1985. Einführung in die Altorientalistik. s.166. Darmstadt.

46. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien. s.100-101. Hamburg.

EN-Kİ'nin kızı İN-ANNA Sümerlerde güzellik sembolü şeklinde görülmektedir. Yunanlıların Afrodite'si (Roma'da Venüs) İN-ANNA'dan örnek alınarak türetilmiştir.⁴⁷ Yukarıda adı geçen tanrılar yurdun siyasî düzenini yaratmak ve kendi yarattığı insanları çeşitli tehlikelerden korumak ve yaşamın maddî ve ruhî meselelerinde onlara yardımcı olmak için çok sayıda tanrıları belli bir görevle gönderiyorlar. Bütün yurdun Sümerlerin inandığı tanrılarına ait olduğu fikri hakimdi. Yurdun (kentlerin) bu göze görünmeyen hakimlerinin çok büyük tapınakları olmuştur. Bu binalar, halkın üstünden bakması için, çok büyük ve yüksek yapılmış. Tanrılar siyasî hâkimiyet ve dinî rehberlik görevini kendi üstüne almış ruhanî hakanlar gibi temsil ediliyordu.⁴⁸

Bu tanrıların rolünü Kramer şöyle açıklıyor. "EN-LİL, ME'lerin (belli tanrılar topluluğu B.G) yaratıcısı olmalı... ME'lerin olması Mezopotamyalılar için bu şaşalı dünyada onların rahatlığa, güvenliğe olan isteklerinin temin edilmesi anlamını taşımaktadır. Onların arzusu dünya ve sudaki tüm yaratıkların bir defa yaratıldıktan sonra gelecekte de kendi durumlarını muhafaza etmelerini sağlamak ve onun yitip yok olmasına meydan vermemektedir. Yüzden fazla ME vardı. Dünya hayatının her yönüne özgü bir ME vardı; Tanrılar, insanlar, yer-yurt ve kentler, saraylar, tapınaklar, sevgi ve yasa, gerçek ve yalan, barış ve savaş, saz sanatları, din ve gelenekler ve bunun gibi her bir el sanatının da kendi ME'si vardı."⁴⁹

Görüldüğü gibi Sümerlerin bu inançları Türkmenlerinkine yakındır. Yukarıda zikrettiğimiz ME'ler Türkmenlerin inandığı Eye (sahip), Pir, Evliya gibi güçlere çok yakındır. Örneğin Türkmenlerde de belli bir dağın, derenin, ormanın, ırmağın göze görünmeyen (ve bazen görünme ihtimali olan) güçler (iyeler) tarafından korunmakta olduğuna inanılmakta ve öyle yerler-

den biraz korku ile geçilmekte idi. Öylece de birtakım pirlere (koruyucu, yardımcı güçlere) inanılmıştır. Örneğin yel piri, saz sanatın piri (Aşık Aydın Pir) ineğin piri (Zengi Baba). Belli birisi ağır duruma düştüğünde, meselâ hasta olduğunda, bu pirlere yardım temenni ediyorlardı. Bu inançlar bazen günümüzde de devam etmektedir. Bu gibi inanç Köroğlu gibi eski destanlarımızda da vardır. Örnek: "Pir olmazsa merdin işi haraptır".

Bu konuda Türkmenlerin islamdan önceki dini inançlarını araştıran Kalafat, şöyle yazıyor: "Türkmenlerin İslamdan önceki dini Gök Tanrı İnancı idi. Türkmen'de Göge, Asman derler ve mavi anlamına gelir. Gök Tanrı bütün canlı ve cansızların emiri idi. Gök Tanrı inancındaki Od ile Avesta'daki Od farklıdır. Benzerlikleri olabilir. Ancak, Gök Tanrı inancı Zertüşdizm'den daha eskidir. Gök Tanrı inancında yerin de itibarı vardır. Ölünün defni anlamında "Yere Caylandılar", "Yere Düğnemek", "Şu gün şu kişiyi yere caylandırdık" "Şunu yer aldı" denir. Artık o şahsın hayatı yerde devam eder.

Türkmenler'de Tanrı, Huda demektir. Türkmen halkının iki kutsiyeti vardır. Birisi Tanrı, diğeri Hakan'dır. Buğra Han, Hakan'dır. Han, Hakan'dan küçüktür. Hakanın mahiyetinde bir çok han vardır. Türkmen halk inancına göre dünya öküzün boynuzundadır.

Türkmenler arasında "Burkut Ata" inancı çok ilginçti. Deli Dumrul tiptemesinin "Çömçe Gelin" rolünü üstlenmesi ve "Ata" olarak anılması oldukça düşündürücüdür. Burkut Ataya Burkut Peygamber de denilmektedir. Efsane veya menkıbeye göre, çok kurak bir mevsimde Burkut Ata Tanrı'ya el açar ve "Tanrı isen yağmur gönder, yağmur vermezsen sen Tanrı değilsin" der. Tanrı da kulu Burkut'a "Ben yağmur yağdırırsam sen Tanrı'ya ne adarsın?" der. Burkut Ata da "Kırk gün geceli gündüzlü bir ayağımın üzerinde duracağım, yağış yağdır. Bu ibadetim sana armağanım olsun" der. Daha sonra yağmur yağar. Böylece Burkut Divane, yağmur'un iyisi olarak bilinir. Müslümanlıktan evvel olan bu inanca göre, Burkut Ata, tarlasını sü-

47. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien, s.102-105, Hamburg.

48. Emin Bilgiç. "Sümerler" maddesi, Türk Ansiklopedisi, cilt: 30, s.122.

49. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien, s.105, Hamburg.

rerken, bulutları kamçısı ile kovar, toprağın sürümünün, kolay olmasını sağlardı.

Burkut Ata, Allah'a "cehennemi yok et ulu Tanrı, bütün insanlar cennete gitsin" diye yakarmış. Ulu Tanrı da Burkut Ata'ya "Bütün cehennemlikleri değil de bir kısmını affederim" demiş. Bu efsane veya menkıbeye göre, tek bir erkek evladı olan kimsenin, bu evladı ölecek olsa atası, Ulu Tanrı bağışlasın diye Burkut Ata'ya aracı olması için yalvarır.⁵⁰ Aynı inançların eski Kırgız Türklerinde de var olduğu hakkında Kılıçev'in Nevruz bayramı ile ilgili makalesinde şu bilgiler vardır: "Ezelki Kırgızlar, her türlü dinlere inandıklarını (Şaman, Maniheizm, Budizm, daha sonra İslam) ve su, dağ pirlerine tapınıp geldikleri herkesçe malumdur. Onlar güreş pirine "Umay ene" (Umay anne) diyorlardı ve onu dünyadaki her şeyin başıdır diye anlıyorlardı. Bir de ot (ateş) pirini insanlar yaşadıkları çevredeki cin-şeytanları yok edecek diye inanıyorlardı. Bundan dolayı, onlar eski yıl la vedalaşıp yeni yılı karşıladıkları "Nevruz" bayramında birbirlerine dileklerini söyleyip, "alas-alas" söyleyip, ateş üstünden sekirişip, çam ağacından yakıp, ondan çıkan dumanı ailesinin ve eşyalarının üstünden üç defa dolaştırıp cin-şeytanları kovuyorlardı. Kırgız halkı, çok eskiden beri "Nevruz" bayramını kutluyorlardı..."⁵¹

Yukarıda zikrettiğimiz gibi eski Türklerde de Sümerlerde olduğu gibi tanrılara ve yarı tanrılara, tanrıçalara inanılmıştır. Onlar bu tanrılara "Han" lakabını vermişlerdir. Bu konuda Karalıoğlu da şu bilgileri vermektedir: "Türkler, Mavi Gökyüzü'nün ve Kara Yerin arasındaki yeryüzünün tanrısına Kara Han derler. Tanrı Kara Han, bu ülkeleri kendisi yönetmez; aydınlık ülkelerin yönetimini göğün on yedinci katında oturan oğlu Bayülken Han'a, karanlık ülkelerin yönetimini de Erlik Han'a bırakır. Ba-

yülken Han iyilikleri kutlayan Hayır Tanrısı'dır. Yeryüzünü yöneten tanrılarla perilere Yersuklar denir. Toprak, su, ateş, demir ve ağaç Türklerce kutsal sayılır. Büyük törenlerde Bayülken Han'a beyaz, Erlik Han'a da yağız atlar kurban edilir. Eski Türkler kötü ruhlara cin derler; dünyanın kötü ve iyi ruhlarla dolu olduğuna inanırlar."⁵²

Bu dinî inançların birbirine benzerliği konusunda ünlü Sümerolog Hommel şöyle yazıyor: "Yukardaki olgulara dayanarak, Sümerlerin Ural-Altay dil grubu ile yakın ilişkisi vardır diyebiliriz. Din, mitoloji ve hayvanlar dünyasında da çok şaşırtıcı ilişkiler ortaya çıkar. Bu ise saf dil karşılaştırmalarının ardından diğer önemli sonuçları verir. Sümerlere ait en eski metinler, kötü tanrıların kahrından korunmak için din adamları tarafından ifade edilmiş formüllerden ibarettir. Bu dualar devamlı olarak gök ve yer tanrılarının adları ile ilişkidir. Onlar diğer tanrıların üstünde en güçlü tanrılar olarak meydana gelir. Babil'in en esaslı panteonlarının arasında Sümerlerin en ulu üç tanrısı daha görkemli görünmektedir. Bunlar ANU (gök tanrısı), EN-LİL (hava tanrısı, yel tanrısı), EN-Kİ (yer tanrısı) ve bunun gibi de EA (E Sümerce ev demektir B.G) yani yer ile gök aralığını dolduran hava hacmine sadece yardımcı olarak girmiş Ay durağıdır. Aynı inancı biz günümüze dek Şamanizmi koruya gelmiş Şamanlarda da görüyoruz. Burada da yukarıda görüldüğü gibi gök ve yer tanrıları en esasi rol oynamaktadır. En eski Türk yazıtlarında da ilkel kozmolojideki mavi gökte "Gök Tanrı" ve kara yerde ise "Yağız Yer" ile başladığını öğreniyoruz. Bu ikisinin aralığında ise "insan dünyası" yerleşir. Gök, hem kudret hem de cömertlik yapıcı (bereket verici) ve hayır sembolüdür. Onun adı devamlı olarak yalnız tek başına veya yer ile birlikte geçmektedir."⁵³

50. Nevruz 1995 = Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Sempozyumu Bidirisi, s.207-208, 1995, Ankara.

51. Nevruz 1995, a.g.e., s.149.

52. Türkmen Edebiyatının Tarihi, s.23, 1975, Aşkabat.

53. Hommel, Fritz, 1925, Ethnologie und Geographie Des Alten Orients, s.21-22, München.

Türkmenlerin Sümerler ile birbirine çok yakın olan inançlarının bir parçasını da onların çok eski dönemlere ait inançlarında ve masallarında görüyoruz. Örneğin, yeryüzünü iyi ve kötü, ak ve kara cinlerle, ruhlar veya devlerle dolu görmeleri, onlar ile insanlar arasında devamlı ortaya çıkan mücadelelere inanmanın kalıntılarıdır. Bu gibi inançların Sümerlerdeki örneğini Soden şöyle izah ediyor: "Sümerlerde iki tür sihircilik vardı: Kara sihir insanları ağır durumlara sokarak kötülükler getiriyordu. (Türkmence'de kargış, lânet, B.G) ak (beyaz) sihiri ise devleri, kötü iyeleri insanın çevresinden kovmak ve onları ağır günlerden, olumsuzluklardan kurtarmak için kullanılırdı (alkış B.G). Kara cinlerin alkış-dualara karşı girişim için gösterdiği çabalar konusunda da geniş ölçüde söz ediliyor. Biz burada Sümerlerin nasıl devamlı zarar verici sihirlerin korkunç olduğuna inanarak endişeli yaşadıklarını görüyoruz. Sümerler kötü "udug" ların yanında iyi udugların (devlerin) varlığına da inanmışlardır. Sümerlerin diğer devleri "DİMME" ve yel-dev "LİL" dir. Onların bir çoğunluğu da ölenlerin ruhu "GİDİM" dir. ("Gid" sözcüğü Sümer dilinde uzaklaşmaktır. B.G.). Bunların hepsi "yedi yamanlar" (yedi kötüler) lakabı ile birleşirler. Yel kızı "KİSKİL-LİLLA" ve çocuklara zarar veren DİMME'nin karşısına çıkmak için (onlardan korunmak için) özel dualar veya sihir sözleri vardır."⁵⁴

Yukarıda tasvir edilmiş Sümer inançları ve geleneklerini okuduğumuzda Türkmenlerin "Ata boyunda" 60'lı yıllara kadar muhafaza edilmiş "zikir" törenleri tam olarak göz önünde canlanmaktadır. Belli bir ruhun hastayı sağlığa kavuşturmak amacı ile düzenlenen bu törenlerde, eski şamanları yansıtan "porhan" (Kutub) hastayı kara cinlerden kurtarmak için şaşırtıcı hareketler yaparak, özel dualar okur, hatta elindeki kamçı ile onları evden kovardı.

54. Soden, Wolfram Von, 1985. Einführung in die Altorientalistik. s.189-190. Darmstadt.

Yukarıda izah ettiğimiz gibi eski Türkler kendi tanrılarına "han" lakabını veriyorlardı. Aslında belki de onlar diri iken kutsallık seviyesine yükselen hürmetli "hanlar" olmuşlardır. Sümerlerde de aynı durumun olduğu konusunda Kramer şöyle yazıyor: "Sümerlerin diğer zikir etmeye lâyık kralları da URUK sarayında MESGİ AGGAŞER'in yolunu devam ettiriyorlar. Onlardan bazıları kendi halkının üzerinde öyle derin bir etki bırakıyor ki, öldüklerinden sonra bir tanrı derecesinde hürmet görüyorlar. Onların arasında DUMUZİ adında birisi, üretim ve bereketi açan (cömertlik eden) tanrı derecesinde Mezopotamya'nın tanrılar dünyasında en önemlilerinden sayılmıştır. Belki de onun "Kült"ü Yakın-Doğunun diğer kavimlerinin dinlerine de etki etmiştir. Örneğin, Yahudiler onu "Temmuz" adıyla tanıyorlar. İbranî takvimlerinin bir ayı günümüze kadar "Dumuzis" adını taşımaktadır ki bu Samilerin "Tammus" adıdır."⁵⁵

Biz burada açıkça Hakanların tanrılaşmasını görüyoruz. DUMUZİ'nin adına gelince, Türkmenlerde de üç ay yaz mevsimine "Tomus" denilir. Sümerlerde de Haziran-Temmuz ayları dönemine domuzi denir, yine Türkiye'de de Temmuz kelimesi ay adı olarak kullanılmaktadır. Burada en eski Türklerde de Sümerlerdeki gibi hakanların tanrılaşmasından bir örneğe dikkati çekiyoruz: "Eski Türkler'in Şamanizm öncesindeki dini "Gök-Tanrı Dini" idi. Burada göğün kendisi değil, göğün simgelediği kutsallık ön plandaydı. Yani göğün kendisine tapılmıyordu. "Ruhsal Yönetici Mekanizma"ya da bir başka ifadeyle "Kozmik Hiyerarşi" fikri "Gök-Tanrı dini"nin özünü oluştuyordu. Hunlar'da "Tengri" yani Tanrı sözcüğüne karşılık geliyordu. Birbirlerine komşu olan iki ulusun benzer sözcük kullanmaları son derece doğaldır. Yine benzer bir şekilde hem Çinliler'in İmparatorlar'ı, hem de Hunlar'ın Kağanlar'ı "Tanrı'nın Oğulları" olarak nitelendirilmekteydi. Türk Mitolojisi'ni oluşturan çeşitli öge-

55. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien. s.42. Hamburg.

lerden de rahatlıkla anlaşılacağı gibi, Türk Kağanları'nın göksel irtibatları bulunmaktaydı. Bu nedenle de gerek mitolojik Türk Kahramanları, gerekse de tarihte yaşadığı bilinen Kağanlar "Tanrı'nın Elçisi" olarak nitelendirilmekteydi.⁵⁶

"Mao-Tun (Mete) (İ. Ö. 209-174) un başkanlığında, atlı göçebe bir uygarlığa sahip olan ve biraz tarımla uğraşan Hsiung-Nu'ların Çin'e egemen olmak istemelerinin nedeni, uyruklar arasında elden geldiği kadar fazla köylü olarak besin sorununu sürekli bir şekilde çözümleme isteğidir. Böylelikle ticaret ve yağmacılık gereksiz olacaktır. Bu yüzden, Çin'e egemen olabilmek için Hsiung-Nuların hakanı da göğün oğlu olarak görünmek zorunda kalarak Çin İmparatoru gibi Tengri Kutu (göğün oğlu) adını almıştır. Mao-Tun döneminde büyük bir güç hâline gelen Hunlar onun ölümünden sonra parçalanmışlardır. Çin kaynaklarına göre, çoğunluğu büyük bir şef çevresinde birleşmiş bir kabileler konfederasyonu şeklinde kurulmuş olan büyük step imparatorluklarının başlarına önceleri "shan-yû" denilmiştii, M. Ö. 3. yüzyılda "Tengri Kut", daha sonra da "Kagan" adı verilmiştir.⁵⁷

"Mete Çin hakanlarına gönderdiği mektuplarda kendisini gök ile yerin doğurup ve gün ile ayın tahta çıkardığı Hunların "Büyük Tanrı Kutu" diye tanıtıyor."⁵⁸ Krallar ile tanrıların arasındaki ilişkilerin Mezopotamya'da ve Mısır'da birbirine tam aykırı durumda olduklarını Geis şöyle izah ediyor: "Mezopotamya'da krallar, kral-din adamı (EN) yerinde, tanrıların yeryüzündeki en üst derecedeki vekili ve temsilcisidir. Ancak Mısır'da bunun tersine krallar, şahsileşmiş (maddileşmiş) tanrılar sayılıyor."⁵⁹ Yukarıda gördüğümüz gibi hakan ve tanrı arasındaki ilişkiler eski Türklerde Sümerlerdeki gibi olmuştur. Ancak Sümerlerin komşusu olan Mısır'da bambaşka olması çok anlamlıdır.

56. Candan, Ergun. 2002. Türkler'in Kültür Kökenleri, s.24, İstanbul.

57. Sencer, Muzaffer. 1974. Dinin Türk Toplumuna Etkileri, s.31-33. İstanbul.

58. Sencer, Muzaffer, a.g.e., s.53-54.

59. Geiss, Imanuel, 1994. Epochen und Strukturen, s.16. Grundzüge einer Universalgeschichte für die Oberstufe. Frankfurt am Main.

7. Yaradılış Destanı

Dünyanın ve insanın yaratılması, insanın cennetten kovulması konusunda Sümerler ile eski Türklerin arasında çok benzer ve bazen mutabık denebilecek inançlar vardır. Yaradılış destanının Sümerlerdeki birkaç varyantı şöyledir:

1.Varyant : "Tatlı su sembolü olan AP-SU ile tuzlu su sembolü olan TİYAMAT adlı bir dişi devden gökler ve yer oluşur ve sonra ise gök tanrısı ANU, hava tanrısı EN-LİL ve deniz tanrısı EA türer. EN-Kİ'nin yarattığı bu üç tanrının da, günü, ayı ve yıldızları yarattıkları görülüyor."⁶⁰

2. Varyant: "Eposta izah edildiğine göre, başlangıçta yalnız su genişliği vardı. APSU (tatlı su) ile TİYAMAT (deniz, tuzlu su) beraber evreni ve tanrıları yarattılar. Sonra APSU tanrıların karşısına çıkmayı amaçladı. Her şeyden haberi olan EN-Kİ onu yok etti. Öfkelenen TİYAMAT, tanrıların karşısında mücadele etmeyi kendi üstlendi. Tanrıların hiçbirisinin onun karşısında duracak gücü yoktu. Nihayet, EN-Kİ'nin oğlu MARDUK (Mar-Ud) TİYAMAT'ın karşısına mücadele etmek için kendisini teklif etti. Bunun için o, tanrılara birkaç şart önerdi... Meşveret için toplanan tanrılar MARDUK'un teklifini onayladılar ve ona yasal güç verdiler. Ağır savaşlar sonucu MARDUK TİYAMAT'ı yendi ve onun yarı gövdesinden göğü yarattı, sonra ayı ve yıldızları donattı. TİYAMAT'a güvenen bir tanrının kanından ise insanı yarattı. Sonra tanrılar meclisi onun bu başarısı onuruna ona şükranlarını sunarak onun için muhteşem bir tapınak inşa ettiler. Ve şenlik, toy tuttular."⁶¹

3. Varyant: Bu destanın yine bir varyantını Kramer, Sümer yazıtlarından sonuç çıkararak şöyle izah ediyor: Göğü ve yeri yaratan "Nammu" adlı bir tanrıça olmuştur. Dünya bir biteviye dağ, bu dağın eteği yer ve zirvesi gök imiş. Gök tanrısı AN ve yer tanrısı KI olup onların ikisinden de hava tanrısı EN-LİL tü-

60. Uraz, Murat. 1994. Türk Mitolojisi, s.15-16, İstanbul.

61. Kramer, Samuel Noah, 1971, Mesopotamien, s.114-115, Hamburg.

remiştir. Başka bir rivayete göre, dünya bir ulu ağaç, onun başı gök ve tanrıların durağı, aşağı yer ve yaratıkların yaratıldığı mekân sayılır. Sümerlerin kutsal kenti "Nippur" En-Lil'in yurdu sayılmıştır. Kentin tapınağının sekisine ise "dur-an-ki" yani yer ile göğün arasındaki durak denilmiştir.⁶²

4. Varyant, İnsanın yaratılışı: "Sümerin son dönemindeki ERİDU kenti ile ilgili mitin, insanın yaratılışına ait olduğu açıkça görülüyor. Bu mitin merkezine EN-Kİ'den yakın duran yoktur. O, akıl ve gaybın tanrısı derecesinde alkışlanmış (öğülmüş), ERİDU ve diğer Sümer kentlerin yöneticisi olan ME'leri idare etmiştir.

Yer tanrısı anlamında olan EN-Kİ yer altının iyesi (sahibi) makamında da görülmektedir. O, Babil'in tanrısı YAHVE gibi, yer yüzünü insanlaştırmak, insanları yeryüzüne yerleştirmek konusunda verdiği karardan sonuna kadar vazgeçmez. Sümerlerin verdiği bilgilere göre, EN-Kİ ağır ve derin uyur. Tanrılar ise onun ettiği kutsal ve ağır teklifin yükünün altında bağırıp çağırırlardı. Sonra annesi NAMMU ondan yol göstermesini istemek için yanına gider. EN-Kİ, sadece kendisinin annesi olmayıp belki gök ile yeri de doğuran ana tanrıça, NAMMU'ya, AP-SU'nun üstünde kil topraktan (balçıktan) bir diri varlık yapmasını önerdi ve tanrıların bu işte ona yardımcı olacaklarını söyledi.

Böylece insan, Sümer mitine göre Mezopotamya'nın yumuşak balçığından tanrıların yaptığı bir varlık olarak yaratılır. Tanrıça NAMMU onu bir top balçıktan yapar, sekiz tane tanrıça ise bu yaratma işinde ona yardımcı olurlar. Onların en güçlüsü olan ana tanrıça NINMAH ise kendisinin hesaba katılmadığını zannederek, kendisine fazla güvenir, gurur hastalığına düşer ve kendisinin yaratma kabiliyetini ispatlamaya kalkar. Elbette, bu kötü düşünmeden vücuda gelen gazap (öfke) onu kör eder. (Öfke yüzünden iyiyi kötüyü teşhis edemez). Yerin iyesi (sahibi)

62. Farrohi. Bacelan. Tarihe Aferineş der Asatir (Sümer). s. 145. Tehran.

EN-Kİ kendisinin yarattıklarını yok etmeden, sadece onlara kusur bulmakla yetinmeye razı olur. Öylece, NINMAH balçığın kalanından yedi tane gövdesi özürlü, cins bakımından normal olmayan, hasta varlık yarattı. Onlar insan dünyasının güzelliğini bozmalıydı. Burada cennetten kovulmanın sebebi, insanın yaptığı hata olmayıp, tanrıçanın yaptığı kabalık olmuştur.⁶³ Bu hadiseyi tasvir eden metnin Landsberger tarafından yapılmış tercümesi şöyledir:

"Yukarıda gök adı olmadık çağda
Etekde yer adı olmadık çağda
Her şeyden ilk var olan ABSU (şekilsiz)
(Ve şekilsiz) şekil mayası TIAMAT, onlar her şeyi
doğurmuşlardı.

Onların suyu birbirine katıldı (...)
Tanrılardan hâlâ hiçbirinin türemediği çağda
Kimsenin ad ile çağırılmadığı, geleceklerin
kesinleşmediği çağda,
O çağda tanrılar türetildi,
İlk LAHMU ve LAHAMU dünyaya indi⁶⁴

Bu metinle ilgili ünlü Türkolog Wilhelm Radlof'un (1837-1918) Türk halkları arasında topladığı materyallerden çok eski dönemlere ait destanlardan, Yaratılış Destanı şöyledir: "Su, uçsuz bucaksız su!... Yalnız su yaratılmıştı. Zaman ve yer daha yaratılmamıştı. Sudan başka henüz hiçbir varlık yoktu. Evren, uçsuz bucaksız sularla kaplıydı. Yer gök yaratılmadan önce her şeyin su olduğu bu yokluk içinde bir Tanrı Kara Han vardı, bir de su".

Tanrı Kara Han, beyaz bir iri kaz olmuş, bu uçsuz bucaksız suyun üstünde uçuyordu. Tüm varlıkların başlangıcı Tanrıların en büyüğü, insanoğlunun ilk atası Tanrı Kara Han, bu sonsuz

63. Uhlig. Helmut. 1976. Die Sümerer, ein Volk am Anfang der Geschichte. s.21-22. München.

64. Uhlig. Helmut. 1976. Die Sümerer, ein Volk am Anfang der Geschichte. s.30-31. München.

boşlukta. can sıkıntısıyla uçarken, suların Ak Ana göründü. Tanrı Kara Han'a: "yarat" dedi.

Tanrı Kara Han, yalnızlığını gidersin, kendisiyle sulara yüz-sün, boşlukta kendisiyle uçsun diye, kendine benzer "Kişi"yi yarattı. Tanrı da yaratma isteğini uyandıran bir kadındı, Ak Ana'ydı. Yaratana yaratılan, biri ak biri kara, birlikte uçuyor, birlikte yüzüyorlardı. Kişi, Tanrı'dan daha yükseklerde uçmak istiyordu. Tanrı, Kişi'nin içinden geçenleri biliyor, kızıyordu buna. Kişi'nin uçuş yeteneğini aldı. Sulara boğulmak üzereyken yalvardı Kişi: "Tanrım, bana üstünde durabileceğim bir yer yarat!" Tanrı Kara Han, "Yüksel!" diye buyurdu; Kişi'yi suların derinliklerinden yükselterek, bir yıldızın üstünde oturarak boğulmaktan kurtardı. Tanrı Kara Han, uçmak kudretini kaybeden Kişi'nin yaşaması için yer yüzünü yaratmaya karar verdi. Suların ortasında sivri bir kaya yarattı.

Kişi, bu sivri kaya üstünde otururken sıkılıyor, derin sulara bakarken gözleri kararıyor, sulara düşüp boğulmaktan korkuyor ürperiyordu. Tekrar Tanrı Kara Han'a yalvardı: "Üzerinde rahat yaşayabileceğim daha geniş bir toprak yarat!" Tanrı, o zaman yeryüzünü yaratmaya karar verdi. "Suyun dibine dal, toprak çıkar" dedi. Kişi daldı, suların derinliğinden bir avuç toprak çıkardı. Tanrı Kara Han: "Saç toprağı suya!" dedi. Kişi, çıkardığı toprağı suyun yüzüne serpti. Tanrı: "Büyü!" dedi toprağa. Karalar, dümdüz, inişsiz, yokuşsuz ovalar büyüdükçe büyüdü. Kişi, kendisi için gizli bir dünya yapmak üzere bir parça toprağı ağzında saklıyordu. Tanrı Kara Han, bunu gördü: "Tükür!" diye emretmeseydi, Kişi boğulacaktı.

Kişi'nin ağzından saçılan topraklar yeryüzünü çukurlarla, bataklıklarla, dereler, tepeler, dağlar, inişler, yokuşlarla sardı. Tanrı Kara Han, dünyayı böyle bırakamazdı; bitkilerle hayvanları da yarattı. Neler yapmaları, neler yapmamaları gerektiğini bildirdi. Kişi'ye ağzındaki toprak yüzünden kızmıştı; onu o "ışık evreni"nden kovdu: "Senin adın bundan sonra erlik (şeytan) olsun!" dedi. Kişi'yi yer altındaki karanlıklara sürdü; sonra bağış-

ladı. Erlik yalnız mı kalsındı. Tanrı Kara Han, dokuz dallı bir ağacın her dalından dokuz cins insan yarattı. Erlik'e dedi ki: "Ben insanlara buyruğumu bildirdim. Neleri yapmaları, neleri yapmamaları gerektiğini biliyorlar. Git onları kendine çağır. Benim buyruklarımı dinleyenler benden, senin buyruklarını dinleyenler senden olsun!..." Şeytan, insanları kendisine çekmesini, kötülüklere sürüklemesini, Tanrı Kara Han aleyhine kışkırtmasını biliyor, onları Tanrı buyruğundan çıkarıyordu. Tanrı Kara Han buna kızdı, Erlik'i tekrar toprak altındaki karanlıklar dünyasının üçüncü katına sürdü; kendisi de göğün on yedinci katındaki nur âlemine çekildi. Yarattıklarını başıboş bırakmamak, onları doğru yola döndürmek, insanları Erlik'ten kurtarmak için bir meleğini gönderiyordu.

Tanrı Kara Han'ın oturduğu nurlu âlemi gören Erlik, birçok yakarışlarla gökle yer arasında Tanrı katına benzer bir dünya yaratmayı başardı. Bu dünyanın kötülüklere saptığını gören Tanrı Kara Han, Erlik'in dünyasını yıkmak için "Mandişire"yi yeyüzüne musallat etti. Mandişire, korkunç gök gürültüleri, depremlerle kudretli mızrağıyla dünyayı darmadağın etti bıraktı. Tanrı Kara Han, Erlik'i dünyanın en alt katında, ışıktan, güneşten, ay ve yıldızlardan yoksun bıraktı.⁶⁵ Bu konu ile ilgili pekçok mitoloji kitabında ve edebiyat tarihlerinde farklı örnekler de bulunabilir.

İnsanın Tufan'dan sonra yaratılması konusunda eski şamanlığı muhafaza etmekte olan Altaylılar arasındaki bir mitte de şöyle denilmektedir: "Tufan'dan sonra ÜLKEN insanı yeniden yaratmaya karar verdi. Bir kırmızı fincanın içine bir gök renkli gül koydu. Kardeşi ERLİK bu gülün bir parçasını çaldı ve ondan bir insan yarattı. ÜLKEN bu işten incindi ve ona şöyle dedi: "Senin yarattıkların kara kayış kuşaklı ve kara olsunlar." Sonra tekrar "benim yarattıklarım Doğu'ya senin yarattıkların Batıya

65. Karalıoğlu, Seyit Kemal. 1973. Türk Edebiyatı Tarihi. s.47-48. İstanbul.

gitsin" dedi. ERLİK'in yarattığı insanlar deriden bir büyük davul yaptılar ve yeryüzünde ilk olarak şaman törenini kurdular.⁶⁶

İşte dünyanın yaratılışı konusundaki mitlerde Türkistan'daki atalarımızın ve Mezopotamya'da Sümerlerin arasındaki varyantlarını gördük. Bunları karşılaştırdığımızda aralarında çok ilginç benzerlikler görüyoruz. Örneğin, onların ikisinde de başta dünyada sudan başka bir şey yok. Başka şeylerin hepsi sudan yaratılmıştır. Tanrılar ile dev ya da şeytanların (iyi ile kötünün) aralarında devamlı bir mücadele sürer. Ve nihayet tanrıların galibiyeti ile sonuçlanır. İki varyantta da yaratılanların tanrılarının cennetinden kovulmasının sebebi benzerdir. Yani, onların gurunundan, tanrılar ile yarışmak istemelerinden kendilerine özel dünya yaratmak için yaptığı girişimlerden dolayıdır. İki varyantta da Tanrılar henüz insanlardan çok farklılaşmamış, insana benzer ancak insanüstü güçlerdir.

Günümüzde tarihçiler için genellikle dinlerin, bu cümleden olarak, kutsal kitapların, Kitab-ı Mukaddes'in tahminen 3500 yıl önce yazılmaya başlandığı, Hristiyan dininin de kökünün Doğuda olduğu kabul görmektedir. Bu konuda NewYork uluslararası Kitab-ı Mukaddes'i Öğretme Cemiyeti tarafından yayımlanmış "Good News to Make You Happy" adlı kitapta şu bilgiler vardır: "Kitab-ı Mukaddes'in çoğunlukla neşir merkezi Batı ise de gerçekte o bir Doğu kitabıdır. Onun yazılmasında payı olan insanların hepsi doğuda olmuşlar ve Orta-Doğu'da yaşamışlardır. Ondaki olayların hepsi Doğuda gerçekleşmiş, doğu gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır. Örneğin, Kitab-ı Mukaddes, insanın yaratıcısını kendi sürüsünü yürekten sevip koruyan ve besleyen Doğu çobanı gibi gösterir:

"Fakat kapıdan giren koyunların çobanıdır. Kapıcı ona açar ve koyunlar onun sesini işitirler; o da kendi koyunlarını adları ile çağırır ve onları çıkarır. Bütün kendininkileri dışarı çıkarınca

onların önünde yürür ve koyunlar ardınca giderler; zira sesini tanırlar. Ve yabancıların ardınca gitmezler, fakat ondan kaçarlardı; çünkü yabancıların sesini tanımazlar" (Kitab-ı Mukaddes, Yuhanna 10, 2-5). "Baba beni tanıdığı gibi ben de Babayı tanıdığım gibi, benimkiler de beni tanırlar; ve koyunlar uğruna canımı veririm (Yuhanna 10: 15).

8. Nuh Tufanı

Şimdiki dinlerin hemen hepsinin kutsal kitaplarında bulunan Nuh Tufanı Destanı ile ilgili kısımlara dikkat edersek, temel düzeni bir olup çeşitli varyantlarda beyan edildiğini görürüz. Bizim bildiğimize göre bu destanın ortaya çıkışı konusunda iki görüş vardır. Birincisi, onun ortaya çıkışı 4. jeolojik zamanın sonlarındaki dünyanın hemen hemen hepsini su bastığı, buzulların eriyip, devamlı yağışların olduğu, ırmakların coştığı döneme aittir. İkinci görüş, bu destanın Sümerler zamanında ortaya çıktığını savunmaktadır. Aslında Avrupalıların ilgisini Mezopotamya'ya çeken şey de onların yüzyıllardır Kitab-ı Mukaddes'ten öğrendikleri bu destanın Sümerlerin çivi yazılı metinlerde bulunması idi. Bu konuda İranlı tarihçi Ravendi şöyle yazar: "M.Ö. 2300 yıllarında bu yurdun (Sümer Yurdunun) şairleri ve bilim adamları kendi tarihlerini yazmayı düşünürler. Şairler, yaratılış, ilk cennet ve hakanların birinin azgınlığı sebebiyle korkunç tufanın bu cenneti gark etmesi konusunda destanlar türetmişlerdir. Bu destanı Babilliler ve İbraniler alırlar, onlar vasıtasıyla Hristiyanların dinî inançlarının bir parçası hâline dönüşür."⁶⁷

Yukarıdaki fikirlerin ikisinin de doğru olması muhtemeldir. Yani bu destanların çok eski dönemlerde ortaya çıkarıp daha gelişmiş halde yazıya geçmiş olması mümkündür. Çünkü onların hepsinin genel teması insanların belli bir azgınlığından do-

66. Veliev, Kamil. 1988. Elin Yaddaşı Dilin Yaddaşı, s.16. Bakı.

67. Ravendi, Murteza. 1963. Tarihe ictimaiye İran, s.168, Tahran

layı tanrıların gazabına maruz kalmasından ibarettir. Biz böyle bir benzerliği yukarıda Yaratılış Destanı'nda da görmüştük. Bu konuda Uhlig şunları yazar: "Sümerlerin çivi yazılarında da Kitab-ı Mukaddes'in eski metinlerinde de Nuh Tufanı'nı görürüz. Onların ikisi de büyük bir viran kalma durumunu ve onun kasıtlı olarak yapıldığını açıkça ortaya koymaktadırlar."⁶⁸

Türkmenler de bazen ay ve güneş tutulması, deprem gibi büyük doğal olayların nedenini kendilerinin bir azgınlığı sonucu tanrı tarafından bir uyarı olarak düşünürler ve yakalarına tükürerek "tu tu" diyerek tövbe ederlerdi. Nuh Tufanı'nın Türk halkları arasındaki bir varyantının teması şöyledir: "Yakın gelecekte kopacak tufanı herkesten önce bir gök tüylü teke haber verdi. Gök tüylü teke yedi gece, yedi gündüz dünyanın dört bucağını dolaştı ve yüksek sesle duyurdu (car çekti), bundan sonra yedi gün deprem oldu ve yedi gün dağlar ateş püskürdü, yedi gün yağmur, dolu ve kar yağdı, yedi gün tufan koptu ondan sonra korkunç soğuklar başladı. Yedi kardeş vardı, Tufanın kopacağı onlara haber verilmişti. Onların en büyüğünün adı ER-LİK, bir diğerinin adı da ÜLKEN idi. Onlar yedi kardeş olarak bir gemi yaptılar ve her tür hayvandan bir çift gemiye aldılar. Tufan bittikten sonra bir horozu bıraktılar, soğuğa dayanamayıp hemen öldü. Sonra bir kazı suya bıraktılar kaz dolaşıp gemiye geri dönmedi. Üçüncü kez kargayı bıraktılar o da geri gelmedi. Bir leş bularak onunla ilgilenmişti. Yedi kardeş yere, kıyıya yetiştiklerini anlayarak gemiden indiler."⁶⁹

Bu destanın Altaylardan öğrendiğimiz bir varyantı da şöyledir: "ÜLKEN dünya üzerindeki NOMA adında bir adama tufan olacağını söyleyerek gemi yapmasını bildirmiştir. NOMA'nın Balıksa, Sarvul, Soozunuul adında üç oğlu vardı. Bunlarla bir dağın tepesinde gemi yaptılar. İçerisine insan ve yaratıklardan birer çift aldılar."⁷⁰

68. Uhlig, Helmut. 1976. Die Sümerer, ein Volk am Anfang der Geschichte, s.17. München.

69. Veliev, Kamil. 1988. Elin Yaddaşı Dilin Yaddaşı, s.15, Bakı.

70. Uraz, Murat, 1994. Türk Mitolojisi, s.140-141. İstanbul.

Bu destanın Sümerlerdeki varyantının teması şöyledir: Tanrılar bir tufan göndererek insanı yeryüzünden yok etmek için anlaşılır. İnsanı cehennemin o tarafındaki topraktan yaratan EN-Kİ, onu bu tehlikeden kurtarmak ister. EN-Kİ Sippar kentinin takva hakani ZİU-SUDRA'nın yanına vararak onu tanrıların bu düşüncesinden haberdar eder. ZİU-SUDRA (Nuh) bir gemi yaparak her cinsten yaratıktan birer çift gemisine bindirir. .... Korkunç tufan kopar ve gemi altı gece, altı gündüz büyük dalgalarla boğuşarak yedinci gün güneş tanrısı UTU yer ve göğü ışıktandırır, tufan sona erir, ZİU-SUDRA, UTU'nun önünde diz çöküp bir öküz kurban kesir ve bir de koyun keserek ziyafet verir. .... ZİU-SUDRA varıp EN-LİL ve ANÜ'nun önünde diz çökür. O insanı ve diğer yaratılanları tehlikeden kurtardığı için ebedi yaşayışa erer. Bu geminin akibeti yazılı levhaların bozulması dolayısıyla belli değildir. Ancak, metnin diğer bir bölümünde ZİU-SUDRA ve diğer canlı hayvanların kurtulmasının ardından tanrıların buyruğu ile DİLMUN topraklarında yerleşiyorlar ve böylelikle yeni yaşam Dilmun'da başlar. Bu destan sonraları Akkad, Babil ve Asurların mitlerinde mükemmelleşir."⁷¹

Bu destan Sümerlerde Gilgamiş Destanına da yansımıştır. Onun diğer bir varyantında ZİU-SUDRA bu haberi işittikten hemen sonra onu Gilgamiş'a duyurur.

Destanın yukarıdaki Sümer ve Türkî varyantlarının ana teması bir olmakla beraber, buna ek olarak, destanın asıl kahramanı olan Nuh'un adı ve lakabı iki varyantta da benzerdir. Yani, Sümer varyantında Nuh'un Ziu-sudra Türkî varyantında Noma'nın oğlunun adı Soozunuul isimleri benzerlik göstermektedir. Nuh ile Noma sözcükleri hem yansıma bakımından yakın, hem de yukarıda tarih bölümünde söz edildiği gibi, NU sözcüğünün Sümer dilinde de Türk dilinde de insan manasında kullanılması anlamlıdır.

71. Farrohi, Bacelan. Tarihe Aferineş der Asatir (Sümer). s.150-151.Tehran.

Destanın Mezopotamya varyantına bakalım. Ancak bu metnin Sümerlerden sonraki dönemlerde geliştirilmiş metinlerden çevrilmiş olması muhtemeldir. Çünkü metinde bazı Sümer isimleri yerine sonraki Samîlerin değiştirdiği isimler yer almıştır.

Ey kamyştan çit, ey kamyştan ev, ey duvar
 Ey kamyştan ev, dinle: Ey duvar, anla:
 Ey Şuruppak'ın adamı, Ubar Tudun'un oğlu
 Evi yık, bir gemi yap.
 Serveti terket, hayatı kazan.
 Mülkten nefret et, hayatı kurtar.
 Bütün hayvan tohumlarını gemiye getir.
 Yapacağın geminin
 Bütün büyüklükleri ölçülü olacaktır.
 Uzunluğu ve genişliği aynı olacaktır.
 Sonra onu sulara indir.
 Anladım ve efendim, Ea'ya dedim:
 Evet efendim, emrettiklerini
 Hürmetle karşıladım. Onları yapacağım.
 Fakat şehre, halka ve ihtiyarlara ne diyeceğim?
 Ea ağzını açtı ve konuştu
 Ve kullarına, bana dedi:
 Sen ey insan, onlara şöyle diyeceksin:
 Tanrı Enlil bana karşı fena fikir besliyor.
 Bu yüzden artık şehrinizde oturmam
 Ve bundan sonra yüzümü artık Enlil toprağına
 çevirmeyeceğim
 Tanrım Ea ile yaşamak üzere suların içine ineceğim.
 Fakat, o sizin üzerinize servet yağdıracaktır
 Bir sürü kuş, bir yığın balık
 .... Bol bir ürün,
 Lütûfları
 ....(Başınıza inecek) dolu yağacaktır.
 (Şafak sökünce)....
 ....(Tablette birkaç satır kırılmış ve okunamamıştır).
 Güneş batmadan (?) geminin yapılması bitmişti.
 ....Müşküldü.
 Gemi yapanlar gemiyi... yukarı ve aşağı götürdüler.

İki sülüsani idi (üçte iki)
 Benim olan bütün şeyleri ona (gemiye) yüklettim.
 Benim olan bütün hayvan tohumlarını ona yüklettim.
 Bütün ailemi ve akrabamı gemi içine aldım.
 Ova sürülerini, kır hayvanlarını, bütün sanat adamlarını
 içeriye aldım. Tanrı Şamaş, bana bir zaman kararlaştırmıştı
 (diyerek):
 ...Gönderen, akşam üstü bir dolu yağdıracak.
 O zaman gemiye gir ve kapını kapat.
 Gösterilen zaman yaklaştı.
 ... Gönderin, akşam üstü dolu yağdırdı.
 Yaklaşan boranın manzarasını seyrettim.
 Buna bakarak dehşetli bir korkuya kapıldım.
 Gemiye girdim ve kapımı kapadım.
 Geminin dönencisi, gemici Puzur, Enlil'e (...)
 Büyük evi (gemiye) bütün içindekilerle ona emanet etti.
 Sabahın ilk ışığında:
 Göklerden kara bir bulut çıktı.
 Onun içerisinde Tanrı Adat görülüyordu.
 Nabu ve Sarruh (Marduk) önden gidiyorlardı
 Nidâ edici olarak tepe ve ovalar üzerinde yürüyorlardı.
 İrragal (Nergal) geminin kazığını kırdı.
 En-Urta (İnurta), ilerdeki kasırgayı indirdi.
 Annuanaki'ler ışıklarını parlattılar.
 Parıltılarıyla yeri aydınlattılar.
 Adat'ın kasırgası gökleri süpürdü.
 Her ışık parıltısı karanlığa döndü.
 ....Yer sanki....bitmişti.
 Bütün gün (Sağanaklar indi)...
 Süratle yükseldi....Su, dağlara yetişti.
 (Sum) Halka bir savaşçı gibi hücum etti.
 Kardeş kardeşi görmüyordu.
 İnsan göklerde tanınmıyordu.
 Tanrılar kasırgadan ürkmüşlerdi.
 Onlar Anû'nun göğüne çekildiler.
 Tanrılar köpek gibi duvara büzülmüşlerdi.
 Tanrıça İştar doğuran bir kadın gibi bağıırıyordu.
 Tanrıların sonuncusu tatlı bir sesle şöyle feryat ve

figan ediyordu:

O gün çamura döneydi
Zira ben, tanrılar heyetine fenalık teklif ettim
Tanrılar heyetine ben nasıl fenalık ettim?
Halkımın yok edilmesi için ben nasıl savaş teklif ettim?
Halkımı ben mi yarattım?
Ki onları ufak balıklar gibi denize atabileydim.
Tanrılar yere kapandılar ve oturup ağladılar.
Ağızları sımsıkı kapanmıştı.
Sekiz gün ve gece.
Fırtına bütün şiddetiyle devam etti ve kasırga
memleketi bitirdi.
Yedinci gün kasırga, bora ve yağış durdu.
Ki bir ordu gibi mücadele etmişti.
Deniz sakinleşti, yırtıcı rüzgâr dindi, kasırga kesildi.
Gündüz olunca dışarıya baktım, sesler kesilmişti.
Ve insanlık çamura dönmüştü.
Bütün yer dümdüz olmuştu.
Pencereyi açtım ve ışık yüzüme çarptı.
Yere kapandım, oturdum ve haykırdım.
Gözyaşlarım yanaklarımdan aşağıya akıyordu.
Dünyanın dört tarafına baktım. Etrafı kaplayan
suların sınırlarına baktım.
Oniki ada tepeleri görünüyordu.
Gemi Nisir (...) dağının üzerine oturdu.
Nisir dağı gemiyi tuttu ve kımıldatmadı.
Birinci günde, ikinci günde, Nisir dağı gemiyi tuttu.
kımıldatmadı.
Üçüncü gün, dördüncü günde Nisir dağı gemiyi tuttu ve
kımıldatmadı.
Beşinci günde, altıncı günde Nisir dağı gemiyi tuttu ve
kımıldatmadı.
Yedinci güne gelince,
Bir güvercin çıkardım ve salıverdim.
Güvercin uçtu ve (sonra) geri geldi.
Üzerine konacak yer bulamadığından geri geldi.
Bir kırlangıç çıkardım ve salıverdim
Kırlangıç uçtu ve (sonra) geri geldi.

Üzerine konacak yer bulamadığından geri geldi.
Karga uçtu, alçalan suları gördü.
Yedi sulardan geçti (?) yükseldi (?) geri gelmedi.
O zaman her şeyi çıkardım. Her tarafa yaydım ve bir
kurban kestim.
Dağın tepesinde bir adak sundum...
yakut mücevherleri asla unutmadığım gibi,
Bu günleri daima düşünecek, ve onları asla unutmayacağım.
Tanrılar Adat'a gelsin.
Fakat Adat'a, Enlil gelmesin.
Çünkü düşünmedi ve kasırgayı çıkardı.
Ve halkımı yok etmek için, onun üzerine salıverdi.
Enlil yaklaşınca
Gemiyi gördü, o zaman Enlil suratını astı.
Tanrılara, İgigi'ye karşı öfkeleni (ve dedi)
Hayatını kurtarabilen birisi mi var?
O, sağ kalmayacaktır. Umumî harabiyette hiçbir
insan sağ kalmayacaktır.
O zaman En-Urta ağızını açtı ve konuştu.
Ve savaşçı Enlil'e dedi:
Ey tanrılar prensi, ey savaşçı!
Sen nasıl hiç düşünmeden bir kasırga çıkarabildin,
Günahkâr olanın günahı kendi başına insin.
Tembihe aykırı hareket edenin kabahati kendi başına insin.
Fakat merhamet edin ve (her şey) yok olmasın.
Tahammüllü olun (ve insan lekelenmesin)...
Bana gelinci, ben büyük tanrılarının sırrını beyan etmedim.
Atra-Hasis'e (...) bir rüya gösterdim o tanrının
sırrını bu suretle duydu.
Şimdi onun hakkında artık bir karar verin.
Bunun üzerine tanrı Enlil bir gemiye girdi.
Elimden tuttu ve beni önüne getirdi.
Karımı da önüne getirdi ve yanımda diz çöktürdü.
Alınlarımıza dokundu, aramızda durdu, bizi kutladı
(ve dedi):
Uta-napiştım bundan evvel sırf bir insan gibi,
Fakat şimdi, Uta, napiştım ve karısı bizle, tanrılar gibi
olsunlar.

Uta-napiştim uzakta nehirlerin ağzında kalacaktır.
Ve onları uzak bir yere götürdüler ve nehirlerin
ağzında oturtular.⁷²

Destanın başka bir varyantının Amerika Kızılderilileri arasında olduğunu XVII. yüzyılda oraya giden İspanyol seyyahlar tespit etmişlerdir. Ancak onların varyantında insanlar bu tufandan yaptıkları yüksek bir kulenin üzerine çıkararak kurtulmuşlardır.

Sümerlerin dinî inançları konusunda eski Sovyetler Birliğinde Diyakonof ve Kuvalof yönetiminde yapılan çalışmada şöyle yazılıyor: "Sümer mitlerinde ve dinî inançlarında en temel sorun ölüm ve yaşamdır. Niçin insanlar fânî olarak, tanrılar ebedî olarak yaşıyorlar? Onların dinî destanlarının birinde insanın fânî olmasının sebebi ADA-PA (Sümer dilindeki ada, Türk dilindeki ata bir anlamdadır. B.G.) adındaki ilk insanın yaptığı hata-dan diye düşündürülüyor. O, tanrı EA'nın sevdiği oğlu imiş. EA'nın akli çok olduğu halde onu ebedî yaşayıştan mahrum etmişler. Bir gün ADA-PA için ebedî yaşayış kazanmaya fırsat doğmuştur. Ancak bu işten vazgeçmiştir. ADA-PA'yı güney yelinin kanatlarını kırdığı için ANUM'un yanına çağırmışlar. EA ona orada ölüm yemeğini ve suyunun sunulacağını, ondan tatmaması gerektiğini duyuruyor. ADA-PA'nın kusuru incelenirken diğer tanrılar onu aklamaya başlıyorlar. ANUM da yumuşayarak ona acıyor. Dua dirilik yemeğinin ve suyunun sunulmasını emrediyor. Ancak o (ADA-PA) buna rağmen yiyip içmekten sakınıyor. ANUM merakla neden yemediğini soruyor. ADA-PA cevabında "benim babam EA bana bir şey yiyip içmemi söyledi." Bu cevaptan sonra Anûm "onu tekrar yere atın!" diye buyruk verdi.⁷³

Biz eski insan uygarlığının önemli bölümünü oluşturan dinî inançların hem Türkistan'daki hem de Mezopotamya'daki Sümerler ve eski atalarımız arasındaki görünüşlerini gözden geçir-

dik. Onların ikisinde de çeşitli yaşam şartlarını ve tarihî dönemleri anlatan inançları görüyoruz. Ancak onların arasında genelde iki tip dinî inanç açıkça farkedilmektedir. Onların birincisi, ekonomide avcılığın ve hayvancılığın temel rol oynadığı döneme ait olan "Animizm" dir. Bu inancı savunanlar bütün yeryüzünü göze görünmeyen iyelerle, cinler ve devlerle dolu görüyor ve halk arasında cadıcılık (sihirbazlık) gelenekleri ve görenekləri temel rol oynuyordu. İkinci inanç ise, hayvancılıktan tarımcılığa ve yerleşik yaşama geçilerek, ilk köylerin ve kentlerin meydana gelmesi dönemine ait olan "Naturizm" dir. Bu dinî inanç sisteminde belli bir düzen hakimdir. Ekonomik ve toplumsal ilişkilerde şahlar, hakimler ve çeşitli bölge ve kentlerin arasında oluşan düzenler, tanrıların arasına da yansımıştır. Ayrıca tarımda temel rol oynayan "gök" ve doğanın diğer güçlerine ve "öküz"e tapınmak ortaya çıkıyor. Bilim adamları bu süreci şöyle açıklıyorlar: "İşte boyların birleşmesiyle büyük kabilelerin kurulduğu ve bir kabilenin diğerine baş eğdirmesiyle egemen bir "sülâle"nin belirlediği sıralarda, aile atalarına tapınma niteliğindeki animizmin natürizme dönüştüğü görülmektedir. Gerçekten ilkel tarımın natürizmin kaynağı olduğu açıktır. Geniş ölçüde doğal güçlerin etkisine bağlı olan tarımcılığın insanları güneş, yer, su vb. doğa nesnelerine ve olaylarına üstün güçler yüklemeye, doğanın en önemli ve belirgin yönlerini tanrılaştırmaya ve bu güçler ile egemen varlıklar arasında bir aynileştirmeye sürüklendiği anlaşılmaktadır."⁷⁴

Yukarıda görüldüğü gibi Sümerlerin dinî inançlarında Şamanlığın izi açıkça görülüyorsa da, hakim olan temel inanç ikinci tipte olmuştur. Bu inanç sisteminde en üst yeri gök tanrısı ANU alırken, hemen ardından yer tanrısı EN-Kİ ile yel tanrısı EN-LİL ve ondan sonra ise ikinci sınıf tanrı ve tanrıçalar sistemi görülmektedir. Bizim eski atalarımızın arasında da böyle dinî inançların var olduğunu biz yukarıda açıklamıştık.

72. Uraz, Murat. 1994. Türk Mitolojisi, s.133-139. İstanbul.

73. Diyakonof, V. & V. Kuvalof. 1969. Tarih-i Cihan-i Bastan, s.156. Tahran.

74. Sencer, Muzaffer. 1974. Dinin Türk Toplumuna Etkileri, s.51. İstanbul.

Bizim düşüncemize göre, gök tanrının özel yeri olan çok tanrılı dinî inancın ilk meydana geldiği Türkmenistan (Genel Türkistan) olmalıdır. Bu inancın ortaya çıkması ise "Änev" (Anu) uygarlığının meydana geldiği dönem olmalıdır. Sümerler de bu dinî inancın mayasını bu yurttan götürmüş olmalıdır. Onların gök tanrısının adı ANU sözcüğünün ise, yukarıda da açıkladığımız gibi Türkmence ÄNEV sözcüğü ile aynı olması açıkça görülmektedir. Burada altının çizilmesi gereken bir önemli mesele de Sümerlerin kendi gök tanrılarına dingir (tanrı), yel, yer ve diğer tanrılarına ise "EN" (iye, sahip, pir) takma ad koymalarıdır.

Arkeologların günümüze kadar Türkmen topraklarından ortaya çıkardığı çeşitli tanrıçalarının ve kutsal öküzlere çok sayıda heykelleri de bu fikre temel oluşturmaktadır. Çünkü onların hepsi Mezopotamya'da tekrar oluyor. Eski Türkmenistan ile eski Mezopotamya arasındaki birbirine denk gelen yer-yurt ve insan adlarını da buna eklemek mümkündür.

Bu fikri daha güçlü destekleyen başka bir delil de Amerika'nın ünlü bilim adamı Durant'ın dünyanın en eski uygarlık beşiklerinin başında Änev (Anau) ün gelmesi ve uygarlığın çeşitli görünüşleri yönünden "tek tanrıcılık" inancının ilk kez Türkistan'da (Orta Asya'da) ortaya çıktığı konusundaki bilimsel açıklamalarıdır.⁷⁵ Çalışmanın "Sonuç" bölümünde Durant'ın bu konudaki görüşüne tekrar yer verilecektir.

9. Bayramlar

İnsan toplumlarında bayramlar başta din ile ilgili olarak meydana çıkmıştır. Sümerlerin dinî inançları gibi onların bayramları ile Türk mitolojisindeki bayramlar arasında da benzerlikler vardır. Hem Sümerlerde hem de Türk mitolojisinde bayramla-

rın en önemlisi bahar bayramıdır. Kışın ağır ve şiddetli günlerinin bitmesi ve ardından hayata tam coşku, sevinç ve heyecan veren bahar mevsiminin başlaması, tüm hayatının doğa şartlarına bağlı olan eski insanlarda ne derece sevinç, coşku ve hareket yaratmış olduğu bellidir. Aslında bahar bayramının felsefesinin özü "yeniden doğuş"tur. Güngör bu konuda şöyle der: "Tarihin eski ve en medeni milleti olan Sümerler kozmolojik bir strüktüre sahip olan yeni yıl bayramını kutluyor, bunu A-ki-til diye adlandırıyorlardı. Burada kullanılan Til sözcüğü yaşamak, yeniden doğmak anlamına geliyordu. Bu bayram Sümer-Akad sentezi içinde de yer aldı ve Akadlar ona Akitu adını verdiler."⁷⁶

9.1. Sümerlilerde Bahar Bayramı (yeniden doğuş)

"Mezopotamya'nın büyük kentlerinde hemen hemen her gün tanrılara kurban sunma töreni yapılıyordu. Et, tarım ürünleri, su, şarap vb. ziyafeti veriliyordu. Çeşitli kokular kullanılıyordu. Bu törenler sadece ruhanîler tarafından yönetiliyordu, ancak gündelik törenlere sade insanlar ya katılamıyor, ya da çok az katılabiliyordu. Ancak bunun aksine her yılda ya da belli aylarda kutlanan bayramlara tüm sade insanlar da büyük coşku ile katılarak dinî törenlerini de yapıyorlardı. Bu bayramların en önemlisi ise ilkbaharın başında kutlanan bahar bayramı idi. Şenlikler gün boyunca devam ediyordu. Onun en önemli ve ilginç fırsatları kutsal düğün idi. Bu düğün Kitab-ı Mukaddes'te TAMMUZ diye adı geçen Uruk kentinin hakanlarından olan Domuzi'nin rolünü oynayan hakan ile İN-ANNA'nın rolünü yerine getiren yüce ruhanî kadının beraberce ortaya çıkmasıyla sahneleştiriliyor. Gerçekte bu düğün töreninde yani DOMUZİ ile Uruk kentinin koruyucu tanrıçası İN-ANNA'nın kutsal düğünlerinin yıllık tekrarında iki temenni vardı. Birincisi, yurttaki bolluk ve bereketin temin olmasından, ikincisi ise kentin haka-

75. Durant, Will. 1985. Kulturgeschichte der Menschheit, s.109-116, B.1. Köln.

76. Nevruz 1995 = Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Sempozyumu Bidirisi, s.31, 1995. Ankara.

nına tanrıçanın kocası makamında uzun ömür verilmesinden emin olmalı.”⁷⁷

Ünlü Türk Sümerolog'u Çığ'ın çok değerli eserlerinde bu konuda etraflı bilgiler bulunmaktadır. Bu eserlerden alınan, Lundingirra adlı bir Sümer şair ve öğretmeninin bu konuda yazdığı öyküsünün parçalarına göz atalım: “Çocukluğuma ait ilk anımsadığım olay, korkunç bir kalabalık ile Tapınağa koştüğümüz. Herkes büyük bir sevinç içinde Tanrıçamız ile Tanrımız evlenecek diye birbirini kutluyordu. Bunun ne demek olduğunu bir türlü anlayamıyordum... Neler göreceğimi merakla bekliyordum. Nihayet büyük bir alana geldik. Karşıda, göğe kavuşacakmış gibi yükselen “zigguratı” (basamaklı kule) ile yeni yapılmış gibi pırıl pırıl parlayan E-KUR Tapınağı göründü. Yaptığım araştırmaya göre bu bayramın başlangıcı, biz Sümerlere dayanıyormuş. Öyküsü şöyle:

Sevgili Tanrıçamız Inanna bilbad (venüs) yıldızından gelmiş veya onunla bir ilişkisi varmış. Biz o yıldızı çok çok sıcak olarak biliyoruz. İnancımıza, yıldızın Tanrıçamıza büyük bir ateşlilik ve cinsel güç veriyormuş. Bu yüzden ona “Aşk Tanrıçası” adı verilmiş.

Tanrıçamız günlerden bir gün yeraltı kraliçesi olan kız kardeşi Ereškigal'ı görmek için yeraltına gitmeye kalkar. Galiba asıl amacı yeraltı kraliçeliğini de ele geçirmektir. O, yeraltına gidenin bir daha çıkmayacağını biliyor, ama kendisi bir Tanrıça, kardeşi de oranın kraliçesi olduğuna göre çıkabileceğini umut ediyor. Fakat yine de veziri Tanrıça Ninşubur'a, “Eğer üç gün içinde yeraltından çıkmazsam, Tanrılarımızın toplantısına git ve beni kurtarmaları için rica et!” diyor...

Kardeşi onu görünce büyük bir kızgınlıkla, “Niçin geldin buraya? Bilmiyor musun buraya gelen bir daha çıkamaz” diye acı bir bakışla bakar bakmaz Tanrıçamız, çiviye asılı ceset gibi kası katı oluveriyor. Aradan üç gün üç gece geçiyor; veziri bekleye-

dursun, ne gelen var ne giden! O hemen Tanrılar Meclisine koşar, Tanrılara birer birer yalvarır; hiçbirini aldırış etmez. Hatta babamız Enlil, onun büyükbabası olduğu halde “Gitmese idi, ne işi vardı orada?” der, yardım etmeye hiç yanaşmaz. İyi ki, bizim bilgelik Tanrımız Enki var. O hemen Kurgarra ve Kalaturra adlı iki cini yaratır, ellerine yaşam suyunu, yaşam yiyeceğini vererek yeraltına gönderir. Onlar Tanrıçanın üzerine ellerindekini serper serpmez, Tanrıça dirilir ve hemen yeraltından çıkmak için davranır. “Dur hele, buradan böyle kolay çıkılmaz, yerine birini bırakman gerek” der oradakiler. Hemen kimi bırakacak Tanrıça! “Ancak yeryüzüne gidince birini gönderebilirim” der. Tanrıça, yanında korkunç görünüşlü yeraltı cinleriyle yeryüzüne çıkar ve yerine gönderecek birini aramak için kent kent dolaşmaya başlar. Her gittiği kentte Tanrıları, Tanrıçalarının yok oluşuna üzülmüş, çuval giysiler içinde bulur ve hiç birini vermeye kıymaz.

En sonunda kocası Dumuzi'nin oturduğu Kullab kentine gelir. Bir de ne görün, kocası en güzel ve görkemli elbiselerini giymiş, başına tacını koymuş, tahtına kurulmuş oturuyor; umurunda değil karısının yok oluşu! Tanrıçamız, onu öyle görünce o kadar kızar ve sinirlenir ki, hırsından “Alın bunu, benim yerime yeraltına götürün” der. Onlar da Dumuzi'yi yaka paça sürükleyerek yeraltına götürürler...

Buna çok üzülen (Dumuzi'nin) kız kardeşi Tanrıçamız Geştinanna, Tanrılar meclisine başvurarak “Ne olur kardeşimin yerine beni göndersin yeraltına” diye yakarmış. Fakat Tanrıçamız Inanna, kocasının yaptığı saygısızlığın ve acımasızlığın cezasız kalmasına gönlü razı olmadığından hemen ona karşı çıkmış. Onun üzerine Geştinanna, “Öyle ise yılın yarısını ben yeraltında geçireyim, diğer yarısını da kardeşim geçirsin” demiş. Çok kızgın olmasına karşın kocasının bütün bir yıl boyunca yeraltında kalmasını istemeyen Tanrıçamız bu öneriyi uygun görüp Tanrılar Meclisine kabul ettirmiş. O olaydan sonra Tanrımız Dumuzi, kış aylarını yeraltında geçirdikten sonra, yaz başlangı-

77. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien. s.113. Hamburg.

cında yeryüzüne çıkıp sevgili karısı ile birleşiyor. Biz, bu birleşmenin yeryüzüne bolluk ve bereket getireceğine inanıyoruz. Bunun için Tanrımız yerine kralımız, Tanrıçamız yerine bir baş rahibe yılda bir kere beraber olurlar. Onların beraber oldukları bu günlerde, şarkıcılar, ozanlar heyecan verici ateşli aşk şarkıları söyler ve çalarlar..."⁷⁸

9.2. Oğuzhan Günü

Gülkarian "Oğuz günü" hakkında Cami-i Tevârih adlı esere dayanarak şunları yazıyor: Türkler Yafes İbn-i Nuh'un kökündendir, onlar doğu kısmına geldiler. Bu göçme dolayısı ile Yafes'in adı "Abulce" yahut Abulbecceye olarak değiştirildi. İnanc kentine yakın olduğu "Ortak" ve "Kurtak" yerlerini yayla olarak seçti ve kışlak için "Yursak", "Gagian", "Karakum", "Talas" ve "Karaseyren"i beğendi. Abulbecce handan, "Dip Bakuy" adlı bir oğlan oldu... Dip Bakuy dört oğula sahip oldu. Karahan'dan bir oğlan oldu ve adın Oğuzhan tayin ettiler. Oğuz'un doğumu ile çiçekler, ağaçlar ve yeryüzü yeni hayata başladı. Oğuz bir kaç yıl sonra aynı zamanda kendi rakipleri ve düşmanlarına üstün gelerek Talas şehrinden Buhara'ya kadar feth etti. O günden dolayı "Büyük düğün" yahut "Büyük şenlik" yaygın olarak, Oğuz günü veya yeni gün olarak tanımlandı."⁷⁹

9.3. Hunlarda Bahar Bayramı

Bu Sümerli bayramına benzer bahar bayramının Hunlarda da var olduğu konusunda şu bilgiler vardır: Çin kaynakları Hun kültüründen söz ederken, her yılın başında yapılan dinsel törenlere değinmektedir. Bu törene Hunların 24 boyunun başbuğu katılmakta ve yılın beşinci ayında da Lung-Çeng şehrinde top-

78. Çığ, Muazzez İlmiye. 1996. Sumerli Ludingirra, s.19-24, İstanbul.

79. Nevruz 1995 = Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Sempozyumu Bidirisi, s.131, 1995. Ankara.

lanılarak atalara, Gök tanrıya, yer-su ruhlarına kurban sunulmaktadır. Hakan her sabah çadırından çıkarak güneşe ve geceleri aya tapmaktadır.⁸⁰

9.4. Ayzıt Bayramı

Ayzıt bayramı Altayların güzellik tanrısı AYZIT'a atfedilmiş bir bayram olarak ilkbaharın başında ormanlarda kutlanırmış. Bayram törenleri Akşamanlar tarafından yönetilirdi. "Şamanlara ak ve kara lâkapları onların giyindiği elbisenin rengine göre verilmiştir. Bayram günlerinde evler temizlenir, süslenir, en iyi yemekler pişirilir, en güzel elbiseler giyilirmiş. Şaman dokuz kız ve dokuz delikanlı seçerek sağ ve sol yanına alır, sonra onları AYZIT'ın sarayına götürür ve orada şenliklere başlanır. AYZIT şöyle betimlenir: Başında ak başlık, omzunda ak atkı, ayaklarında ise kara çizmesi vardır, bu giysileriyle ormanda ağaçlar arasında yaşar ya da kayalara arkasını vererek uyur."⁸¹

9.5. Göktürklerde Bahar Bayramı

Türk dünyasının en ünlü destanlarından sayılan Ergenekon destanına göre Göktürkler düşmanları tarafından müthiş katliama uğradıktan sonra, çok az sayıdaki kalanları bir yere toplayarak şöyle karar vermişlerdir: "Yurdumuza varalım desek, dört taraftaki eller hep bize düşman. En iyisi dağlar arasında kimse'nin yolu düşmeyecek bir yer arayıp bulmalı" deyip sürülerini dağa sürdüler, gittiler. İyice gezip dolaşarak gördüler ki, orasının geldikleri yoldan başka, hiç yolu yok. O yol da öyle bir yol ki, at veya deve bin güçlkle yürüyebilirdi; bir yanlış bassalar parça parça olurlardı. İçerisindeki genişliğin ise hiç sonu yoktu. Orada akarsular, pınarlar, türlü otlar, türlü türlü avlar vardı. Orasını görünce Tanrıya şükürler ettiler; hayvanlarının kışın etini yediler, yazın sütünü içtiler, derilerini giydiler, o yere Ergene-

80. Sencer, Muzaffer. 1974. Dinin Türk Toplumuna Etkileri, s.53, İstanbul.

81. Veliev, Kamil. 1988. Elin Yaddaşı Dilin Yaddaşı, s.59, Bakı.

kon adını verdiler. İki Türk prensinin zamanla oğulları çoğaldı. Kayı Han'ın çok çocuğu oldu. Dokuz Oğuz Han'ın daha az çocuğu doğdu. Kayı Han'ın çocuklarına "Kıyat" dediler, Dokuz Han'ın çocuklarına da iki ad koydular; Bir kısmına "Tokuzlar" diğer bir kısmına da "Türülken" dediler. Bu iki hanın oğulları uzun zaman Ergenekon'da kaldılar; enine boyuna uzayıp yayıldılar. Her boy başka başka oymaklarla genişledi.

Ergenekon'da dört yüzyıldan çok oturduktan sonra hayvanları, nüfusları o kadar çoğaldı ki, artık sığılamaz oldular. Çare bulmak için kurultay toplandı. Dediler ki: "Atalarımızdan işittik, Ergenekon'un dışında geniş yerler, güzel yurtlar varmış... Bizim yurdumuz eskiden oralarda imiş, düşmanların başkanlığı altında başka eller, bizim soyumuzu zaptetmişler. Tanrıya şükür biz şimdi o halde değiliz ki düşmandan korkup da dağda kapanıp oturalım. Dağın arasından yol arayıp bulalım, göçüp çikalım, bize dost olanlarla görüşelim, düşman olanlarla savaşalım." Herkes bu düşünceyi doğru gördü; çıkacak yol aradılarsa da bulamadılar. O zaman biri şöyle dedi: "Burada bir demir madeni var, yalınkata benziyor. Onun demirini eritirsek yol açılırdı. Oraya varıp baktılar ve bu fikri de makul gördüler. Dağın geniş yerine bir kat odun ve bir kat kömür koydular; dağın üstünü, arka ve beri yanını böylece doldurduktan sonra, yetmiş deriden körük yapıp yetmiş yerde kurdular, körüklediler. Tanrının kudretiyle, ateş kızdıktan sonra, demir dağ eriyip akıverdi, yüklü deve çıkacak kadar bir yol açıldı, o ayı, günü ve saati belleyerek dışarı çıktılar. O günden beri Göktürklerde âdet olmuştur, o günü bayram sayarlar; bir parça demiri ateşe koyup kızıl hâle getirirler, sonra Han bunu demir kıskaçla tutarak örse koyar ve çekiçe döver. Beyler de bu günü, hapisten çıkıp ata yurduna dönülen günü olduğu için kutsal bilirler.

Ergenekon'dan çıkınca, Göktürklerin ulu hakanı Kayı Han soyundan Börteçine, bütün ellere elçi gönderip Ergenekon'dan çıktığını bildirdi. Tüm iller, Göktürklerin Ergenekon'dan çıkışını öğrenince baş eğdiler. Büyük Türk Kağanı Börteçine'yi ululadı-

lar. Düşmanlarsa karşı çıktı, vuruştular. Göktürkler üstün geldi. Düşman büyüklerini kılıçtan geçirdiler, küçüklerini de kul ettiler. Böylece dört yüz elli yıl geçtikten sonra öçlerini aldılar; ata yurduna yerleştiler. Eskisi gibi dünyanın en büyük ulusu oldular."⁸² Bilim adamlarının açıklamasına göre Göktürklerin sert dağlardan çıktıkları zaman, her yer, çöller yem yeşil ve her yan gül-çiçeğe bürünmüş, tam kainat sevinç ve coşku içinde imiş. Gerçekte bu Göktürklerin yeniden doğuşunu simgelemektedir. Veliev'in açıklamasına göre Ergenekon'dan çıkan gün 9 Mart olmalıdır.⁸³

9.6. Uygur Bahar Bayramı, İlk Yaz, Buku Kağan, Köken ve Yeniden Doğuş

Bu bayram hakkında Aktok-Kaşgarlı şunları kaydetmektedir: "... Uygur boylarının Yaradılış ve yeniden doğuş efsanesi, Buku Kağan Efsanesi Türk Mitolojisinin en önemlilerinden biridir...Çin kaynakları uzun uzun bu efsaneyi anlatır:

Orada bir ağaç var, doğadan iki akar su akıyor, Tola ve Selingan iki nehrin arasında bulunan kuru ve ulu bir ağacın üzerinde hamileliğe benzeyen ur gibi bir şişkinlik belirir. Gökten sık sık bir ışık inmektedir. 9 ay 9 gün sonra ağacın üstündeki şişlik yarılır ve beş çocuk belirir. Bu beş küçük çocuk Uygur Türklerinin doğuşunu fakat aynı zamanda Uygurların yeni nesillerle doğa gibi yeniden oluşumunu temsil eder...

Takeo, Buku Kağan mitinin oluşumunu erken Orta Çağ Uygur takvimlerine dayanarak aşağı yukarı 28 Şubat-21 Mart olarak verir... Buku Kagan mitinin iki anlamı vardır: Birincisi Uygur Türklerinin kökeni, ikincisi "Yeniden Doğuş", Bahar Bayramı, yenilenme... Uygur Türk toplumu Budizm, Maniheizm,

82. Karalıoğlu, Seyit Kemal. 1973. Türk Edebiyatı Tarihi. s.63-65. İstanbul.

83. Karalıoğlu, Seyit Kemal. 1973. Türk Edebiyatı Tarihi. s.44-45. İstanbul.

Nasturi Hristiyanlığı, İslam gibi çeşitli inançları kabul etti. Ancak bütün bu dinlerin temelinde ulusal inançları olan "Gök Tanrıçılığın" akisleri açık olarak izlenebilir. Ağacı dölleyen Gök Tanrı'nın ışığıdır... Bu mitin "Bukhan" adı ile Moğolca varyantında "Bir Tanrıça Bukhan'la evlendi, erkek çocuğu oldu. Onu bir ağaç kovuğunda sakladı. Bukhan çocuğu oradan çıkardı."⁸⁴

9.7. Türkmen Mitolojisinde Yeniden Doğuş "Akpamık Masalı"

Akpamık masalı Türkmenlerin, kökü çok eskiye, Türkmen tarihinin başlangıç çağlarına dayanan çok yönlü ve anlamlı masallardan birisidir: Çok eski çağlarda bir ailenin tek kız çocuğu olan "Akpamık" kendisinin erkek kardeşinin olmamasından dolayı büyük üzüntü ve hüznün içersinde yaşar. Oysa onun 7 erkek kardeşi büyük dağların yamaçlarında avcılıkla yaşar ve kendilerinin kız kardeşlerinin olmamasından çok kızgın oldukları için evlerine uğramazlar imiş. Akpamığın anne ve babası ise Akpamığın, kardeşlerini aramak için dağlara gidip kendisini tehlikeye salmasından korkarak bu meseleyi saklarlar, ona duyurmazlar. Günün birinde Akpamık 7 kardeşinin mevcut olup, onların dağlarda yaşamak'ta olduklarını komşularının birisinden duyar ve hemen yola çıkar. Nihayet O, 7 kardeşini bulur, büyük sevinç ve mutluluk'la onların yanında beraberce yaşamaya başlar...

Günün birinde Akpamığın kardeşleri "Devlerin" arasında müthiş bir savaş başlar. İlk defa onlar bir Kara Deve üstün gelerek onu öldürürler, nihayet, çok sayıda Devler birden saldırır ve bu 7 kardeşi öldürerek etlerini yer ve kemiklerini ise atıp giderler. Bir yerlerde gizlenerek bu tehlikeden kendisini kurtarabilen Akpamık, büyük ve ağır üzüntü ile karşı karşıya gelir, an-

cak çökmeden bayılmadan, kardeşlerini yeniden diriltmenin çaresini aramak ve bulmak için büyük yolculuğa çıkmaya karar verir...

Uzak yolları geçer, sert dağları, ırak memleketleri aşar ve nihayet çok yaşlı ve bilge hanıma durumunu anlatınca O, Akpamığa şöyle der: Karşıdaki tepenin ardında "Akmaya" (Türkmenlerde bir deve çeşidi) adında bir deve vardır, eğer o devenin sütünden götürüp kardeşlerinin kemiklerinin üstüne serpersen hemen dirilirler. Ancak bu deve insana karşı çok serttir ve kimsenin yanına yaklaştırmaz. Tepenin yanındaki otlakta devenin yavrusu otlar, belki ona yalvarırsan sana yardımcı olabilir.

Akpamık gül çiçeğe bürünmüş yem yeşil otlakta otlamakta olan yavrunun yanına yavaşca yaklaşır, derdini anlatarak yardımcı olması için ona yalvarıp yakarır. Yavru ona yardımcı olmaya razı olur. Nihayet Akpamık Akmaya'nın sütünden alıp götürür. Sütü kardeşlerinin kemiğinin üstüne serper ve kardeşleri hemen dirilir. Onlar kendilerinin ağır bir uykuya daldıklarını zan ederler. Akpamık'ın olanları onlara anlatmasının ardından, heyecan ve sevinç her yere ve herkese hakim olur. Onlar kız kardeşlerine, gösterdiği bu büyük başarı ve fedakarlıktan dolayı şükranlar sunar, mutlulukla yeni yaşamlarına başlar, düğünler yapar ve evlenirler..."

Görüldüğü gibi esas felsefesi yeniden doğuş, hayatın yenilenmesi ve devamı anlamına gelen bahar bayramının, Sümerler ile Türklerin, özellikle Türkmen mitolojisi arasında çok anlamlı benzerlikler ve hatta denklikler bulunmaktadır. Örneğin, Akpamık efsanesinde de tıpkı Sümerlerdeki gibi yeniden diriliş doğanın yemyeşil ve gül çiçeklere büründüğü ve hayvanların bol süt verdiği bahar mevsiminde gerçekleşir. Bu masalda Akpamığın en küçük kardeşinin adının Bayram olması da çok anlamlıdır. Aşağıda göreceğimiz gibi, bu metinlere ait Sümer sözcüklerinin izi de çeşitli Türk dillerinde bulunmaktadır.

84. Nevruz 1995 = Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Sempozyumu Bidirisi, s.168-171. 1995. Ankara.

10. Sümer Dinî Adlarının Türk Dilindeki İzleri

10.1. DİNGİR: Sümerologların açıklamasına göre bu sözcük günümüzdeki Türk lehçelerindeki Tanrı, Tañrı, Tengri sözcükleriyle aynıdır. Bu sözcüğün Sümerli yazı dilindeki belgisi bir (*) yıldız işaretidir. Bu işaret Sümerli dilinde iki türlü telaffuz edilmiştir. Birisi DİNGİR, diğeri ise AN yani "gök", "yukarı" ve "uzak" demektir.⁸⁵ Daha önceki satırlarda tanrı ve göğün Sümerlerde olduğu gibi eski Türklerde de aynı anlamda olduğu belirtilmişti. Radloff'un açıklamasına göre Orhun yazıtlarında da Tengri hem Tanrı hem de gök anlamına gelmektedir.⁸⁶

10.2. AN: Bu sözcük yukarıda da belirtildiği gibi "gök", "uzak", "yukarı" anlamındadır. Onun çeşitli şekilleri Sümer ve Türk dillerinden başka İndo-German dil grubundan sayılan Farsça'da da kullanılmaktadır. Ancak aşağıdaki delillere göre bu sözcüğün aslının Farsça olmayıp Türk-Sümer diline ait olduğunu gösteren deliller vardır:

1. Sümer dili Fars ve diğer Aryan dillerinden daha eski bir dil olup, üstelik bu dilin gramer bakımından İndo-German бүкүнлү (flektiv) dillere ait olmayıp Türk dilin de içinde bulunduğu bitişimli (agglutinativ) dillere dahildir. Burada yukarıda da izah edildiği gibi çivi yazısı vasitesiyle çok sayıda Sümer sözcüğünün Samî ve İndo-German dillerine girmiş olmasını da göz önünde bulundurmak gerekir.

2. Birkaç dilde birlikte kullanılmakta olan bir sözcüğün hangi dile ait olduğunu belirtmek için o sözcüğün bu dillerden hangisinin gramerine uygun olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, NUR sözcüğü günümüzdeki Türk, Fars ve Arap dillerinde geniş çapta kullanılmaktadır. Ancak onun Arap dilinin gramerine uygunlukta envar / tenvir / münevver / şekillerde kullanıldığına bakarak bu kelimenin Arapça olduğu kabul edilmektedir. Buna

göre eğer biz AN sözcüğünün Sümerce, Eski Türkçe, Farsça dillerinden hangisine ait olduğunu aynı esaslara göre araştırırsak onun bir Türk-Sümer kelimesi olduğu açıkça ortaya çıkacaktır.

Sümerce	Eski Türkçe	Türkmençe	Farsça
AN-A	ANA	ONA	BE ANCA
AN-DA/Anna	ANDA	ONDA/Onna	DER ANCA
AN-TA	ANTA	ONDAN (andan)	EZ ANCA ^{87,88}

Görüldüğü gibi AN sözcüğünün ismin çeşitli hâllerindeki durumu Sümer ve Türk dillerinde hemen hemen aynı olduğu halde Farsçada durum çok farklıdır. Yani, Türk ve Sümer dillerinde bu hâller sadece ekle izah edilirken, Farsça'da edatlara ihtiyaç duymaktadır.

3. Ortak sözcüklerin hangi dile ait olduğunu belirtmenin bir diğer yolu bu sözcüğün bu dillerde çeşitli kullanılma şekillerinin var olma durumudur. Bu çalışmanın diğer bölümleri de dikkate alınırsa AN sözcüğünden türemiş ANU (Anev), ANNA gibi çok sayıda ismin hem Türkmen hem de Sümer dillerinde mevcut olduğu görülecektir. Türkmen dilinde Eski Türkçe'de olduğu gibi AN-DA kullanımını yaygın olarak gösteren pek çok edebî metin de mevcuttur. Örneğin, Mahdumgulu'nun şu dizelerinde olduğu gibi:

Ya Hızır-İlyas ile Şah Süleyman andadur
Ya Selim Şah Mekke Hani İbni Sultan andadur
Bayezit Sultan Uveys Harakanî Migan andadur
Dayanur Musa asası Marı gördüm şondadur.⁸⁹

87. Orhun, 1995, s.12-13.

88. Delitzsch, Friedrich, 1914a. Kleine Sümerische Sprachlehre, s.36-37, Leipzig.

89. Mahtıngulı Divanı, s.52, 1907, Taşkent.

85. Delitzsch, Friedrich, 1914a. Kleine Sümerische Sprachlehre, s.12-13, Leipzig.

86. Orhun, 1995, s.6.

Anda sözcüğü "yukarı, yüksek, uzak, cennet, ahiret" anlamlarını taşımaktadır.

10.3. ANU : Sümerlerin en büyük tanrısı olan gök tanrının ve en büyük tapınaklarının ismidir. Bu adın Anû sözcüğü ile bir olduğundan şüphelenmeye gerek yoktur. Sümerce'de ENU (gök) ve ENNU (koruyucu) anlamlarının olması dikkate değerdir.⁹⁰ Bu sözcüklerin AN'dan türediği açıkça bellidir. Türkmence'de INDEW (INNEW) sözcüğünün de korumak kelimesine yakın bir anlamı vardır.

10.4. İN-ANNA: Bazen büyük tanrı ANU'nun kızı, bazen de onun hanımı konumu görünmektedir. Burada dikkati çekici ve önemli olan mesele ANNA kelimesine başka bir sözcük eklenecek hem Sümerlerde, hem de günümüzdeki Türkmenlerde geniş ölçüde insan adı olarak bulunmasıdır. Örneğin, ANNA-TU (büyük tanrının hanımı olan tanrıça) ve KULİ-ANNA (Dumuzi'nin lâkabı). Bu Sümerli adları ANNATUVAK, ANNAKULİ (Annaguli) ANNABERDİ, ANNABİBİ vb. Türkmen adları ile hemen hemen aynıdır. "Uruk kentindeki büyük bir tapınagın adı da E-Anna (Haus des Anu) Annanın evi'dir."⁹¹

10.5. KULİ-ANNA sözcüğünün anlamına gelince ANNA tanrının adı ve KULİ sözcüğünün birinci hecesi olan KU oturmak, konmak ve Lİ ise ile, beraber anlamındadır. Sonuçta KULİ sözcüğü beraber oturmak, yakın dost gibi manalarını veriyor.⁹² Böylece Türkmen adı olan Annakulı / Annaguli sözcü-

90. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Sumerische Sprachlehre. s.34-35. Leipzig.

91. Parrot, Anre'. 1960. Sumer. s.64-65. München.

92. Deimel, Anton. 1939. Sumerische Grammatik mit Übungsstücken und zwei Anhängen-Liste der gebräuchlichsten Keilschriftzeichen mit ihren Urbildern und den Hauptbedeutungen. s.83. Roma. Cig. M. I. 1997. İbrahim peygamber. s.90. İstanbul.

günden tanrının yakını, dostu anlamını çıkarabilmek mümkündür. Burada Cuma günü için ANNA GÜNÜ'nün kullanılması da düşündürücüdür. Bu kullanımın tanrı günü anlamına geldiğini sadece Sümer dilinin yardımıyla anlayabiliyoruz.

10.6. EN-LİL: Yukarıda görüldüğü gibi "yel" ve "hava" tanrısı, yel piri demektir. Bu sözcükteki LİL Türk dilindeki "yel" sözüyle bir anlamdadır. EN sözcüğü ise büyük tanrıların adı ile gelmektedir. Bu sözcük Delitzsch'in açıklamasına göre yüksek, iye, pir, ağa anlamlarına gelmektedir. (1914a, 34-35). Ve Deimel'in açıklamasına göre de EN, ENU ve ENNA şekillerinde yazılarak gök, koruyucu, saklayan, iye, pir, ruhani gibi anlamlara gelmektedir. (Deimel 1939, 24). Burada dikkatimizi Türkmencedeki İNNE-MEK ve ya "inde-mek" (himaye etmek, sahip çıkmak, örneğin zayıf ve hasta bir çocuğun bakımı ile ilgili olarak "bunu kim inneyecek" denmektedir) sözüne yöneltmek mümkündür.

10.7. EN-Kİ: Yer tanrısı. Bu sözcüğün ikinci hecesi olan Kİ Sümercede GİR şeklinde de görülmektedir. Bu sözcük yer, belli bir yer, yurt anlamındadır. Türkçedeki KIR / GIR sözcükleri de aynı kökten olabilir diye düşünülmektedir.

10.8. URAS: Yerin ana tanrıçası; diğer adları Kİ ve EN-Kİ'dir (Uhlig 1985, 29). Bu sözcüğün Türkmen adı "Oraz" ile bir kökten olması mümkündür. Tanrı ve din ile bağlı olan ORAZ Türkmen adı olarak çok çeşitli ekler ile oldukça yaygın kullanılmaktadır. Örneğin, Orazkuli, Orazberdi, Orazgül vb.

10.9. ADA-PA: İlk adam, Adem Baba/Adam Ata Sümer dilinde ADA günümüz Türk lehçelerindeki ATA sözü ile aynıdır. (bkz. sözlük bölümü).

10.10. ARUNAS: Tanrılaşan denizin adı.⁹³ Bu sözcük günümüz Türkmencesindeki ARNA (İrmak) sözcüğüne hem yansıma hem anlam bakımından çok yakındır.

10.11. DOMUZİ: Sümerlerde üretim ve bereket tanrısı, aynı zamanda Haziran ve Temmuz aylarının adı. Türkmencede TOMUS, yaz mevsimi için kullanılmaktadır.

10.12. BARAK: Hızlı giden ve cennet hayvanı olan köpeğin adı. "Şamanlar da Barak adlı köpeğe binerek göğe çıkmışlardır. Kırgızlar'da cins köpeğe Barak denilmiştir. Oğuz destanında İt-Barak kavminden bahsedilir. Onların totemleri de kuştan türemiş bir köpektir."⁹⁴ Bu Sümer sözcüğünün kökünün Türkmen dilindeki bar (var, varmak) ile bir olması mümkündür. Türkmencedeki baragan (hızlı giden, ulaşan, varan) sözcüğü de BARAK sözcüğü ile yansıma ve anlam bakımından benzerdir.

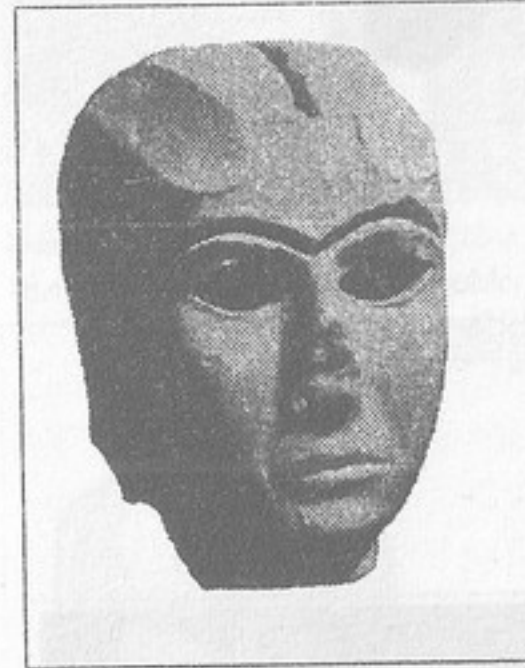
10.13. E-GAL: Mabet veya saray anlamına gelen bu kelime Tevrat'da HEGAL olmuştur.⁹⁵ Kelimenin birinci hecesindeki E Türk dilindeki Ev ile aynı anlamda olup ikinci hece GAL ise ulu ve büyüktür. E-GAL ise ulu ev anlamına gelmektedir. Türkmencede (yukarı) GAL, galmak (kalmak), Gala (kale) gibi kelimelerle hemen hemen aynı anlamlıdır. Arapça olduğu kabul edilen gal-eh (kale) sözcüğün, yüzlerce başka sözcükler gibi Sümer dilinden sami dillere o cümleden arab diline girmiş olması da mümkündür.

93. Uraz, Murat. 1994. Türk Mitolojisi. s.53. İstanbul.

94. Veliev, Kamil. 1988. Elin Yaddaşı Dilin Yaddaşı. s.22. Bakı.

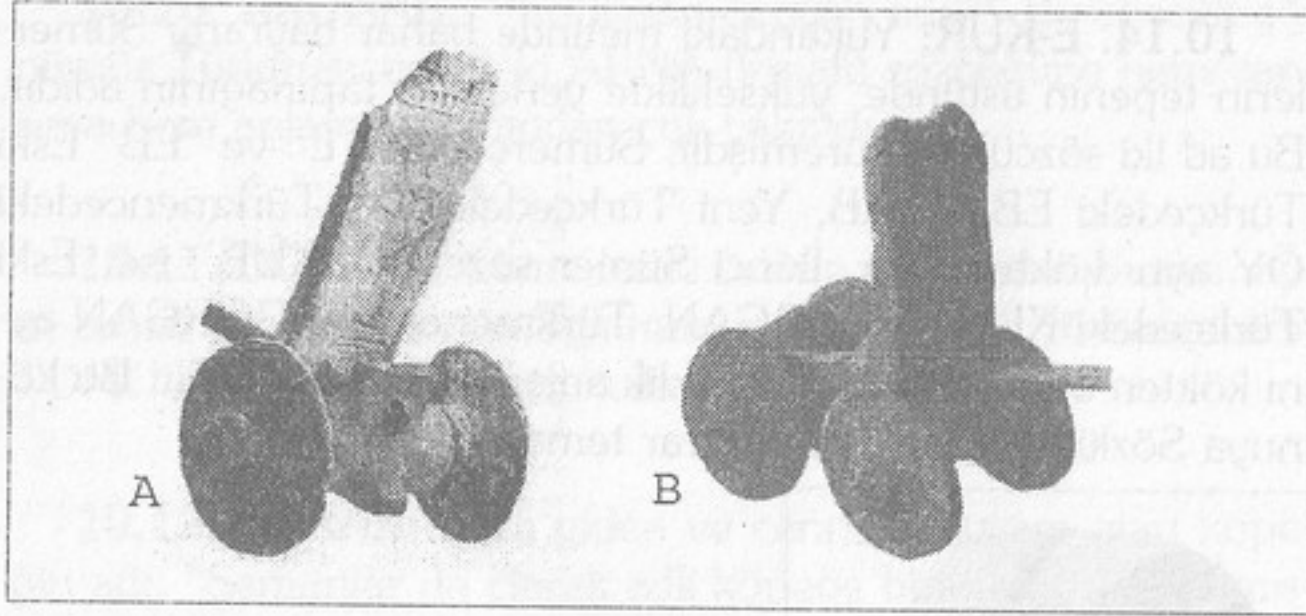
95. Çığ, Muazzez İlmiye. 1995. Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümerdeki Kökleri. s.18. İstanbul.

10.14. E-KUR: Yukarıdaki metinde bahar bayramı Sümerlerin tepenin üstünde, yükseklikte yerleşmiş tapınağının adıdır. Bu ad iki sözcükten türemiştir. Sümercedeki "E" ve "EB" Eski Türkçedeki EB ya ÄB, Yeni Türkçedeki EV, Türkmencedeki ÖY aynı köktendirler. İkinci Sümer sözcüğü "KUR" ise, Eski Türkçedeki KUR ve KURGAN, Türkmencedeki GORGAN aynı kökten olup, tepe ve yükseklik anlamına gelmektedir. Bu konuya Sözlük Bölümü'nde tekrar temas edilecektir.

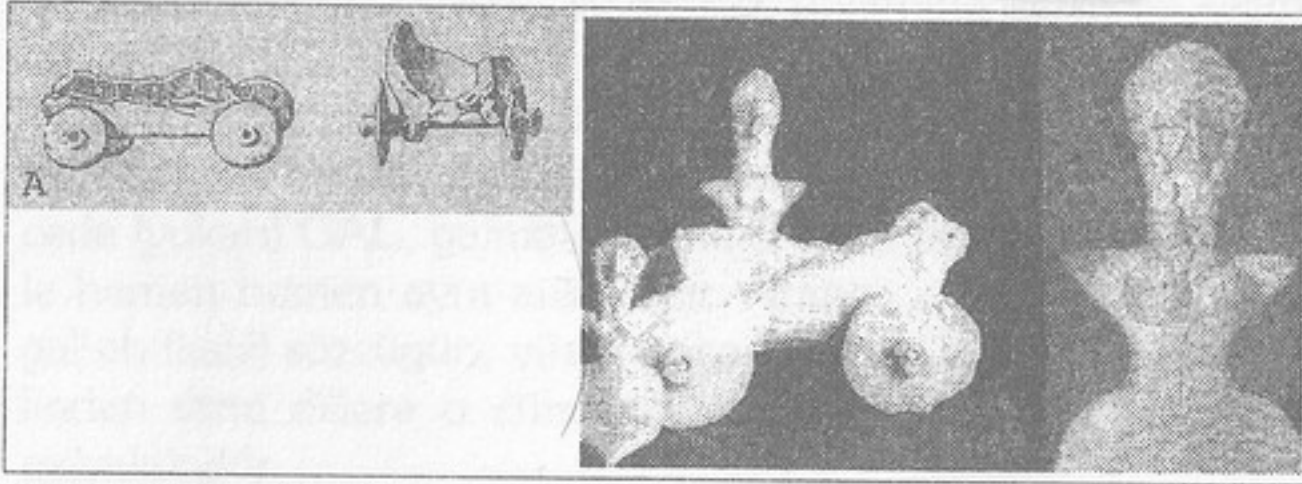
şekil 3: In-Anna, Sümerlilerin güzellik Tanrıçası. İştär, Afrodit ve Zöhre bu tanrıçadan örnek alınmıştır.

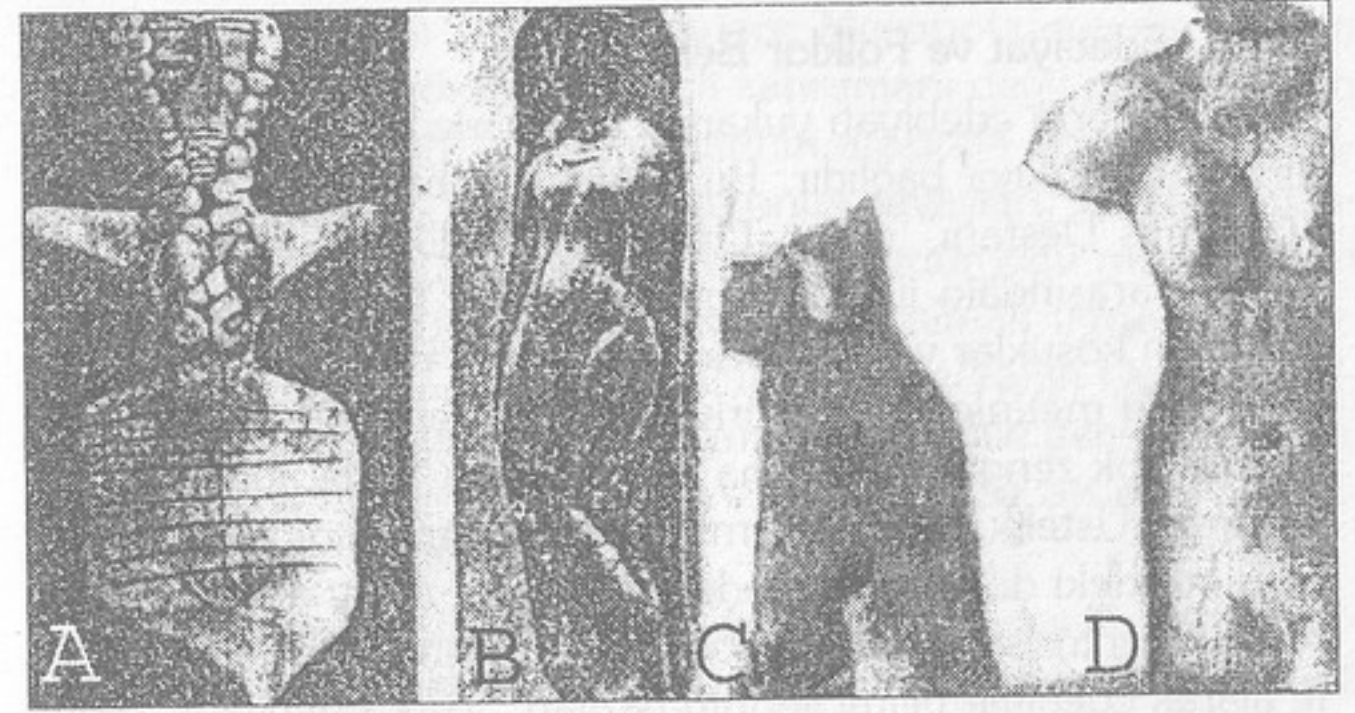
Şekil 4: Mezopotamya (m.ö. 2000)

Dünyada ilk defa tekeri icad edenlerin Sümerliler olduğu kabul edilmiştir. Onların inançlarına göre Tanrılar bu arabalarla cennete gidiyorlardı.

Şekil 5: Türkmenistan (A- m.ö. 4000, B-m.ö. 3000)

Acaba, Sümerliler bu arabaları mı Türkmenistan'dan Mezopotamya'ya göçmüşler?

Şekil 6: Türkmenistan (Tanrıçalar, m.ö. 3000 ve 2000)

Şekil 7: Mezopotamya (Tanrıçalar, m.ö. 2700 yıl)

11. Edebiyat ve Folklor Benzerlikleri

Sümerlerin edebiyatı yukarıda da belirlediğimiz gibi genelde din ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bu edebiyatın başında ise tanınmış "Gilgamiş Destanı" durur. Ondan başka DOMUZİ ile İN-AN-NA'nın arasındaki ilişkiden ortaya çıkmış lirik şiirler, karşılıklı söylenen koşuklar ve hitap mektupları gibi usüller ve tarzları da vardır. Bu metinlerde de Türk halklarının edebiyatına, özellikle onların çok zengin folkloruna benzerlikleri, hatta aynılıkları görüyoruz. Üstelik, bilim adamlarının Sümer dilinin karakterini günümüzdeki dillerin hepsinden fazla Ural-Altay dillerine yakın ve bazılarının ise bu dile ait olduğunun altını çizmelerini dikkate alarak edebiyat bilimcilerinin bazıları "Türk Edebiyatı" tarihini Sümer edebiyatı ile başlatmayı uygun görürler. Örneğin, yukarıda adı geçen "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı ilmi eser "Gilgamiş Destanı" ile başlanır. Hilmi Ziya Ülken bu konuda şöyle yazıyor: "..... bazı tarihçilerin tahmin etmelerine göre eğer Sümerler bir Türk kavmi ise, o zaman dünyanın en eski destanının da bir Türk destanı olmuş olması kesin olacaktır."⁹⁶ Şimdi Sümer edebiyatının bazı temalarının mazmununa ve onlardan birkaç parçanın tercümesine bakalım:

11.1. Gilgamiş Destanı ve Eski Türk Edebiyatı İle Karşılaştırılması

Bilim adamları Gilgamiş Destanı'nın, dünyanın en eski ve en güzel destanlarından biri olduğunun altını çiziyorlar. Bu destandan ilham alınarak ve onun güçlü etkisi altında dünyanın bir çok ülkesinde ve çeşitli ulusları arasında çeşitli destanlar yaratılmıştır. Bu konuda Kramer şunları yazıyor:

"Gilgamiş (Bilgamiş) "Uruk" kentinin ünlü hakanlarından birisi olmuştur. Onun hükmettiği dönem M.Ö. XXVII. yüzyıldır. Sonraları çok sayıda mitler türemiş ve onun adı ile ortaya çık-

mıştır. O, yüzyıllar boyunca sadece Mezopotamya'nın "yarım tanrısı" ve saygı gösterilmiş milli kahramanı değil ayrıca, bütün eski dünyanın tarihi kahramanlarının arasında en büyük şahsiyetlerden birisidir. Yüzyıllar boyu onun savaşları, vahşi hayvanların ve insan üstü güçlerin karşısında sürdürdüğü mücadeleleri ve sonsuz yaşamın (ebedî dirilik) sırrını bulmak uğrunda arayışları, Sümerlerin, Akkadların, Hititlerin ve Yakın Doğunun diğer kavimleri arasında destan olarak dilden dile geçip gelmiştir. Yunan kahramanı "Herakles" in türemesine de onun örnek olmuş olması mümkündür."⁹⁷

Kramer başka bir eserinde Gilgamiş'in şahsiyetini şöyle tasvir ediyor: "Metnin bu iki bölümünde, Gilgamiş bir cesaretli kahraman, savaşçı önder, korkarak bağırان çocuk, zeki danışman, adaletli hakan ve ölümden korkan fâni insan görünüşlerinde ortaya çıkıyor."⁹⁸

Başka bir rivayete göre Gilgamiş 120 yıl yaşadıktan sonra vefat etmiştir. Gövdesinin üçte ikisi tanrı ve kalan bölümüyle insandı. Bu destan Sümerlerden sonraki dönemlerde form ve mazmun açısından değişiyor. Bu destanın kökü, belli bir dinî metin olmayıp belki halk arasındaki masallardan ve rivayetlerden alınarak dizilmiştir. O, poema (uzun şiir) görünüşünde olarak, her biri müstakil güzel şiirden ibaret 12 levhadan dizilmiştir.

11.2. Destanın Mazmunu

Büyük Sümer destanının kahramanı Gilgamiş, Uruk ülkesinin kralıydı. Anası tanrıça Nin-sun'dur. Kendi vücudunun üçte ikisi tanrı, üçte biri insan etinden idi. İdaresindeki insanları çok çalıştırmış, onlara ağır vergiler koymuştu. Uruklular bundan çok bunaldı. Gilgamiş'i önleyecek, kendilerini onun elinden kurtaracak birini yaratmalarını tanrılardan yalvardılar. Tanrılar bu isteği kabullenerek tanrıça Aruru'ya, Gilgamiş'a bir rakip yaratmasını emrettiler. Aruru tanrılarının dediklerini yapmak için,

97. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien. s.42-43. Hamburg.

98. Kramer, Samuel Noah. 1961. Sümerische Literar Texte aus Nippur. s.11. Berlin.

96. Karalıoğlu, Seyit Kemal. 1973. Türk Edebiyatı Tarihi. s.26. İstanbul.

yaratacağı rakibin nasıl olacağını epeyce düşündü. Sonra bir parça çamur aldı, tanrı En Urta'ya benzeyen bir erkek yaptı. İsmi de Enkidu koydu. Enkidu ormanlarda yaşar, hayvanlarla düşer kalkardı. Bir gün onu bir avcı gördü, korktu. Dönerek babasına anlattı. Babasının tavsiyesi üzerine, Enkidu'yu kendine bağlayacak bir kadını ormana gönderdiler. Enkidu kadını gördü, yaklaştı. Kadın onu kandırarak hayvanlardan ayırdı, şehre getirdi. Enkidu önce Uruk kahramanı Gilgamiş ile kavga etti. Nihayet Gilgamiş üstün geldi. Bundan sonra dost oldular.

Günün birinde Sedir ormanında bulunan Khumbaba adındaki dev ile savaşmak üzere ikisi birlikte yola çıktı. Ormana gelince Khumbaba'nın bekçisine rastladılar, öldürdüler. Bundan sonra Enkidu hastalandı. On iki gün koma hâlinde yattı. İyileşmeye başlayınca Gilgamiş'i bu isteğinden vazgeçirmeye çalıştı, mümkün olmadı. Devle aralarında korkunç bir savaş başladı. Nihayet Khumbaba'nın başını kestiler. Bu başarı üzerine tanrıça İştâr, Gilgamiş'a âşık oldu, ama Gilgamiş iltifat etmedi. Buna İştâr öfkelen-di. Babası Anû'ya şikâyet ederek Gilgamiş'i öldürmek için gökten kutsal bir boğa göndermesini istedi. Anû nihayet boğayı gönderdi. Gilgamiş ile Enkidu boğayı öldürdüler, yüreğini güneş tanrısına sundular. İştâr buna daha çok öfkelen-di, ama bir şey yapamadı. Enkidu bundan sonra tekrar hastalandı, çok geçmeden öldü.

Gilgamiş, Enkidu'nun ölümünden çok acı duydu. Kendisinin de bir gün öleceğini düşünerek üzüldü ve tanrılardan Enkidu'nun ruhunun az bir zaman içinde yeryüzüne çıkmasını istedi. Tanrılar bunu kabul ettiler. Enkidu'nun ruhunun yeryüzüne çıkmasına izin verdiler. Gilgamiş ona yer altı âlemini, cehennem-i, insanların oradaki hâlini sordu. Aldığı cevaplardan çok sarsıldı. Ölümünden kurtulmaya, ölmezler arasına girmeye çare bulmak üzere memleketinden çıktı. Gün geçtikçe korkusu ve ıstı-rabı artıyordu. Bu arada, Tufandan kurtulan ve ölmezler arasına katılan Uta-napiştım'ı hatırladı. Ondan ölmemenin sırrını öğrenmek istedi. Onun kaldığı yeri bulmak üzere yola çıktı.

Sonsuz hayata kavuşmak arzusu, kederlerini gün geçtikçe artırıyordu. Bir gün Maşu dağına geldi. Bu dağın giriş tarafını akrep insanlar bekliyordu. Gilgamiş bunları görünce çok korktu. Bu akrep insanlardan biri karısına: "Bu insanın vücudu tanrılar etinden yapılmıştır" dedi. Karısı da: "Onun üçte ikisi tanrı ve üçte biri insandır" cevabını verdi.

Bunun üzerine akrep insan, Gilgamiş'i iyi karşıladı. Gilgamiş ona maksadını anlattı: Akrep insan: Bu yolculuğun çok tehlikeli olduğunu, yirmi dört saatte aşılabilecek yolu ve bu dağın karanlık taraflarını, kimsenin geçemediğini söyledi. Bu sözlerden Gilgamiş yılmadı, karanlıklara daldı. On iki saat sonra aydınlık bir yere geldi. Orada güzel bir meyve bahçesi gördü. Bu bahçede bulunan güneş tanrısına maksadını söyledi. Tanrı ona beyhude emek sarfetmemesini söylediye de tesiri olmadı.

Gilgamiş, tanrıça Siduri'nin kalesine gitti, onunla görüştü. Siduru ona, bu telâşlı ve perişan hâlinin sebebini sordu. Gilgamiş da ölümünden korktuğunu yana yıkıla anlattı. Bu tanrıça da emeklerinin beyhude olduğunu, bu ümitsiz yolculuktan vazgeçmesini söyledi. Gilgamiş yine yalvararak kendisine bir yol göstermesini istedi. Siduri, Gilgamiş'a önünde bir denizin bulunduğunu, o tehlikeli denizi şimdiye kadar kimsenin geçmediğini anlattı. Şayet bu denizin önüne varabilirse, Uta-napiştım'ın sandalcısı Ur-şanapi'yi orada bulmasını, bu denizi onunla geçmesini, eğer bu olmazsa geri dönmesi gerektiğini söyledi.

Gilgamiş, Siduri'den ayrıldı, sandalcıyı buldu. Sandalcı Gilgamiş'a maksadını sordu, o da anlattı. Sandalcı, Gilgamiş'a bal-tasını alarak ormandan sııklar kesmesini söyledi. Gilgamiş, dediklerini yaptı. Nihayet Uta-napiştım'ın bulunduğu yere vardılar. Uta-napiştım bunlara hem hayret etti, hem güldü. Gilgamiş'a niçin geldiğini sordu. Gilgamiş ona da arzusunu anlattı.

Uta-napiştım hiçbir şeyin bakî ve devamlı olmadığını, hiç kimsenin ölümünden kurtulamayacağını söyledi. Gilgamiş ısrar etti; kendisinin ölümünden nasıl kurtulduğunu sordu, Tufanı anlatmasını istedi, o da anlattı.

Bundan sonra Uta-nipiştım, Gilgamiş'a dedi ki: "Tanrılar sonsuz hayatı kimseye vermemiş, kendilerine ayırmışlardır." Gilgamiş yine ısrar etti. Bu defa Uta-nipiştım ona: "Kalk! Yedi gün, yedi gece uyumamak için kendini yere atma!" dedi. Ama Gilgamiş o kadar yorgun idi ki duramadı yattı, hemen uyudu. Uta-nipiştım'ın karısı, Gilgamiş'a acıdı, kocasının izni üzerine ona yemek pişirdi. Gilgamiş yedi gün yedi gece uyudu. Uta-nipiştım yedinci günden sonra ona dokundu. Gilgamiş hemen uyandı, kalktı. Gilgamiş hâlâ ölümden kurtulmanın çarelerini düşünüyordu. Tekrar Uta-nipiştım'e sordu. O da geriye, memleketine dönmesi gerektiğini söyledi.

Çaresiz kalan Gilgamiş, sandalcı ile yola çıktı. Ama yola çıkmazdan önce, Uta-nipiştım ona denizin dibinde bir ot bulunduğunu, otu bulup da alırsa, sonsuz hayata ereceğini söyledi. Gilgamiş ayağına ağır bir taş bağlayarak denizin dibine indi. Otu bulunca aldı. ayağındaki taşı çözdü, yüze çıktı. Artık Gilgamiş'ın gönlü rahattı. Sandalcı ile karaya çıktılar, yolda giderlerken bir gölün kenarına geldiler. Gilgamiş yıkanmak için o göle girdi. Bu sırada bir yılan bu otun kokusunu alarak geldi buldu, yedi ve kaçtı. Yılan gençleşmiş, sonsuz hayata ermişti. Gilgamiş ise duyduğu üzüntüden çok perişan, ümitsiz bir hâlde Uruk'a geldi. Ölümden kurtulmanın çaresi olmayacağını artık anlayınca, kendini kedere bıraktı.⁹⁹

Destan hakkındaki tabletlerin birincisinde Gilgamiş şöyle anlatılmaktadır: Onun görmediği hiçbir şey yoktur. Dünyanın bütün bilgeliklerini bilip torunlarına bırakan bir adamdır. Sırları görüp perdesini yırtan bu adamdır. Tufan'dan önce olayın haberini getirdi. Uzun yoldan gelip yorgun düştü amma çökmedi, bütün çektiklerini bir anıt taşına kazdı."¹⁰⁰ Görüldüğü gibi bu destanda bizim halk destanlarımızı, masallarımızı hatırlatan

yansımalar az değildir. Başka bir ifade ile, yukarıda bahar bayramında gördüğümüz gibi Gilgamiş destanının izlerini de Türk mitolojisinde açıkca görebiliriz. Bu benzetmeleri aşağıdaki terip ile göz önünde bulundurmak mümkündür.

11.3. Gilgamiş Destanı ve Akpamık Masalı

Destanların oluşma süreçlerindeki pastoral hayat ve onların tasvir ettikleri dönem takriben aynıdır. İkisinde de halkın doğa ile ilişkisi de birdir. Bu ise bu destanların çok eski çağlarda türemiş olmalarını ispat etmektedir. Akpamık'ta asıl rol kadınların oynaması M. Ö. 4 bin yıllarında Türkmenistan'daki sosyal ilişkilerde Anaerkil (Matriarkal) anlayışın hâkim olduğu döneme aittir. Bu dönemi daha iyi anlayabilmek için Türkmen-Sovyet Tarihi'nin birinci cildinin 38-45. sayfalarına bakabiliriz.

Yukarıda görüldüğü gibi Türkmen mitolojisindeki Akpamık masalı, Sümer mitolojisindeki "Domuzi ve İn-anna" ve Gilgamiş destanlarının üçünün de mazmununun temelini oluşturan mesele, insanlığın en önemli sorunu olan "yaşam ve ölüm" sorunudur. Üçünde de "dirilik ilacını" bulmak için büyük çaba gösterilir. Akpamık ve Domuzi-Inanna destanlarında hemen hemen aynı şekilde dirilik ilacı bulunarak yeniden dirilme gerçekleşir, ancak Gilgamiş bu ilacı bulursa da onu kullanamadan kaybeder. Gilgamiş ile Enkidu'un birleşerek "Hum-baba" adındaki bir Devi öldürmesi, Akpamık'ın 7 kardeşinin "Kara Devi" öldürmeleri ile aynı olduğu halde, başka bir taraftan ise Dede Korkut destanındaki "Besed" in "Depegöz"ü öldürmesini yansıtmaktadır.

11.4. Gilgamiş ve Dede Korkut Destanları

Bazı bilim adamlarının fikrine göre "Bu destanın yılın 12 ayına uygun olarak 12 bölümden ibaret olması, 12 bölümden oluşan "Dede Korkut" destanını, Gilgamiş'ın tanrılara boyun eğmeyerek onlara karşı mücadele vermesi ise Dede Korkut

99. Uraz, Murat. 1994. Türk Mitolojisi, s.306-310. İstanbul.

100. Uraz, Murat, a.g.e., s.310.

destanındaki Azrail ile savaşa giren "Dirsehan"ın şahsiyetini hatırlatmaktadır."¹⁰¹

Gilgamiş'in kendi dostu Enkidu ile beraber, tanrıların onların karşısına gökten yere gönderdikleri "boğa" ile savaşarak onu öldürmesi, Dede Korkut destanının "Boğaç ve Dirsehan Oğlunun Boyu" bölümünde, Boğaçhan'ın kendi adını bir esrik boğa ile savaşarak onu öldürmekle almasını hatırlatır.¹⁰² Yukarıda görüldüğü gibi Gilgamiş'in şahsiyetinin bir yönü de onun bazen başkalarına karşı acımasız davranması ve halkın üzerinde sert hakimiyet kurmasıdır. İnsanları çok çalıştırır ve ağır vergiler alırdı. Hatta Uruk kentinin çevresine büyük Kale yaptırarak kuşatmıştı. Dede Korkut destanındaki "Deli Dumrul" da hemen aynı karakteri taşır. O da bir susuz kuru ırmağın üzerine köprü yaptırarak, her geçenden 30 ve geçmeyenden 40 akçe parayı zorla alır.

Gilgamiş'in arkadaşı Enkidu ilk defa ormanlarda hayvanlarla yaşar ve sonra bir kadının vesilesi ile kente getirilir. Oruz gocanın oğlu Beset de ormanlarda aslanlar ile yaşar ve nihayet Dede Korkutun öğüdü ile Oğuzların arasına gelir. Gilgamiş ve Deli Dumrul ikisi de ölümden çok korkar ve ondan kurtulmak için çare ararlar.

11.5. Gilgamiş ve Oğuzhan

Veliyev, "Sümer kahramanı Gilgamiş'in annesi "Nin-Sun" tanrıça idi. Onun gövdesinin üçte ikisi tanrı, üçte biri ise insan etindendi. Oğuzhan'ın annesi de "Ayhan" adında bir tanrıça sayılırdı" demektedir.¹⁰³

101. Karalıoğlu, Seyit Kemal, 1973. Türk Edebiyatı Tarihi, s.25-26. İstanbul.

102. Köse, Mâti. 1990. Korkut Ata, s.26-40. Aşkabat.

103. Veliyev, Kamil. 1988. Elin Yaddaşı Dilin Yaddaşı, s.39. Bakı.

11.6. Gilgamiş ve Köroğlu

Gilgamiş destanının meydana gelişi, yani Sümerlerin arasında türemesi ve sonrası yüzyıllar devamında mükemmelleşmesi ve kuşakların dehası ile süslenerek güzelleşmesi, Köroğlu destanının türeme ve mükemmelleşme süreci ile benzerlikler göstermektedir. Bu konuda Bekmırad'ın Köroğlunun İzleri adlı eseri ilginç ve ilham vericidir. Bu eserinde o, Köroğlu'nun, Dede Korkut'un ve bunların kaynağı olan "Oğuzname"nin Türkmen ulusunun çok eski çağlarda türeterek bin yıllar içinde ulusal dehası ile süslediği bir eser olduğunu ortaya koyar (Bekmırat 1988). Bu durum Sümerologların açıklamasına göre Gilgamiş eposunun meydana gelmesinde de aynıdır.

Gilgamiş'in çok genç yaşlarında kendisini gösteren yiğitliği ve cesareti, aynı zamanda çok basit bir insan gibi tasvirlenmesi, hatta onun 120 yıl yaşaması da Köroğlu'nu hatırlamaktadır. Gilgamiş'in yerin altındaki ölümler dünyası ile ilgilenmesi ve ölen arkadaşı Enkidu'nun ruhu ile görüşerek ondan yerin altındaki karanlık dünyanın durumundan bilgi alması, Köroğlu'nun Türkmen varyantı (Göroğlu = mezaroğlu ve onun yerin altından aydınlık dünyaya çıkması) ile çok benzer anlam taşımaktadır. Köroğlunun Kıratı da bu destanda 40 gün yer altında kalmıştır.

Bu bölümü ünlü tarihçilerin, "folklorun" önemi ve tarih bilimine verdiği hizmeti konusundaki sözleri ile bitirelim. "İnsan toplumunun tarihten önceki yaşam tarzını öğrenmekte, arkeologların elde ettikleri çok değerli materyallerinin yanında, günümüze kadar saklanarak kalmış yazılı olmayan kültürün araştırılması ile yürütülmekte olan Mitolojinin de, tarihin bir parçası hükmünde çok önemi vardır. İnsanların ürettiği bu büyük kültür, belli bir toplumun devleti olmasa da, onun yerini tutabilecek ve ilerlemiş toplumların devlet organları ile denk dinî, ekonomî, siyasî vb. yönlerde güçlü teşkilâtlar yaratmak vesilesi ile memleketi adaletli yönetmiş olmalarının simgesidir. Yalnız onların yazıları olmamıştır."¹⁰⁴

104. Weirich, Rudolf & Bürk. Gerhard. 1972. Gründzüge der Geschichte, s.1. Belin-München.

Yukarıdaki satırlarda alıntı yaptığımız Gilgamiş destanının, Sümerlerden sonraki dönemlerde Samî kavimleri tarafından çoğaltılmış ve geliştirilmiş metinlerden alınmış olduğunu hatırlatmıştık. Şimdi ise bu destanın direk Sümerlerden kalmış metinlerinin bazı parçalarına göz atalım.

11.7. Sümer Edebiyatından Bazı Örnekler

11.7.1. Gilgamiş

Destan konusundaki levhaların birincisinde Gilgamiş şöyle tasvir edilir:

a- "Onun görmedik şeyi yoktur. O, dünyanın tüm bilimlerini öğrenerek, gelecek kuşaklara kaldırmış bir insandır. Sırları görerek perdeleri açan, bu insandır. Tufandan önce olacakların haberini getirdi. Uzak yoldan yorgun geldi ancak çökmedi. Gözü ile gördükleri ve omuzu ile çektiklerinin hepsini bir anıt taşın yüzüne yazdırdı. Uruk'un dört yanına kale yaptırdı. Kutsal İn-anna'nın (hem savaş hem sevgi tanrıçası Iştar'ın) tapınağına hem de temiz hazinenin kalelerine bak! O kalelerin duvarları dildilmiş yünden örülen urgan gibidir.

Ulu tanrı Gilgamiş'i en dolu ve mükemmel şekilde yarattı. Tanrılar ona en iyi huyları vermekte birbirleri ile yarışıyorlardı. Güneş tanrısı ona huyların en iyisini, yer altındaki tatlı (tuzsuz) su okyanusunun tanrısı EA ise ona bilimliliği armağan etti. Ulu tanrılar Gilgamiş'i şu aşağıdaki ölçüde yarattılar:

Boynunun uzunluğu on bir [endaze], göğsünün genişliği dokuz karış ... adımlarının genişliği ... idi. Sakalı yanaklarından aşağı uzamıştı. Güzel bıyıkları vardı. Başındaki saçlar perişan idi. Vücudu her bakımdan ölçülü idi. Onda üçte iki tanrılık ve üçte bir insanlık vardır. Gövdesi pek iri idi. Bütün ülkeleri dolaştıktan sonra Uruk şehrine vardı. Uruk caddelerinde azame-tinden kafasını dik tutuyordu. Caddelerde yabanî bir boğa gibi

böğürüyodu. Eşsizdi. Silâhları kalkıktı. İnsanlara dirilik vermek için eli durmazdı. Dirliksizliği yüzünden Uruk ahalisi gittikçe eksildi."¹⁰⁵

b- "..... Sabahın erken çağında kardeşi, güneş tanrısı "Utu" kendi yatağından çıktığında, İn-anna kendi isteğini Gilgamiş'in yanında tekrarladı. Gilgamiş ona yardım etmeye karar verdi. O, silâhını bağladı..."¹⁰⁶

c- "Altı gün altı gece ağladım onun için;
Dehşetli korkmuştum .....
Ölümden korktum, bu nedenle dolaşıyorum dünyayı
Arkadaşımın felâketi beni son derece üzüyor,
Bunun için dünyada büyük yolculuğa çıktım;
Ben nasıl susabilirim? Ben nasıl bağırıp çağırmayabilirim?
Benim sevgili arkadaşım toprak oldu;
Enkidu, benim aziz dostum toprak oldu.
Ben de yatmaya mecbur olarak
Sonsuza kadar kalkmamaya mecbur olmayacak mıyım?"¹⁰⁷

d- "Gilgamiş! Nereye gidiyorsun?
Sen aradığın (sonsuz) diriliği bulamazsın
Tanrılar insanı yarattıklarında,
Ölümü ona böldüler.
Diriliği kendi ellerinde sakladılar.
Sen ey Gilgamiş! ye, iç
Geceni-gündüzünü iyi geçir!
Günlerini sevinçle doldur!
Gece gündüz dans et, oyna,
Temiz giysiler giy,
Suda çim, başını yıka
Elindeki çocuğa bak!
Hanımın, senin kolların arasında sevinisin!
İnsan (işte) böyle olmalıdır."¹⁰⁸

105. Uraz, Murat. 1994. Türk Mitolojisi, s.310-311. İstanbul.

106. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien, s.13-14. Hamburg.

107. Karalioğlu, Seyit Kemal. 1973. Türk Edebiyatı Tarihi, s.15. İstanbul.

108. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien, s.141. Hamburg.

11.7.2. "DOMUZI ile İN-ANNA"

Domuzi-İn-anna koşuğu: Uruk'un çoban hakanı Domuzi'nin Uruk'un mağrur ve saldırgan koruyucusu tanrıça İn-anna'yı kendisine nişanlamak için, hem isteme sözleri hem de onların toy şenliklerini beyan eden, Sümerlerin şiir ve mitolojisinin yürek tarını (sazını) çalan bu koşuk, onların fantezisinde en güçlü yansımasını bulur. Koşukların her birinin Domuzi ile İn-anna'nın sözlerinden oluşan beş varyantı vardır:

25. sayı, düğünden önce söylenen sevgi koşuklarından ibarettir. Onu şu aşağıdaki gibi bölümlere ayırmak mümkündür:

Birinci Bölüm Sevgi Kendi Yolunu Bulur: Bu bölüm yazarı tarafından "Tigi" (1) diye belirtilmiştir, yani belli bir saz (ud, kopuz) ile söylenen bir türkü. Bu türkü (tigi), iki bölümden ibarettir. Birincisi İn-anna'nın kendi kendisi ile söyleşmesinden başlar:

Önceki gece ben hanım-hakan, parlayarak açıldığım çağda,
Önceki gece ben göğün hanım-hakanı, parlayarak
açıldığım çağda,
Parlayarak açılıp dans ettiğim çağda
Aydın ışığın geceyi yendiği anlarda, içimden türkü
mırıldandığım çağda.

****

O, benimle karşı karşıya geldi, o benimle karşı karşıya geldi
Koç yiğit "Kulı-anna" (Domuzi) (2) benimle karşı karşıya geldi
Koç yiğit, elini belime koydu
"Uşumgal-anna" (Domuzi) (3), beni kollarına alarak kucakladı.

****

Bunun hemen ardından bir birini sevmiş bu iki insan arasında, çok nazik duygular yaşanır. İn-anna çok nazik, sevgiye yoğrulmuş "tete-a-tete" ile kendisini korur:

Gel? şimdi? beni bırak, ben evimize gitmeliyim
"Kulı-anna" (Domuzi) (4) beni bırak, ben evimize gitmeliyim!
Ben annemi aldatmak için neler söyleyebilirim?
Ben annem "Ningal"ı aldatmak için neler söyleyebilirim?

Ancak "Domuzi" onu geri bırakmayıp, hemen bir cevap ve çare hazırlamıştı:

Ben sana söylüyorum, ben sana söylüyorum!
Gelinlerin en güzeli "İn-anna" Ben sana söylüyorum
Sana söylüyorum: benim mihribanım!
Sen beni kendinle pazarın en açık meydanına götür
Orası bizi eğlendirir, bir müzikçi oyunu ile
O, kendisinin hoş türkülerini, bizim için söyler.
O, kendisinin ilginç oyunları ile, bizim zamanımızı geçirir.

****

İkinci Bölüm: İn-anna'nın gelecekteki eşi olan sevgilisine gösterdiği sevinç dolu şu monoloğu ile bitiyor:

Ben "İn-anna", annemin (evinin) eşiğine geldim
Sevinçle içeri girdim
Ben Ningal'ın (evinin) eşiğine geldim
Sevinçle içeri girdim
O, (Domuzi), benim anneme o sözü söyler
Servi ağacının yağını, evin döşegine serper
O, Ningal'a o sözleri söyler
Servi ağacının yağını evin döşegine serper.

****

Yaşayan evi hoş kokutan
Sözleri sevinç getiren o,
Benim beyim, en temiz ve saygılı üyedir
"Ama-Uşamgal-anna" "Sin'in" damadı!
Benim beyim! Senin bitkilerin tatlıdır
Senin sahrandaki otların ve tahılların tatlıdır
"Ama-Uşamgal-anna"! senin bitkilerin tatlıdır
Senin sahrandaki otların ve tahılların tatlıdır¹⁰⁹

No 24: Bu yazıların çoğu bozulmuş durumda günümüze kalmış 5-12. satırları "İn-anna" nın söylediği koşuklardan ibarettir. O, onu sevmekle kendini mutlu hisseder. (Domuzi benim yanıma gelmiştir. Ben kendimi onun yanında mutlu hissediyorum.)

109. Kramer, Samuel Noah. 1961. Sümerische Literar Texte aus Nippur. s.13-14. Berlin.

Ey benim .... haydi kucaklaşalım
 Gel ..... sevinçle birbirimizle bakışalım
 Ey "Kulı-anna" benim beyim! yüreklerde neler var?
 Belki o .... olsun, vicdanı rahat yüreği sevinçlidir.

****

İn-anna yine özellikle Sümer dininin doğmaları ile bağlantılı olan sözünü devam ettirir:

Ben sahibimin huzuruna giderim, ona söylerim:
 Sen En-Lil'in yanında oturmuşsun,
 Benim atam "Sin" seni kendi yüreğinde seçmiştir,
 Sen benim yüreğimde seçilmişsin, ben geldim.....
 O, (Sin) ebedilik "Tiyarani" kutsal tacı, senin başında koydu
 Onlar... ulu tanrılar, seni dikkate alırlar
 "Anûnnakiler" övgülü türkülerinin üstü ile, göğsüne keramet dök-
 müşlerdir.¹¹⁰

11.7.3. Şiirin Bazı Kelimelerinin Açıklamaları:

(1) "Tigi" sözcüğü metinlerden anlaşıldığı gibi "koşuk, türk" anlamına gelir. Bu sözcüğün kökü çeşitli türk lehcelerinde ki demek, dimek, timek, diği sözcüğü ile aynı olduğu görülebilmektedir diye düşünüyorum. Çünkü Sümer dilinde "du" (bazen "di" şeklinde) sözcüğü, demek anlamındadır. Yine de bu sözcükten kaynaklanan "du-ga" yani demek, söylemek sözcüğü de vardır (ayrıntılı bilgi için bkz. Sözlük Bölümü).

(2) ve (4): Bu sözcükler Domuzi'nin (Tamuz'ın, Tomus'un) takma adlarıdır ve belli tanrıların dostu veya kulu anlamındadır (bkz. Dinî Adlar Bölümüne).

(3): Uşamgal: Ejderha.

110. Kramer, Samuel Noah. 1961. Sumerische Literar Texte aus Nippur. s. 12-14. Berlin.

"Sümer Atasözleri"

Bekçisi köpek olmayan kentte, Tilki bekçilik yapar.

Gümüşü çok olan, mutlu olabilir. Tahılı çok olan, rahat olabilir. Hiçbir şeyi olmayan ancak, rahat uyuyabilir.

Sümer elinde yoksullar en sessiz insanlardır.

Yazmak hatipliğin annesi, sanatın babasıdır.

Annenin sözünü dinle, Tanrı sözü gibi.

Evlenmek insan için bir lezzettir, ancak, akıl için bir zarardır.

Hükümdar gibi büyüyen, kul gibi yaşar,
 Kul gibi büyüyen, hükümdar gibi yaşar.

Düşmanından ihtiyatlı gez. Tıpkı bir eski ocaktan (sönmüş ateş yerinden) ihtiyatlı geçişin gibi.

İyi söz herkesin dostudur.

Kadın insanın geleceğidir.

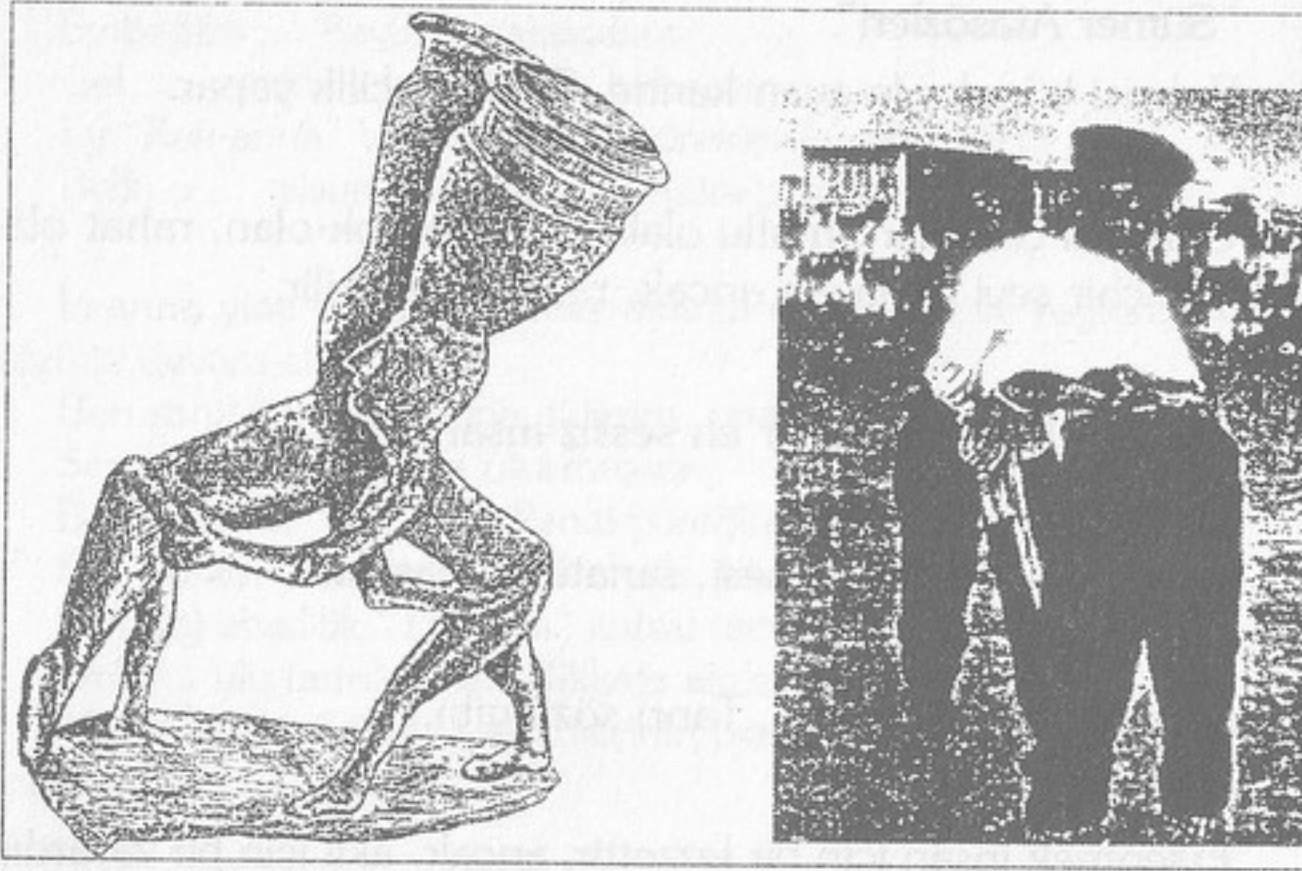
Oğul insanın kurtarıcısıdır.

Kız insanın mutluluğudur,

Gelin insanın mutsuzluğudur.¹¹¹

111. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien. s.177. Hamburg.

Şekil 8: Sümer güreşi

Şekil 9: Türkmen güreşi

12. Sayı Sistemi ve Müçe Hesabı (12 Hayvanlı Türkmen Takvimi)

Bilim adamlarının fikrine göre altı esasına dayanan "sayı sistemi" (sexagesimalsistem) Sümerliler tarafından bulunmuştur. Bazı bilim adamlarının fikrine göre ise bir yılın 360 güne, 12 aya, her ayın 30 güne, her günün 24 saate ve her saatin 60 dakikaya bölünmesini de Sümerliler bulmuşlardır.

G.Ibrah'in Universalgeschichte der Zahlen (Rakamların Evrensel Tarihi) adlı eserinde şu satırlar vardır: "Bilim adamları, Yunanlılar tarafından astronomide geniş çapta kullanılmış, altı esasına dayanan sayı sisteminin Sümerliler tarafından bulunduğunu, Mezopotamya'da yapılmış kazı çalışmaları sonucu bulunmuş yazılar vesilesi ile ispat etmişlerdir. Sümer dilinin sayı sisteminin de temeli altı esasındaki sayı sistemi ile olmuştur. Günümüzde bu sistem, zaman, daire (yuvarlak) ve köşe ölçüsünde

kullanılıyor. Örneğin: her yıl $12 = 6 \times 2$ ay, her gece-gündüz $24 = 6 \times 4$ saat, daire $360 = 6 \times 6 \times 10$ derece.

On (10) esasındaki sayı sistemin (Desimalsystem) insan toplumlarının hemen hemen hepsi tarafından kullanılmıştır. Onun sebebi ise insan ilk defa kendi parmaklarının sayısı esasında çevresindeki şeyleri saymaya başlamasıdır. Ancak bunun tersine, Sümerlilerin neye göre "altı esaslı" sayı sistemini türettiklerini düşünmek zor. Onu bazı bilim adamları, bir yılın 360 günü esasında türetilmiştir derken (Türkmenlerin bir yıla "tegelek bir yıl" yani "daire bir yıl" demeleri de dikkate şayandır, çünkü daire 360 derecedir. B.G.) Bazı bilim adamları ise, Babil'in her saatinin bizim iki saatimize denk olmasını dikkate alarak, Sümerlilerin bu sayı sistemini bir gündüzü (günün görüldüğü zamanı) ölçmek esasında meydana getirmiş olmasını savunuyorlar.¹¹²

Becker'in açıklamasına göre, göğün yıldız kümelerini belli hayvan resimlerine benzetmek yolu ile meydana getirilmiş 12 hayvanlı takvimi Mısırlılar ve Yunanlılar Mezopotamya'dan almışlardır. Meselenin anlamlı yönü ise, eski Çin'de geçerli olan yıl hesaplama, Sümerlilerde olduğu gibi "ay hesabı" (Kameri) esasına göre olduğu halde, Mezopotamya'nın komşusu olan Mısır'da "gün hesabı"na göre (Şemsî) olmuştur.¹¹³

Biz burada da Sümerlilerin Doğu Asya ile olan ilişkilerinin bir örneğini görmekteyiz. Bu konunun yine ilginç bir yönü ise, Türkmenlerin çok eski çağlardan beri kullanıla geldiği ve özel bir Türkmen Takvimi diyebileceğimiz, 12 Hayvanlı Takviminin yani "Müçe" Hesabı'nın da altı esasına dayanan sayı sisteminde olmasıdır. Bunun başka bir anlamlı yönü ise "Müçe" sözcüğünün Sümer dilindeki anlamıdır, yani "mu" ve ya "mü" sözcüğü Sümer dilinde "yıl" demektir. Türkmen dilinde ise, "müçe" 12 yıl anlamındadır. Demek "mu, mü" sözcüğü eski Türk-

112. Ibrah, Georg. 1991. Universalgeschichte der Zahlen, 74. sayılı. 1982. Frankfurt-Main, New York.

113. Becker, Friedrich. 1980. Geschichte der Astronomie, s.14-17. Zürich.

men dilinde de "yıl" anlamında olup "çe" ise azlığı anlatan ek işlevinde olmuştur.

Buna ilâveten kökü çok eski çağlarda olarak son dönemlerde yazıya geçirilen "Korkut Ata" (Dede Korkut) destanının 12 bölümden ibaret olması, "Oğuzhan torunlarının (Oğuz boylarının) ve bu boyların ongunlarının (damgalarının) sayısının 24 olması, bu 24 damganın 24 harften ibaret Oğuz yazısına çevrilmesi",¹¹⁴ arkeologların Türkmen topraklarından buldukları ve m.ö. 2000 yıllara ait olan tapınakların her yanındaki kulelerin sayısının altı olması¹¹⁵ da anlamlıdır diye düşünüyoruz.

Türkmen dilinde yaz mevsimi demek "Tomus" sözcüğü, yukarıda da belirlediğimiz gibi Sümer dilindeki "Domuzi" ve sonraki Babil dönemindeki "Tamuz" sözcüğü ile aynı olmalıdır. Oberhuber söz konusu çağın takvimi hakkında şunları kaydetmiştir: "Tamuz, Juni-Juli (Temmuz-Ağustos) aylarına doğru gelen ayın adı bilhassa tarım şenliklerinin mevsimi olmuştur. Bunun gibi de bu ay ELLİL'in (yel piri, yel tanrısının) dünyaya geldiği aydır."¹¹⁶

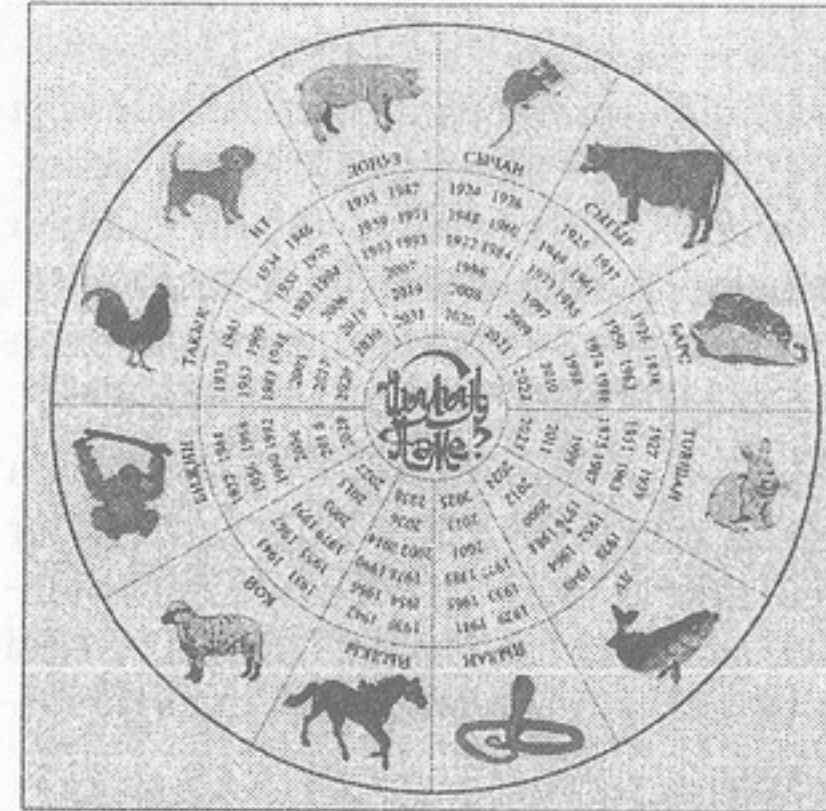
Bu bölüme bazı sayıların Sümer ve Türk dillerinde hemen hemen aynı olduğunu hatırlatarak son veriyoruz:

Sümerce	Türkçe
eş	üç
u	on
uşu (eş-u, üç-on)	otuz(bk. Sözlük)

114. (Bekmırad 1987, 54-82)

115. Sarianidi, Viktor. 1994. "Gadımı Garagumuñ Beyik Medeniyeti". s.32. Türkmen Medeniyeti Jurnalı, sayı: 1. Aşabat.

1136. Oberhuber, Karl. 1972. Die Kultur des Altesorient. s.319. Frankfurt am Main.

Şekil 10: Müçe (12 hayvanlı Türkmen takvimi)

13. Mimarlık Ve Heykeltıraşlık Sanatında ve Bunun Fibi'de İlk Yazı işaret(symbol)lerindeki Benzerlikler

Geçen bölümlerde, Mezopotamya'da tarih ölçeği ile çok az bir zaman içerisinde uygarlığın çeşitli yönlerinde fevkalâde büyük değişimler meydana gelmesini dikkate alarak, bilim adamlarının bu uygarlığın mayasını başka bir gelişmiş ülkeden getirilme ihtimalini öne sürdüklerini açıklamıştık. Örneğin maden bulunmayan Mezopotamya'da gelişen madencilik meydana gelmesi, bu teknolojinin daha önce madencilik yurdu olan Anau (Änew) gibi bir ülkeden getirilmiş olma ihtimalini öne sürer fikirleri de gördük. Mezopotamya'da meydana gelen mükemmel sulama sistemi konusunda da aynı düşünce öne sürülmüştür. Biz tarımcılığın dünyada ilk kez Orta Asya'da, özellikle de Türkmenistan'da gelişmeye başladığını tarihî kaynaklardan öğreniyoruz:

"Yeryüzündeki en eski ve gelişmiş tarımcılık uygarlıklarından birisinin başlangıcını ve gelişmesini gösteren çok eski kalıntılar

İran dağları ile Turan sahrasının arasındaki sınır bölgede bulundu. Böyle kalıntıların en eskisi Cebel mağarasında (Türkmenistan'ın Balkan vilayetinde B.G.) eski neolitik insanların yaşadığı zamana yani tahminen M.Ö. 5000. yıla aittir. İlk sırada, Aşkabad'ın 30 km kuzeybatısındaki Ceyhun'un yakınında bulunan yerleşim bölgesi buna örnek olacak anıtlardır."¹¹⁷ Mezopotamya'da ise bu süreç gördüğümüz gibi M.Ö. 3000. yıldan itibaren meydana gelmiştir.

Türkmenistan ile, iklimi benzer olan Mezopotamya arasında mimarlık ve heykeltıraşlık sanatında da çok anlamlı benzerlikler vardır. Bu bölümde, eski Türkmenistan ve Mezopotamya hakkında bilim adamlarının bulgu ve görüşlerini verdikten sonra, iki bölge arasındaki anlamlı benzerlikleri ve aralarında bulunan ilişkileri açıklamaya çalışacağız.

13.1. Mezopotamya:

"Mezopotamya'ya, özellikle onun güney kesimine doğal zenginlik çok az verilmiştir. Onun temel zenginliği su ile balçık olmuştur. Buna rağmen (belki de gerçekten buna göre) Mezopotamyalılar bugünün uygarlığı ile mümkün olabilecek temel iş aletleri ve teknolojileri yaratmışlardır. Böylelikle onlar kendileri için sadece yemek, içmek ve ev malzemeleri gibi en gerekli şeyleri temin etmekle tatmin olmayıp, üstelik daha yukarı seviyedeki hem ruhî (manevî) isteklerine gereken sanat ve güzellikleri hem de dinle meşgul olmaya imkân verebilecek yaşam standartını yaratmışlardır. Onlar ilk evlerini etraflarında buldukları şeylerle süslemeye başlayarak, insanlık tarihinde en eski ve ileri sayılabilecek düzeyde güzel sanat ve anlamlı mimarlık yaratma kabiliyetine ermişlerdir.

Bu sanat yaratıcı zihinlerin yetişmesine, birinci aşamada din yardım etmiştir. Tapınakların Mezopotamya'daki gibi açıkça or-

taya çıkmasına, başka hiçbir yerde rastlamıyoruz. Bu yurttaki tapınaklar ve mihraplar, sinagogların, kiliselerin, katedrallerin (Papazların toplantı yeri) ve başka da müslüman camilerinin başlangıç örneği olmuştur. Böyle tapınakların inşa edilmesinin temelinde ise, insanların kutsal bildikleri ve kendi koruyucuları olan tanrılar için de bir ev lazımdır diyen düşünce vardır. İnsanların yerleşikliğe geçip kendilerine ev yapmayı öğrenmelerinin hemen ardından, Mezopotamyalılar kendi tanrılarına da kendilerinininkine benzer ev yapma düşüncesini buldular..."¹¹⁸ Kramer bu ilk basit evlerin çok büyük tapınaklara (ziggurlara) ve köşklere kadar yükselmesini açıkladıktan sonra sözü heykeltıraşlığa getiriyor: "İlk tapınma durumunda olan heykeller, teknik açıdan yetersiz olmasına rağmen sanat açısından yüksek derecede değerlidir. Etkili durumda bazı cadılı göz dikmeler (hipnotik bir bakış) ve tevazuyla sallanmış kollar, bunların hepsi derin dinî duyguların açıkça görünüşleridir. Bununla birlikte bu heykeller hem kendilerine duydukları gurur hem de gösterdikleri tam saygınlığı da betimlemektedir. Bu kadar taş fakiri bir ülkede heykeltıraşlık sanatının bu derecede gelişmesi şaşırtıcıdır."¹¹⁹

Schmökel de mimarlık ve heykeltıraşlıkta kullanılmış ham maddelerin genelde kil balçık olduğunu ve nadir olarak kullanılan taşların, çok uzak ülkelerden buraya getirilmiş olmasını şöyle açıklar: "İnşaat yapma gücü ve kabiliyetinin ilk örneklerini gösteren mimarlık Sümer, Akkat ve Asurlar'ın tapınaklarında ve köşklerinde görülmektedir. Ancak gündelik konutlarda yüksek seviyede inşaat sanatından söz etmek mümkün değil. Kireç ve mermer yalnız m.ö. üçüncü bin yıla ait Uruk kentindeki tapınaklar gibi çok seyrek karşılaşılan binalarda kullanılmıştır. Diğer binalarda ise, kurak havada ve sıcak güneşte çabuk kuruyan balçıklardan yani, ufak samanla yoğrulan kil balçıktan üretilmiş (dökülmüş) dikdörtgen veya (uzun gönü burçlu)

117. Türkmenistan SSSR-nin Tarihi, C.I, 38. 1959. Aşkabat.

118. Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien, s.142, Hamburg.

119. Kramer, Samuel Noah, a.g.e., s.153.

çiğ tuğlalar kullanılmıştır. Tuğlaların büyüklüğü küçüklüğü çeşitli dönemlerde değişiyor. İlk kavimlerin döneminde 27x12x7 cm, sonraları ise genişliği 20-30 cm ve kalınlığı 9-10 cm oluyor. /.../ Dinî binaların gelişmesi, belli bir uygarlık düzeyini gösterir. Bu inşaat teknolojisi her yanı 3 metreden ibaret basit dörtgen, tek odalı tapınaklardan başlayarak, çok odalı ve bir avlunun etrafına dizilen çok odalı kutsal binalara kadar varan ilerleme yolunu gösteriyor.”¹²⁰

Araştırmacı sözünü mimarlıktan çömlekçiliğe ve heykeltıraşlığa getiriyor. “Kil balçıklar sadece tuğla yapmak için değil belki iyice yoğrularak heykel yapmaya da yaramıştır. Mezopotamya’nın sıcak güneşi, fazla emek gerekmeden şekillendirilmiş heykelleri kurutup sertleştiriyor. Kâse, kap, kacak, küp ve lamba gibi evlere en gereken şeyleri yapıp ateşte pişirerek sertleştirmeyi, hem de emayelemeyi (sırlamayı) insanlar tez öğreniyorlar. Şekillendirmenin doğasından meydana gelen güzellik, kil balçığı (toyun balçığı) sanatın ilk gereken malzemesine çeviriyor. Gövdesi, sapı ve kulpu yaraşır ve güzel olarak, kullanmaya niyetlenerek pişirilmiş kap kacakların güzelliği süs çizgileri ve çeşitli boyalar ile daha da mükemmelleşir.

Ayrıca kil balçık (toyun balçık), çoğunluğun kullanabileceği ucuz ürün olarak heykeltıraşlık sanatının meydana gelmesinde ham madde hükmünde işe yarar. Biz böyle ürünlerle M.Ö. 4-1 bin yıllar arasında sürekli karşılaşıyoruz. G. V. Show’un fikrine göre din bütün bu sanatın temeli olmuştur. Gerçekte eski doğunun kil balçık sanatı temelde dinî kültürün çerçevesindedir diye düşünülür. Çünkü biz onda çocuklu ya da çocuksuz, bazı durumlarda yılanla birlikte olan sayısız anne tanrıçaları görüyoruz. Ayrıca çıplak kızların veya göğüsleri iri ve çekici kadınların, ürünün ve bereketin simgesi olan gözleri çok büyük öküz başlarının heykelleri ile karşılaşıyoruz.

120. Schmökel, Hartmut. 1961. Kulturgeschichte des Altenorient. s.235-237. Stuttgart.

Kamunun dinî ve hurafe inançları ve bilimleri ise emeği çok olan sırlar ve simgeleri gerektiriyordu. Mezopotamyalılar kazandıkları paralarla, çeşitli renklere boyanmış küçük heykelleri alarak, evlerine götürürler ve kötü ruhları kovmak amacı ile onları binanın büyük girişine veya evlerin kapılarına oturturlardı. Bunun gibi kilden yapılmış ürünlerin yanında, pişmiş kilden (seramikten) yapılmış ve yukarıda dediğimiz gibi halkın düşüncelerini ve dinî inançlarını anlatan işleri de görüyoruz. Burada da tekrar sevginin piri veya anneliğin koruyucusu sayılan İn-anna (İştâr) hem de ona bağlı olan başka tanrıçalarla karşılaşıyoruz.

Yazar burada tekrar, doğum tanrısı, elinde dirilik suyu olan tanrıçalara sundukları kurbanlar (hayvanlar) getirilmekte olan tapınaklardan, ayakta veya çömelme durumunda olan tanrı güçler, kahramanlar, kaplanlar ile savaşanlar, köpek besleyenler, yaşama sembolü olan “kutsal ağaç”ın iki yanında duran “çift keçi”, “ejderhalar”, “kanatlı öküzler” ve sair konulardan söz eder.”¹²¹ Mezopotamya’nın mimarlık ve heykeltıraşlığı konusunda araştırmalar yapan Moskati de bilim adamlarının yukarıda belirttiğimiz görüşlerini onaylar. Moskati, mimarlıkta kullanılmış esas ham maddenin ufak samanla yoğrulan balçıktan yapılmış çiğ tuğla olduğunu, pişmiş tuğlanın ise m.ö. üçüncü bin yıldan itibaren kullanıldığını, bu sanatın dinle bağlantıda ilerlediğini ve binalarda kullanılan süs eşyaların dua ve tılsım hükmünde belli bir dinî inanca bağlı olarak, evleri kötü ruhların karışmasından korumak için amaçlandığı vb. hakkında söz eder. Bu gibi taş ve madenin Mezopotamya’da kıt olmasının büyük bir eksiklik şeklinde kendisini göstermesi ve onu çok uzaklardan getirildiği için çok pahalı olması, bu yüzden de bu malzemenin heykeltıraşlık sanatında kullanılmasının daha geç başladığını açıklar.”¹²²

121. a.g.e. s.244-246.

122. Moskati, Sabatino. 1979. Wie erkenne ich Mesopotamische Kunst. s.8-10. Stuttgart und Zürich.

Bu araştırmacının eserinde M.Ö. 2500 yılına ait bronzdan yapılmış öküz başı heykelinin resmi ve onun hakkındaki düşünceleri burada yer almaktadır. Bu öküz başının Türkmenistan'da (Altıntepede) bulunan öküz başı heykeline çok benzemesi ilginçtir. Ancak Türkmenistan'da bulunan heykelin birincisinin altından yapılmış olması, ikincisinin ise M.Ö. 4000 yılına ait olması çok anlamlıdır.

Arkeolog Margueron da bu konuda şunları yazıyor: "Mezopotamya'nın eski kentlerinde yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, kadın figürleri (heykelleri) çömelip oturan durumda bulunmuştur. Eski sanatın anlamlı eserlerini gösteren bu heykellerde, kadınların insan yaşamının devam etmesindeki büyük rolü hem de hayat sunucu gücü, onların göğüslerini, dizlerini tasvir etmek vesilesi ile daha büyük ve anlamlı şekilde gösterirken başları ancak, küçük ve güçsüz durumda gösterilmiştir. Bu heykeller dinî düşüncelerin ortaya çıkmasının değerli örnekleridir. Yine hayret verici bir şey ise, bu heykellerin arasında "öküz"e aşırı saygı gösterilerek yer verilmesidir. Mimarlıkta bir kubbeli yapılan binalarla çok karşılaşıyoruz. Onlar genel şekil ve tarz açısından, son dönemin mimarlığını da uzun süre etkilemiştir."¹²³ Margueron M.Ö. 2600'lü yıllara ait bir öküz başı heykelinin resminin altında şöyle bir açıklama yazmıştır: "Bakır heykeltıraşlık sanatına ait ve gözleri sedef ve gevher taşından yapılmış öküz başı; boyu 17 cm (Bağdat-İrak Müzesi)". Belli bir amacı anlatmak için yapılmış bu sanat eseri, tapınakların mimarlığında süs için kullanılmış olmalı. "Öküz" başı kutsallık sembolü olmuştur. Sümer-Akad anıtlarında karşılaşılan tanrıların ve tanrıçaların, (ve yarı tanrıların) başlarındaki boynuzlu taçlar böyle bir düşünceyi ifade eder. Bunun gibi bir gelenek m.ö. üçüncü bin yıldan itibaren Asur dönemine kadar miras kalmıştır."¹²⁴

123. Margueron, Jean-Claude. 1989. Die Grossen Kulturen der Welt. s.148. München.

124. Margueron, Jean-Claude. a.g.e., s.190.

13.2. Türkmenistan

Şimdi bu konudaki uzmanların son araştırmalarına müracaat ederek Eski Türkmenistan mimarlığına bir göz atalım. Arkeolog Memmedof şunları kaydeder: "Arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda Türkmenistan toprağının, doğunun en eski uygarlık bölgesi olduğu tespit edildi. Arkeolojik keşifler bizim yurdumuzda geçen aşamalarındaki, Türkmen uygarlığının o cümleden mimarlığının köklerine göz atmaya imkân yarattı.

M.Ö. 6000 yılda (neolitik çağda) kurulmuş Ceytun uygarlığına ait konutların özelliği, onların planlarının düzensiz olmasıdır. Bu köyler bir odalı dikdörtgen konutlardan oluşmuştur. Her odada bir ocak vardır. Bu odaların duvarları saman katılmış balçıktan üretilen tuğlalarla yapılmış ve kil ile sıvanmıştır. Ceytun Uygarlığına ait olan anıtların arasında Göktepe çevresinde yerleşmiş Pessecikdepe adı ile tanınmış anıtlar çok ilginçtir. Burada konutların yanı sıra tapınakların da üstü açılmıştır. Tapınakların içindeki duvarın yüzü avcılıkla ilgili resimler ile süslenmiştir. Bu resimler dünyanın en eski betimleme sanatının ilk örnekleri sayılır.

Altıntepe'nin mimarlığının arasında özel belirlemeli binalar, ziggurat şekilli tapınaklardır. M.Ö. 2000 yıllarında Marguş'da bulunan tapınakların, konut komplekslerinin ve köşkların kalıntıları M.Ö. 2000 yıllarında burada özel bir mimarlığın gelişip fizlendiğini ortaya koymuştur. Genellikle Margiana'nın bronz dönemine ait olan mimarlığı, kendinden önceki dönemlerin plânlama geleneklerini ve kendi çağının inşaat sanatının en önemli üstünlüklerini kendisinde toplayarak, özel bir mimarlık ekolünü meydana getirir. Bu ekolü oluşturan mimarlık plânlama prensipleri, sonraki dönemlerin mimarlığını büyük ölçüde etkilemiştir. Buna örnek Türkmenistan topraklarında muhafaza edilmiş ve XIX. yüzyıla kadar Türkmen ev yapma sanatının evrimini gösteren mimarlık anıtlarıdır."¹²⁵

125. Mämmedof, Muhammet. 1993. "Türkmenistanın Gadımı Arhitekturası". s.12-15. Türkmen Medeniyeti Jurnalı. sayı: 1. Aşabat.

Türkmenistan Arkeoloji Araştırmaları başkanı Sarianidi şunları kaydeder: "...Gerçekten de M.Ö. 6000 binli yıllarda, yani günümüzden sekiz bin yıl önce Orta Asya'da ilk çiftçilerin ilk köyleri meydana gelmiştir. Onlar yerli uygarlığın, eski doğu görünüşünün temelini koymuşlardır. Yerli Güney Türkmenistan uygarlığının gelişip filizlenmesi sonucunda ilk çiftçilerin basit köyleri son yüzyıllar, hatta bin yılların devamında gerçek kent seviyesine kadar yükselir. Gözden uzaklaşmış kentlerin harabeleri Köpet Dağ eteklerinin bu biçimdeki görünüşlerini verir."¹²⁶

Türkmen heykeltıraşlık sanatının kökleri konusunda, Kuraeva şunları yazmıştır: "Heykeltıraşlığa Türkmen süsleme sanatının en eski görünüşü demek mümkündür. O, Taş Devrinin son döneminde meydana gelerek, karmaşık ve çok basamaklı gelişme yolunu geçmiştir. En eski gelenekler ve görenekler, ölüyü toprağa vermek geleneği ile heykellerde, eski çağ insanların kendilerini kuşatmış dünya ile sağladıkları ilişkileri de açıkça göstermiştir.

Doğa güçlerine tapınmak, cadıcılık gelenekleri, işte Taş Devri'nin son dönemlerinin eski sanatının meydana gelmesinin ruhi atmosferi takriben böyledir. Burada o dönemde heykeltıraşlıkta geniş düşünmenin ilk düğümleri atılmıştır. Onlarda, insanın kendi çevresini kuşatmış doğanın durumuna akıl erdirmesinin uzak ve karmaşık süreci etkisini gösterir. Orta Asya sanatı üzerinde çalışan Pugaçenkova'nın gösterdiği örnekler çok ilginçtir. Onun doğrulamasına göre, eski çağda Türkmenistan arazisinde çiğ ve pişmiş kil balçıktan yapılmış hayvan resimleri ile karşılaşılır. Vinkelman adlı bilim adamı ise kili ilk ham madde diye belirliyor. Biraz kaba yapılmış bu resimler, hayvanların genelleştirilmiş olarak yüz ifadesini gösteriyor. Eski insanlar kendileri ile çevre ve hayat arasındaki ilişkileri işte böyle beyan etmişlerdir. Keçi, koyun ve öküz gibi hayvanların kemikten ve

taştan yapılmış şekilleri, eski çağda yontu şeklinde kullanılmıştır. Onu kısır kadınlar doğum için ve ayrıca kötü ruhları kovmak için takınmışlardır. İnsan şekilleri de aynı amaç için kullanılmıştır. Onların arasında kadın şekilleri daha çok ve geniş alanda yayılmıştır. Onlar Ceytun'da Garadepe'de bulundu. İlkel insanlar kadınla erkek arasındaki bazı önemli farklılıkların ayırımına varmışlardır. Abramova bu konuda dört tane temel yönü görür: 1. Kadının ev ocağı ile ilişkisi. 2. Kadının nesil ile ilişkisi. 3. Kadının nesil başlatıcı hükmünde tasvirlenmesi. 4. Kadının av büyüündeki rolünün açıklanması.

Bunların hepsi birlikte, ana erkilliğin hâkim rolde olduğu dönem ile ilişkilidir. Güney Türkmenistan'ın genelinde bulunan, çömelip oturma durumundaki kadınları tasvirlemiştir olan eski kil heykeller M.Ö. 6000'li yılların, Taş Devri'nin çok eski dönemlerine aittir. Taş Devri'nden Bronz Çağı'na geçiş dönemine ait kızılıntrak boyalı, pişmiş balçıktan yapılmış birtakım şekilcikler vardır. Masson ve Sarianidi bu tür şekilciklerin 7 görünüşünü belirlemişler. Eski dönemin insanı tüm görüntüsünün yerine gövdenin bir bölümünü şekillendirmiştir. Bununla birlikte kadın-ananın temel simgelerini belirlemişlerdir. Tanrıçaların meydana gelmesi de bunlardan kaynaklanmıştır. Bu ise yaşam sırlarının temel simgeleri olmuştur. Böylelikle büyücülük fonksiyonları, sanatsal mükemmelleşmeyi ikinci plâna düşürüyordu. O dönemler heykeltıraşlık sanatı yol ayrımında duruyordu."¹²⁷

Türkmenistan ve Mezopotamya ilişkisi konusunda yakından ilişkileri olan bir kaç Rus uzmanının görüşlerine bakalım: Massonna, "Mezopotamya'nın Ur kentindeki mezarda bulunan öküz başı heykelinin Türkmenistan'da bulunandan farkı, orada süslemesinin yakut taşının yerine lâzurit ile yapılmasıdır."¹²⁸ yorumunda bulunmaktadır. "Orta Asya'da arkeolojik buluntular arasında mühürlerin yüzünde ve diğer bazı eşyalarda yılan şe-

126. Sarianidi, Viktor. 1994. "Gadımı Garagumuñ Beyik Medeniyeti", s.31, Türkmen Medeniyeti Jurnalı, sayı: 1. Aşkabat.

127. Kuraeva, Gurbancemal. 1994. "Türkmen Heykeltıraşlık Sanatının Kökleri", s.14-16. Türkmen Medeniyeti Jurnalı, sayı: 2. Aşkabat.

128. Masson V. M. 1981. Altintepe, s.110, Leningrad.

killeri görülür diyen Antonova'nın fikrine göre bu tür şekiller yılan tanrısının sembolüdür. Mezopotamya'da tanrı Marduk da yılan sembolü ile tasvir edilmiştir.¹²⁹

Türkmenistan'ın en eski medeniyetini araştırma çalışmalarına da bizzat katılmış ve altından yapılmış meşhur öküz başının heykelini kendisi bulup değerlendirmiş olan büyük arkeolog Masson şu bilgileri verir: "Altıntepe çevresinde ilk tarımcılık yerleşim medeniyetinin en geç M.Ö. 5000'li yıllarda ortaya çıkmış olduğu açıktır. Onlardan yüzü ilkel geometrik nakışlarla süslenen kupa kırıntıları kalmıştır. O dönemde yaşayanlar, kendi türettikleri uygarlığı geliştirmede ve yaymada başarılı olmuşlardır. Biz bu gelişmeyi takip ettiğimizde, kupaların devamlı güzelleştiğini ve süslerinin arttığını görüyoruz. Artık, süslere hayvanların ve insanların resimleri de giriyor ve kompleksleşiyor. Birbirine uyumlu iki boyalı nakışlar, Türkmen keçelerinin yüzündeki nakışları hatırlatıyor..."

Kazı çalışmalarında sık sık karşılaşılan pirinçten ve güzel taşlardan yapılmış kap kacaklar, tekniğin gelişmesini anlatır. Onlar tarımdan daha çok ürün almak için çeşitli sulama kuralları geliştirmişlerdir. Radio-Karbon usûlü ile kesinleştirildiğinde, kurulmuş en eski kentlerin tarihi M.Ö. 3. bin yıla doğru gelmektedir. Bu eski kentlerin nüfusu, tahmine göre 6000-7500 kişiden ibarettir. Bu sayı o dönem için çok anlamlı bir rakamdır. Sümer'in medeniyet merkezi olan UR kentinin nüfusu da M.Ö. 2500 yılında 10, 000 kişiden ibaretti.¹³⁰ O, Altıntepe'nin mimarlık ve heykeltıraşlık sanatının özellikleri ve onların dinle olan ilişkileri hakkında şunları kaydeder: "Taştan yapılmış bir plaketin yüzündeki bir haç ile yarımaya şekillendiren, bir kurt ile öküz başının heykellerinin bulunması, özellikle dikkat çekici ve anlamlıdır. Öküzün gözü ile ay şeklindeki heykelciğin yanında-

ki yıldız, yakuttan yapılmıştır. Bu eşyalar birlikte dikkate alındığında belli bir kompleks ve çok yönlü fonksiyonu anlatmaktadır.

Mezopotamya'daki en eski dini metinlerden anlaşıldığına göre, Ay Tanrısı (veya tanrıçası) Nin-Sun, güçlü ve sert öküz görünüşünde tasvir edilmiştir. Heykeltıraşlar onu altından yapılmış öküz şeklinde anlatmışlardır. Ay tanrısı (veya tanrıçası) Sümer'in UR kentinin en üst düzeydeki korucusudur. Nin-Sun'un Altıntepedeki yerel örneği olan bir Ay Tanrısı da dikkati çekiyor. Ona da Altıntepe'nin dini kompleksi takdim edilmiştir. Bu kompleksin Sümer Zigguratının prototipi olduğu açıktır. Bu merkez, Altıntepe kentinin kuruluşunun özelliğinin simgesidir.

Mimarlık üzerinde yapılmış incelemeler, Altıntepe'de de Sümerde olduğu gibi, uzunlukları ölçmekte belli bir sistemin kullanıldığını ispat ediyor. Çok sayıda bulunmuş ağırlık ölçücü taşlar, ağırlıkları ölçmekte de özel sistemin olduğu hakkında söz etmeye imkan verir. Bu ölçülerle, toplanan ürünlerin ağırlığını ölçmüşlerdir. Madenciler çeşitli metallerin ağırlıklarını çok doğru ve hassas ölçüp, onları eriterek yeni metaller üretmişlerdir.

Heykeltıraşlıkta çok büyük başların küçük gövdelerin üstüne oturtulması ve dikkat çekici büyüklükte çok iri gözlerin konması da görülmektedir. Sümerlerde bunun gibi iri gözler ve kulakların, bilgelik ve duyarlılık organları hükmünde, Tanrıların her şeyi görmeye ve işitmeye kadir olduğunun simgesi olması anlamsız değildir. Altıntepe medeniyetinde, yeni metodlarla tasvirlendirilip anlatılması gereken bir dini sistemin ortaya çıkmış olduğunu savunabiliriz.¹³¹

Masson Altıntepe uygarlığında belirli bir yazının ortaya çıktığını isbat eden belgelerin bulunduğu konusunda ilginç ve anlamlı bilgiler verir: "Nüfus sayısının değişmesi ile çok genişlemiş bilgileri, belirli notalara almak vesilesi ile saklanmalı idi.

129. Antonova Y. V. 1984. Očerki Kulturi Drevnih Zemledelssiv Predney i Sredney Azii. s.124. Moskova.

130. Masson V. M. 1987. Das Land der tausend Städte. s.22-28. München.

131. Masson V. M. 1987. Das Land der tausend Städte. s.37-38. München.

Bu sorun ise elde edilmiş olan bilgileri tespit edebilecek itibarlı ve uygun işaretleri düşünüp bulma mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Bu mecburiyetten dolayı, Altıntepe'nin sakinlerinin belirli bir yazı sistemini kullanarak kullanmış oldukları büyük ihtimaldir. Gerçekten de seramikten yapılmış Tanrıça heykellerinin yüzüne çizilmiş birkaç işaret bulundu. Bu işaretleri birbirine uygun gelen 6 guruba ayırmak mümkündür. Bunlar devamlı olarak tekrarlanmaktadır ve her bir heykelde çeşitli işaretler özel formlarda birbiri ile bağlanırlar. İlk sırada bir yıldız (*) işareti ile gökteki bir Tanrıçayı, çiçeklenmiş bir ağacın budağı ile de, belirli bir bitimliliğin yahut buğdayın "korucu Tanrısını" anlatmış olmalıdır. Bu işaretlerin birkaçı protoelam (Elam öncesi) piktografında da görülmektedir.

Bulunmuş yegâne örnek olan bir mührün yüzünde ise protohint yazı sistemine ait olduğu açıkça belli işaretler vardır. Eski Sovyet bilim adamlarının Konorozov'un yönetiminde protohint metinlerini ortaya çıkarmakta kullanılmış metodlarla karşılaştırdığımızda, Altıntepe'de bulunan bu yazıyı "belirli bir Ulu Tanrı ya Tanrıçanı anlatıyor" diye yorumlayabiliriz....

Bunların hepsini dikkate almakla, Altıntepe'de yaşayanların kendilerinin de bir protohint yazı sistemleri olmuş olmalı ya da her halde protohint yazı metinlerini okuyup anlamışlardır diyebiliriz.¹³² "Altıntepe'nin yerel medeniyeti ile Mezopotamya medeniyetinin aralarındaki ilişkileri anlatan en ilginç örnek, bu bölgeden bulunan atından yapılmış öküz başının heykelidir. Bu öküz başının terkihi, gözünün ve kulaklarının biçimi ve... UR kent-devletinden başlayarak prens mezarlarına kadar karşılaştığımız öküz başları ile tanınmış Sümer heykeltıraşlık sanatına götürür bizi.

Biz bu sözünü ettiğimiz konuyu aşağıdaki sonuçlarla özetleyebiliriz: Altıntepe medeniyeti eski doğunun çok geniş medeniyetinin göze çarpan ve önemli parçası olarak Mezopotamya ve

eski Hindistan gibi medeniyetlerin karşılaştığı bölgede, bunlar ve diğer eski yurtlar ve halklarla karşılıklı etkide, karmaşık ve çok yönlü gelişme aşamaları geçirmiştir."¹³³

Rus arkeolojisinin atası Nikolsky şunları söyler: "Sümerlerin Ana vatanı Aşkabad kentinin yakınındadır. Bu ülkenin kurganlarından arkeologlar taş, gümüş ve kilden yapılmış eşyaları bulmuşlardır ki bunlar, Mezopotamya'nın güneyindeki Sümer kurganlarındakilere çok benzerler. Bütün bunlar şu düşünceye getirir ki, Sümerler büyük bir ihtimalle bu günkü Türkmenistan'dan Mezopotamya'ya varmışlardır. Bu iki uygarlığın son analizi onların arasındaki bir çok ortaklıkları göstermektedir. Sümerlerin baş Tanrıları olan En-Lil'in yerleştiği yer, Mezopotamya'nın güneyindeki düzlükte değil, dağlarda olmuştur. Belki de **Köpet Dağı'nın** etekleri onların ana vatanı olmuştur."¹³⁴

Änew-Altıntepe medeniyetinin ardından, yani Sümerlilerin Türkmenistan'dan göçüp gitmesinden sonraki dönemde bu günkü Türkmenistan'ın Marı vilayetinde devam eden MARGUŞ medeniyeti ile Mezopotamya ve diğer medeniyetler arasındaki ilişkiler konusunda Rusya'nın ve Türkmenistan'ın ünlü arkeologu Sarianidi şöyle yazar: "Murgap Irmağı'nın eski yatağı çekirdekli bitkilerden yüksek ürün almaya uygun şartlar yaratmıştır. Sellerin getirdiği çamurların otluğunda çok sayıda ev hayvanları beslenmiştir. Bu durum eski Margiana (Marguş) kültürünün filizlenmesine ortam yaratmıştır. Gerçekten de bundan 40 yüzyıl önce buraya ilk yerleşen insanlar, önce onlarca, sonra ise yüzlerce köy kurmuşlardır. Bu köylerin her biri ise onlarca evden ibaret olmuştur ve her birinin özel avlusu vardır. Onların çoğunluğunun çevre koruyucu duvarı yoktur. Zengin aileler ise hemen hemen geniş duvarlı savaş kuleli gerçek "kalelerde" yaşamışlardır. Marguş'un başkenti şimdiki "Goñur" anıtları (harabeleri) olmuştur. Onun merkezindeki köşkün sağlam binası tapınak bileşiminin karşısında yerleştirilmiştir.

133. Masson V. M. 1987. Das Land der tausend Städte, s.41-43. München.

134. Mateveev, K. & A. Sazanova. 1986. Zemlya Drevnego Dvureçie, s.38. Moskova.

132. Masson V. M. 1987. Das Land der tausend Städte, s.38-40. München.

Goñur'un etrafına çömlekçilerin bölgesi yerleşmiştir. Onların elleri ile çok nefis, bazen çok geliştirilmiş kap-kacaklar yapılmıştır. Bazen de kap-kacakların basit nakışlısı, o cümleden "iki keçi resimli" ve ağaçtan yapılmış türü ile de karşılaşırız. Yerli demirci ustalar hemen hemen her türlü bakır ve bronz silâhları ve süs eşyaları imal etmeyi öğrenmişlerdir. Onların arasında insan gözü şeklinde resimlenmiş şatafatlı baltalar da kendisini gösterir. Yontucular da burada çalışmışlar, onlar her türlü eşyaları ve incelikle nakışlanmış mühürleri taştan üretmişlerdir. Ancak onlar kıymetli taşları tıraşlamakta daha üstünlük kazanmışlardır. Buna örnek, başını geri çevirerek ayağını yalamakta olan, güzel süslenmiş deve şekilli tumar (süs eşyanın bir çeşidi, B.G.) dir. Bu sanat, Mezopotamya sanatından hiç de eksik olmayan yontuculuk sanatının yüksek seviyesini ispat etmektedir.

Bu insanların yazılı eserleri ya saklanmamıştır ya da şimdiye kadar arkeologlar tarafından bulunmamıştır. Buna göre de onların manevî dünyalarına girmek için el sanatlarına yüzü resimlenmiş bazen anlatıcı kompozisyon oluşturan tumarlara (yontulara) başvurmak yegâne imkân olarak hizmet etmektedir. Tumarların çok sayıdaki şekillerinin öğrenilmesi, onları yapan insanların yüksek düşünceli olduklarını anlatır. Elimizde onların yazılı eserleri bulunmasa da burada yaşamış insanların mükemmel ve karmaşık mitolojisinin, hatta "hayır ile şer" mücadelesi düşüncesi ile ilgili mitolojilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Hayırlı güçler yılanlar, ve şer tarafı ise ejderhalar ile simgeleştirilmiştir. İşte atalarımızdan kalma hayır ile şerrin mücadelesi, çok sayıdaki eserlerde görülmektedir.

Marguş yurdunda eski mimarlığın özel bir mektep geleneğinin var olduğunu, son yıllarda bu bölgede üstü açılmış köşkler ve tapınaklar ispat eder. Örneğin Goñur'un merkezinde tapınak için yapılmış anıtsal mimarlık birikimi kazılar neticesinde bulundu. Burada bulunmuş onikigen minareli tapınak, bütün

yakın doğu mimarlık sisteminde ilginç bir bina olarak özel dikkat çekmektedir.

Biz hâlen bu uygarlığın nasıl meydana geldiğini tahminen bilmiyorsak da onun meydana gelmesine Güney Türkmenistan halkının katıldığını açıkça görüyoruz. Buraya sonra yeni kavimlerin gelmiş olması da gerçektir, onların ana yurtları, o dönemde dünyanın en ilerlemiş merkezlerinden sayılan Anadolu'ya kadar genişler.¹³⁵

Bu bölümde biz, Türkmenistan ve Mezopotamya'da türemiş ilk uygarlığın çok önemli parçasını oluşturan mimarlık ve heykeltıraşlık sanatı konusunda, bilim adamların en son açıklamaları ile karşılaştık. Görüldüğü gibi bu iki yurt hakkında söylenenlerin pek çok yönü, tıpkı aynı ülke konusunda söylenmiş gibi benzerdir. Bu konuda herkes kendi düşüncesi çerçevesinde belli ve özel anlamlara varabilecektir, ancak bizim kanaatimize göre, aşağıdaki sonuçları çıkarmak mümkündür:

1- Bu uygarlığın Türkmenistan'da Mezopotamya'ya nazaran daha önce meydana gelmesi ve Mezopotamya uygarlığının ise onun devamının bir kolu olması muhtemeldir. Bu düşünce birkaç bilim adamların "Sümerliler bu bölgelerden göç edip Mezopotamya'ya gitmiş olmalı" diyen fikrlerine uygundur.

2- Hem binaların hem de heykellerin dış görünüşlerinin, motifi ve içerdiği anlamlarının, özellikle dinî mazmunların hayret verici ölçüde benzer ve hatta aynı olduğunu söylemek de mümkündür.

3- Heykeltıraşlık sanatının, yakut ve altın gibi kıymetli taşların ve madenlerin bol olduğu Türkmenistan'da daha gelişmiş (ilerlemiş) seviyede olduğu gözükmemektedir. Bu ise yukarıda gördüğümüz gibi, Sümerologların: "Mezopotamya'da bu sanatta kullanılan yakut ve maden gibi maddeleri bulunmadığı için, onlar pek uzaktaki doğu ülkelerden getirilmişlerdir" demelerinin

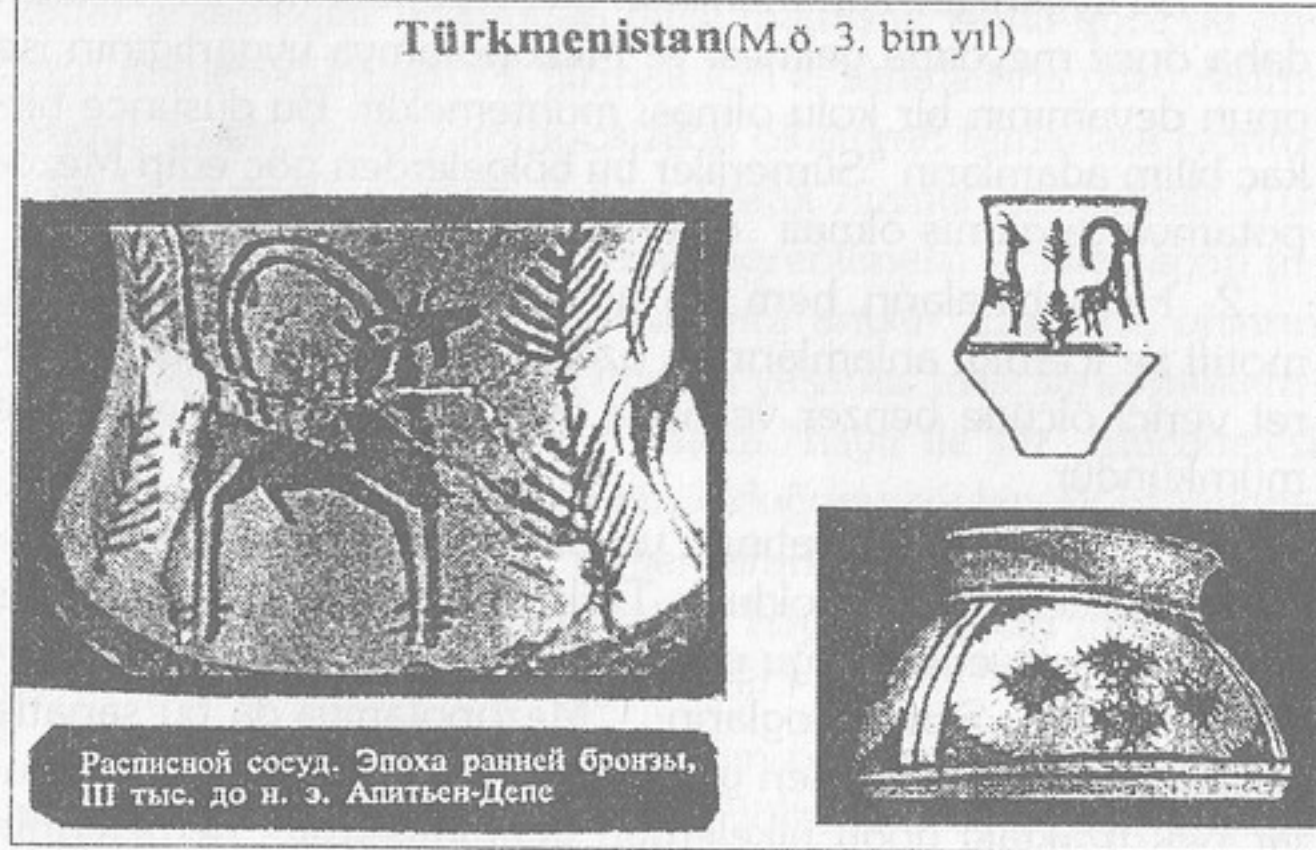
135. Sarianidi, Viktor, 1994. "Gadımı Garagumuñ Beyik Medeniyeti". Türkmen Medeniyeti Jurnalı, sayı: 1, s.31-33. Aşgabat.

altını çiziyoruz. Biz yukarıda, Sümerlilerin Arat'ta eposunda da bunun gibi işaretleri görmüştük.

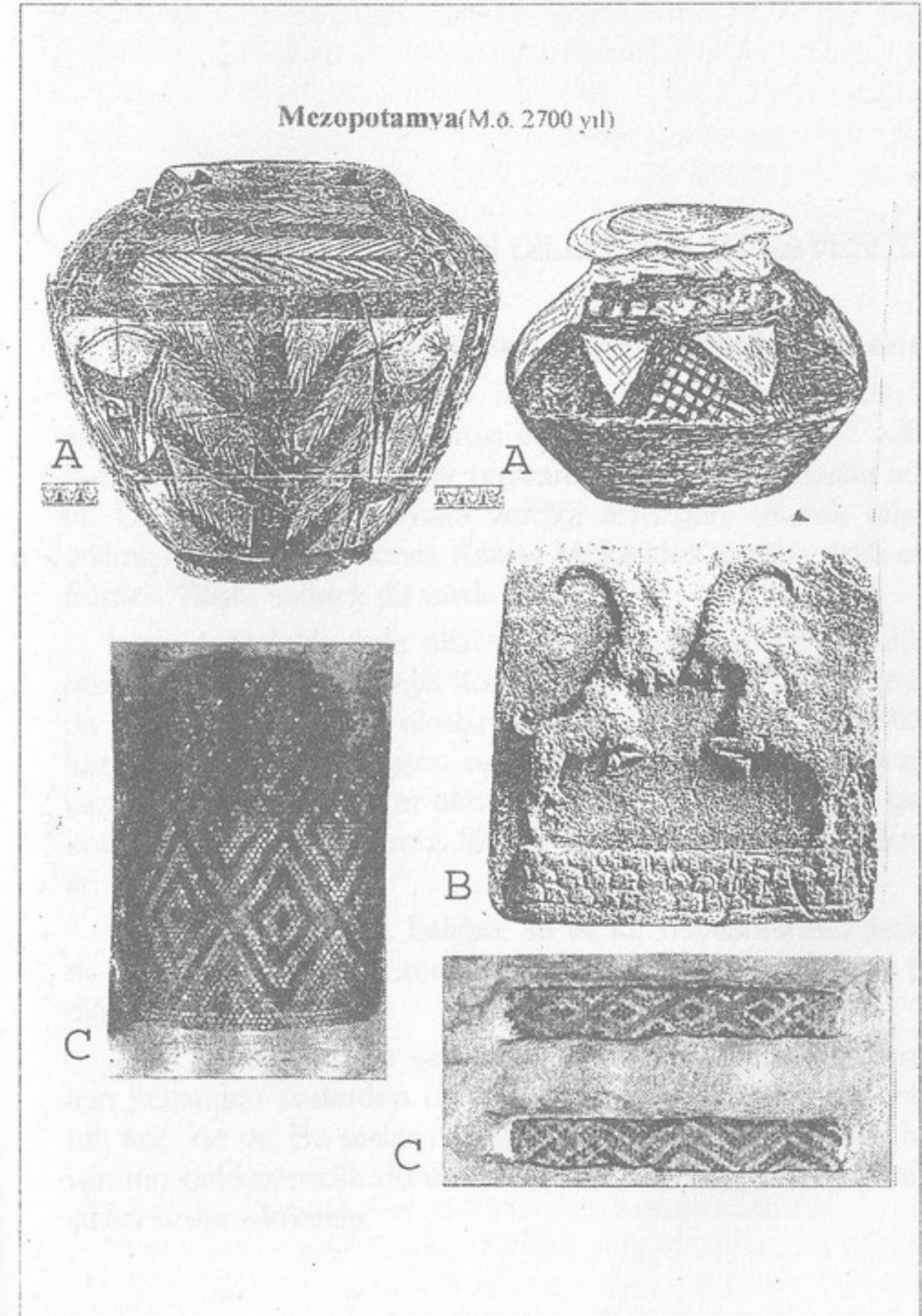
14. Hayvanlar Dünyası

Sümerolog Hommel saf dil karşılaştırmaları yoluyla Sümer ve Türk dilleri arasındaki ilişkiler konusunda elde edilmesi mümkün olan sonuçlara ilâveten mitoloji, din ve hayvanlar dünyasında da ilginç ilişkilerin su yüzüne çıkmakta olduğunu teyit eder. O, hayvanlar dünyasındaki ilişkilere örnek olarak deve ile eşiği gösterir. Hommel'in fikrine göre bir hörgüçlü devenin en eski yurdu Arap ülkeleri sayılırsa da iki hörgüçlü develere gelince, iki hörgüçlülük yalnız Orta Asya'nın doğal şartları etkisi ve buna ilâveten onların terbiyesi ve belli amaçla kullanılması sonucu ortaya çıkmıştır. Aslı yaban eşiğinden (kulan'dan) olan eşiği de bunun gibi yetiştirmiştir. Bu hayvanların ikisi de Orta Asya'dan Mezopotamya'ya getirilmiş olmalıdır.¹³⁶

Şekil 11

136. Hommel, Fritz. 1925. Ethnologie und Geographie Des Alten Orients, s.22-24, München.

Şekil 12

III. SÜMER VE TÜRKMEN DİLLERİNİN MUKAYESESİ

1. Dillerin Meydana Gelişi ve Onların Akrabalığı Meselesi

"Dil mitler ve masallar yolu ile muhafaza edilip, kuşaktan kuşağa geçmek yoluyla çoğalmış ve zenginleşmiştir. Elde edilen tarihî belgeler insanın dil ile hayvandan ayrılmış olmasını anlatır. Dil, "tanrıların insanlara verdiği armağan" olarak telakki edilmiştir. Bu anlam sonra Kitab-ı Mukaddes'te şöyle izah edilmiştir: "Başta sadece dil vardı."¹³⁷

İnsan topluluklarında dilin meydana gelmesi üzerine düşünürler çeşitli fikirler ortaya koymuşlardır. Burada dünya çapında tanınmış ünlü dilci, uluslar arası Dog-Hamershold ödülünü kazanan, 25 dilde konuşan ve dil konusunda yüzden fazla eser yazmış Charles Berlitz'in fikrine bakalım. Dilin meydana gelişinde konusunda ortaya konmuş fikirler ve teoriler şöyle özetlenebilir:

1- Genellikle kuşun, balığın, su ve kır hayvanlarının seslerine benzer seslerin işlenmesinden ilk sözcüklerin meydana geldiği kabul edilmektedir.

2- İlk sözcüklerin bir şeyi duyurmak veya yardıma çağırmak için kullanılan seslerden meydana gelmesi muhtemeldir: Hey, tut, kaç, ne vs. Bu sesler meselâ bir mağaradan bir yaban hayvanının beklenmedik durumda birdenbire çıkıp saldırdığı anda çıkan sesler olmalıdır.

137. Jonas. Doris & Jonas A. David. 1979. Das erste Wort. s.34. Hamburg.

3- "Aha" teorisi: Kötü ya da şaşkınlık, açlık, ağrı gibi heyecanı etkileyen duygular sonucu uf, ay, vay, ov gibi ilk sözcükler meydana gelmiştir.

4- Bau-Bau teorisi: Hayvanların seslerine öykünerek onlara benzer sözcüklerin meydana getirilmesi ya da adların konulması. Örneğin mu-mu (öküz), hau hau (köpek), me-me (koyun).

5- Kling-klang teorisi: Dilin insanı etkileyen çevresindeki şeylerden meydana gelmesi: "Bum" gök gürültüsü, "plaç" su, "tziş" bıçak, "kinstir" ateş, "pika pika" yıldırım, Yunanlılarda? "bum" her patlayıcı vs. "Tun tun" kıızılderililerde yürek demektir.

6- "Yo-he-ho" teorisi: Bu teori ilk sözcüklerin meydana gelmesini, insanların beraberce çalışmaya ve yaşamaya başladığı zamanda birbiri ile anlaşmak gerektiği fikrini ortaya koymaktadır. Meselâ büyük taşları beraberce yuvarlayarak bir tehlikeli hayvanın inini kapatmak gibi işlerde. Türkü ve şiirlerin de bu gibi durumlarda meydana geldiği yaygın olarak kabul edilmektedir. Günümüzdeki dillerde kökü Neolitik Çağ'a ait olan sözcükler vardır. Meselâ Bask dilinde 'ıçak için kullanılan sözcüğün tercümesi "kesen taş" (keskin taş) oluyor.

7- Pu-pu teorisi: Bu teoride, ilk temel dilin meydana gelmesinde korku, av ve savaşın olduğu fikri öne sürülür. İlk sözcüklerin duygu, heyecan ve coşku gibi ruhî hareketleri ifade etmek için meydana geldiği kabul edilmektedir. Sevgi ve nefret sözcükleri buna bir örnektir. Dillerin hemen hemen hepsinde "sevgi" için kullanılan sözcük, hoş ve yumuşak olurken "nefret" için kullanılan sözcük tam tersine kaba ve sert yansımaktadır.¹³⁸

Burada başka bir dilci olan Faster'in, dillerin akrabalık konusunda öne sürdüğü fikri zikredebiliriz. O Amerika Kıızılderililerinin de hemen hemen 10.000 yıl önce Kuzey-Doğu Asya'dan Bering Boğazı'ndan geçip gittiklerini, onların soylarının Avru-

138. Berlitz, Charls. 1982. Die Wunderbare Welt der Sprache. s.19-22, Wien-Hamburg.

pa-Moğol karışımı olduğunu hatırlatarak yeryüzündeki insan toplumlarının birbirinden tam ayrı yaşamadıklarını, onların şimdiki konuştukları dillerin temellerinin bir kaynaktan geldiğini ve köklerinin nihayet bir noktada birleşmekte oldukları fikrini ileri sürmektedir. Buna örnek olarak Kıızılderililerin dili ile Fin-Ugor ve Lap gibi Avrupa'da yaşayan halkların dilleri arasındaki benzerlikleri gösterir.¹³⁹

Buradan Fin-Ugor dilleri ile Türk dillerini de içeren Ural-Altay dillerinin akrabalığını göz önünde bulundurursak, Kıızılderililerin dilleri ile Türk dillerinin de akraba olabileceği neticesi ortaya çıkar. Faster ortaya koyduğu fikrini birkaç örnek verdikten sonra şöyle devam ettirir: "Konuşmamızın başından beri zikrettiklerimizi bir daha kısaca tekrar etmek istersek, ispat edilmesi gereken meseleler aşağıdakilerden ibarettir:

1. Bütün insanlık bir dönemde ortak bir dili konuşmuş mu veya ayrı ayrı toplumlar birbirinden bağımsız ayrı ayrı çağlarda, kendi yaşadıkları bölgelerde kendilerine ait özel dil mi oluşturmuşlar? Bu soruya şöyle cevap veriliyor. Şimdiki kuşaklar, yeryüzünde yaşayanların tümünü oluşturan genel ve ortak sözcük mayasını oluşturmuşlardır. Günümüze kadar mevcut olan ispat imkânına göre, bu söz mayası altı tane arketipten kaynaklanmıştır. Bu arketipler şunlardan ibarettir: 1. Ba, 2. Kall, 3. Tal, 4. Os, 5. Ak (Acq), 6. Tag

2. Yukarıdaki cevabın ispatı olarak "insan dili kesintisiz ve devamlı gelişmeye uygun olarak, kendi başlangıcından günümüze kadar, binden fazla dil ve lehçeyle ayrılmış olmasına rağmen, belli bir açık yolu aşmıştır" şeklindeki düşünceye güçlü destek vardır.

Günümüzdeki çok çeşitli dillerimizin kökü, yukarıdaki altı tane arketipten kaynaklanmış olan az sayıda sözcüklere gitmektedir. Bu durum gerçek ise, her dilde varolan binlerce kelimenin, bunlar gibi az sayıda ve çok basit olan başlangıç formala-

139. Faster, Richard. 1980. Sprache der Eiszeit, s.14-15, München.

rından kaynaklanmış olması söz konusudur. Çünkü her bir dil, belli amaçları anlatmak için kullanılmış ses formlarından meydana gelmiştir. Yukarıda izah ettiklerimizi kısaltarak şöyle formüleştirebiliriz: Bütün insan birliğinin altı tane arketipten oluşan belli bir ortak sözcük mayası olmuştur. Bu sözcük mayası günümüzde de her bir dilin temelini teşkil etmekle beraber, günümüzdeki dillerin arasında var olan bağlantıyı açıkça göstermekte ve anlatmaktadır.”¹⁴⁰

Faster bu eserinde altı tane arketipin her birinde çeşitli dillerde oluşan birkaç bin sözcüğü örnek vererek, onların anlattığı genel amaçları konusunda izahlar da vermiştir. Bu kelimeler arasında günümüzdeki Türkmence’de kullanılmakta olan sözcüklerin pek çoğuna rastlıyoruz. Ancak bu meselenin üstünde durmak konumuz çerçevesinde mümkün olmadığından, onun özel bir konu olduğunu, dil ve kültürümüzün tarihini öğrenmekte büyük önemi olacağını hatırlatmakla geçiyoruz. Bu sözcüklerin tarihî önemi konusunda düşünür sözüne şöyle devam ediyor: “Amerikalıların (burada Kızılderilileri kastediyor B.G.) dillerinin öğrenilmesini önemli kılan başka bir gerçek ise, dilin her zaman için gözden kaçırılması mümkün olmayan belgesel ehemmiyete sahip olmasıdır. Çünkü bir defa yazılarak kalan her sözcük belli bir dönemin gerçeğini kendinde muhafaza ederek devamlı anlatmaktadır. Başka şeyler değişebilirler ancak sözcükler değişmeden devamlı kalır. Eski Almanca “faran” sözcüğü buna açık bir örnektir. Bu sözcük günümüzde araba, bisiklet veya başka bir araçla belli bir yere varmayı anlatırsa da ancak aynı kelime bundan iki bin yıl önce bir yere yaya olarak varmayı anlatmıştır.”¹⁴¹

Görüldüğü gibi Alman dilindeki “fahrr” sözcüğü Türk dilindeki “var” (varmak) sözcüğü ile aynı kökten meydana gelmiştir. Faster’in fikrine göre, arketipler meydana geldikten sonra yer-

yüzünde yaşayan insanların eski atalarının genel bir ortak dil oluşturdukları, ilk meydana gelen sözcüklerin ise “doğa”, “ateş” ve “kadınlar” ile ilgili olduğu ispat edilmiştir. O, sözünün ardından dünyanın çeşitli dillerinden kadınlarla ilgili sözcüklerin yüzlerce örneğini veriyor. Bu örneklerin arasında günümüzdeki Türkmen dilinde var olan “ene” (bazı ağızlarda emme), “mama” (annenin annesi), “heley” (eş, hanım, gelin), “gıyz” (kız), “gayın” (kayın) gibi sözcüklerin aynısı veya onlara çok benzer kelimeler vardır.¹⁴²

Şimdi konumuza aşağıdaki sorularla devam edelim: Yukarıda ortaya koyulan bilimsel fikirlere uyarak, “yeryüzünde birbirini anlamayan binlerce dilin aynı kaynaktan meydana geldiği” sonucuna varırsak, o zaman bu dilleri hangi ölçülere göre belirli akraba öbeklerine ayırabiliriz? Bu soruya tanıdığımız uzmanlar aşağı yukarı aynı cevabı vermişlerdir. Biz burada bu konuda geniş ve ilmi açıklama yapan Störig’in fikrini esas alıyoruz: “Kökü bir olan diller, kendi aralarındaki genetik bağlantılarla belirlenmektedir ve bu bağlantı esasında başka dil gruplarından farklılaşmaktadır.” Birbirine “genetik bağlılık” ne demektir? Bunun için aşağıdaki üç etabı göz önüne almak gerekir:

1- Birkaç dilin belli bir ana dilden meydana gelmiş olması ile ilgili olarak yazıya geçmiş mükemmel dokümanların, mevsuk delillerin elde olması. Mesela Fransızca, İtalyanca, İspanyolca gibi “Roman” dillerinin Lâtin dilinden meydana gelmiş olması konusunda böyle dokümanlar vardır.

2- Dillerin birinci gruptaki gibi belli bir dilden meydana gelmiş olması hakkında yeterli doküman bulunmasa bile, çeşitli diller ve onun lehçeleri özellikle onların elde edilmesi mümkün olan en eski örneklerini nazar-ı itibara alarak araştırıldığında, temel bir dilden meydana gelmiş olmaları açığa çıkabilir; Indo-

140. Faster, Richard. 1980. Sprache der Eiszeit, s.48-49, München.

141. Faster, Richard, a.g.e., s.16.

142. Faster, Richard, a.g.e., s.18-19.

German dillerinde durum böyledir. Yani onların en eski nüshaları araştırıldığında dokümental olmasa da aynı dile gittikleri görülebilir.

3- Birinci etaptaki gibi iyice dokümental olarak ispat etmek veya ikinci etaptaki gibi yeterli miktarda esaslı dokümanlar olmasa da, belli bir dil grubu, onların ortak sözcüklerini (elbette ayrı ayrı akraba olmayan dillerin de sözcük alıp verme imkânını dikkate alarak), her şeyden önce onların gramer ve ses benzerliklerini esas tutarak onların "belli bir akraba dil grubunu oluşturuyor" şeklinde bir varsayımı ortaya koymak mümkündür. Bu şartlara göre örneğin Kızılderyililerin, Afrikalıların ve buna benzer bazı kaybolmuş eski kavimlerin dilleri, belli bir dil ailesinde yer almaktadırlar.¹⁴³

Dil uzmanlarının dünyadaki dilleri sınıflandırmak için teklif ettikleri gramer kuralları ve ölçülerine bakılırsa, dillerin geçirdikleri olgunlaşma süreçleri ve onların gramer özellikleri birbirinden çok farklı ve karmaşık olmasından dolayı araştırmacıların onları belli gruplara bölmeleri de birbirinden biraz farklıdır. Ancak genellikle dünyadaki diller aşağıdaki şu üç temel gruba bölünmektedir.

Sümer-Türk dillerinin köklerinin bir olup, bir gruba ait olması hakkında bilgi ve açıklamalar bulunmaktadır. İranlı tarihçi Hasan Pirniya şunları kaydeder: "Âlimler dünyadaki mevcut dilleri üç gruba ayırmaktadırlar. Birinci grup "tek heceli" diller (Monosilabik). Bu dillere "kök diller" de denilir. Bu diller kök sözcüklerden meydana gelir. Bu kelimelerin önüne veya ardına başka heceler eklenmez. Çin, Anam ve Siam dilleri bu gruba aittir. İkinci grup "iltisaki" dillerdir. Bu dillerde kök sözcüklerin ardına ekler katılmak yolu ile yeni sözcükler yapılıyor, ancak kök sözcük değişmeden kalır. Dilleri iltisaki olan halklar şunlardan ibarettir: 1-Ural-Altay dilleri, örneğin Türkler, Tatarlar,

Moğollar, Finler, Tunguzlar, Samoyedler. 2- Japonlar ve Koreliler. 3- Hind Dravidiler ve Basklar. 4- Yerli Amerikalılar. 5-Afrika'daki Nubililer, Hutentutlar. Eski kavimlerden bu dil grubuna girenlerden Elâmlılar, Hititler, Sümerler üzerinde de durulmaktadır. İlim adamlarının bazıları Sümerceyi de iltisaki dillere dahil etmektedirler. Üçüncü dil grubu ise Ariyanlı Hind Avrupalılar ve Samilerden ibaret olan "Flektiv" dil grubudur.¹⁴⁴

2. Dünya Dillerinin Sınıflandırılması

2.1. Bükünlü Diller: (Flektiv / Tasrifî):

Bu dil grubunda sözcükler kendi temel anlamlarını muhafaza ederken çeşitli kişilerde, durumlarda ve sözlerde tuttukları yerleri ile ilgili çeşitli şekiller alırlar. Örneğin "İnnomine Patris" (babanın adında). Burada nomine sözcüğü nomen (ad, isim) sözcüğünden gelir, ardına eklenmiş "e" harfi onun "in" prepozisyonu ile ilişkisini gösterir. Patris sözcüğü pater sözcüğünün "ilgi durumundaki" şeklidir. Görüldüğü gibi burada kök sözcük değişmiştir, ancak buna rağmen onu açıkça tanımak mümkündür. Ardından eklenmiş "is" eki ise, buradaki ilgi bağlantısını anlatır.

2.2. Bitişimli Diller (Agglutinativ / İltisakî)

Alman dilinde de "miteinander" gibi birkaç sözcüğün birleştirilerek yazılmadığını görürüz. Ancak bu bitişimlilik hadisesi değildir, çünkü onları "mit ein ander" şeklinde ayrı ayrı yazmak da mümkündür ve bu durumda da onun manasını açıkça anlarız. Bitişimli dillerde ise, ekler birbirinin ardından eklenerek (katılarak, birleşerek) gelir ve Indo-German dillerindeki flektion öğelerinin (edat, zamir vb.) vazifesini yerine getirir. Örneğin, Türk dilinde ev sözcüğünün ardına "im" ekini katarak "evim" (mein Haus) ve çoğul eki "ler" eklemek vesilesi ile "evlerim" (meine Häuser) yapılır. Bu eklerin her birisi bir anlamı gösterir ve aynı

143. Störig, Hans Joachim 1987 Abenteuer Sprache, s.261-262. Berlin.

144. Pirniya, Hasan. 1969, Tarihe İrane Bastan, s.10-11, Tehran-Donyaye Kitab.

zamanda onlar, sağlam ve güçlü kaidelere uygun olarak birbirinin ardından gelir.”¹⁴⁵

Görüldüğü gibi araştırılması bitişimli dil grubuna ait olan Türk dili ile İndo-German dil grubundan olan Alman dili karşılaştırıldığında bu iki dil grubunun benzer özellikleri ve farklılıkları daha açık anlaşılacaktır. Türk dilinde durumlar, kişiler ve zaman, sağlam kaidelere uygun şekilde sıralı olarak kök sözcüklerin ardına eklenen “ekler” ile gösterilir. Alman ve diğer İndo-German dillerde ise bu durum, kök sözcüklerin önüne, ortasına ve ardına eklenen ekler veya özel edatların yardımı ile gösterilmektedir. Ayrıca Türk dilinde kök sözcükler eklerin katılması ile asla değişmez, ama İndo-German dillerinde, bu durumlar da kök sözcükler değişir. Hatta bazen onları tanımak oldukça zorlaşır.

2.3. Aynışkan Diller (Isolierende Sprachen/ Hece dilleri)

Bu dillerde sözcükler bükünlü diller gibi değişmez ve bitişimli dillerdeki gibi birbirinin ardından eklenmek suretiyle uzamaz. Bu dillerde sözler birbirinin ardından, takılan ayrı ayrı sözcüklerden, gerçek kök sözcüklerden meydana gelir. Bu dillerin en belirgin örneği Klâsik Çin dilidir. Müteakip bölümlerde, yukarıda gördüğümüz bilimsel esaslara dayanarak Sümer ve Türkmen dilleri arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışacağız.

Sümer-Türk Dil İlişkileri Konusundaki Düşünceler

Sümerologların hemen hemen hepsi, Sümer dilinin temelini Ural-Altay dillerden oluşan bükünlü dil grubuna ait olduğunu kabul etmektedirler. Onlardan Hommel, Poppe, Zakar gibi uzmanlar ise Sümer dilinin doğrudan doğruya Türk dilinin akrabası veyahut onun kökü olduğunu teyit etmektedirler. Mesele Hommel şöyle yazar: “/.../ şimdi biz Sümerlerin yaşam şart-

larını öğrenmekle beraber, tekrar onların uzun zaman kutsal sayılmış “dilini” dönüyoruz. Bundan sonraki iddialarımızda bu dilin Ural-Altay dilleri ve daha çok uzaktan İndo-German dilleri ile akraba olduğunu kuşkusuz ifade etmemizin yanı sıra, çeşitli kaidelere uyan sözcükler ve onların kendi aralarındaki ilişkilerini dikkate alarak, onun temelini oluşturan söz diziminin kuzey dilleri veya başka deyimle Turan dilleri ile aynı olmuştur da diyebiliriz.

Sümercede, Samî dilleri için çok yabancı olan, fiilin cümleinin sonunda gelmesi, edatların yerine “hal eklerinin” kullanılması ve buna benzer dil özellikleri bizi bu dil ile başka diller arasında akrabalık ilişkileri aramaya sevk etmektedir. Sıfatın ismin ardından ve “ilgi durumunda” bağımlı sözcüğün baş sözcüğün ardından gelmesi gibi eski Sümerce metinlerde geniş çapta kullanılmış olan unsurlarda Samî dillerinin etkisi açıkça görülür. Bu konuda Türk lehçelerinden olan ve bünyesinde Samî dillerinden olan İbranice’den alınmış kelimeler bulunan Karaim Türklerinin dilinde çok ilginç benzerlikler vardır.

Sümerler özellikle başka dillere verdiği sözcükleri ve yazısı vasıtası ile dil, din ve kültür bakımından Samî ırklardan oluşan Babillileri o kadar derin o kadar güçlü etki altına almışlar ki, Sümer metinleri muhafaza olup kalmamış olsa da, her adımda onları açıkça tanımak mümkün olacaktı. Böyle kıymetli dilin karakterini belirlemenin çok büyük önemi vardır. Her şeyden önce bu dilin Samî dillerden çok eski olduğunu (yukarıda söz ettiğimiz bazı etkiler hariç) dikkate alarak, hangisi olursa olsun başka bir dil ile akrabalığı aranmalıdır. Oppert 1950’li yılların sonlarında ve maalesef 1883’te erken vefat eden Francois Lenormant (1874’ten itibaren) Sümer dilinin Ural-Altay dilleri ile akraba olduğunu ortaya koymuştur. Gerçekte Oppert’in Macar, Moğol ve Mançu dillerinin bazı kelimelerini mukayese ettiği dönemde Lenormant kendi eserlerinde kelime ve gramer mukayeseleri aracılığı ile Ural-Altay dillerine birinci sırada yer ver-mekteydi.

145. Störig, Hans Joachim 1987 Abenteuer Sprache, s.333, Berlin.

Burada ele aldığımız mesele ise, maalesef bugüne kadar araştırmacılar tarafından takip edilmedi. Ancak mukayeseler, Ural-Altay dil grubunun Altay dalı ile Sümer dili arasında doğrudan ve yakın akrabalığın inkâr edilemeyecek sonuçlarını ortaya çıkarmıştır. Elbette burada bu iki dilin çeşitli özelliklerini ve bu cümleden olarak gramerini inceleyerek açıklamak fırsatı yoktur. Ancak en azından bazı kelimelerin mümkün olduğu kadar belirli anlamlarını ve diğer yönlerini mukayese ettiğimizde, Sümer ile Altay dilleri arasındaki benim öne sürdüğüm akrabalık hakkında en iyi ve en açık tablo ortaya çıkmaktadır. M.Ö. 3000 yıla ait olan dil ile, M.S. 700 yıldan itibaren tanınmış Altay dilleri arasında çok sayıda kökü bir olan kelimenin mevcut olması, temelde onların arasındaki akrabalığı inkâr edilemez derecede açıklamakla beraber daha çok yakınlıklarının olduğunu da göstermektedir. Aşağıdaki kelimelere bir göz atalım:

-abba (Greiss),	Moğolca, ebu (-gen)
-umma (Greissin),	Moğolca, eme (-gen)
-agar (Acker),	Eski Türkçe ekin
-agarin,	Eski Türkçe karın, Türkmence garın
-Ai (Mondgott),	Eski Türkçe ay (Mond)
-anşe (Esel),	Moğolca esli-gen, Türkçe eşek
-apin (Pflug),	Eski Türkçe abıl (Feldhacke), Türkmence azal
-dag (Stein),	Eski Türkçe taş, Türkmence daş
-din, til (Leben),	Eski Türkçe tirig, Türkmence diri
-dingir (Gott),	Eski Türkçe. tangrı (Himmel), Türkmen tangrı
-dug, dub, div (Knie),	Türkçe topuk, Türkmence dıyz, dız
-gal, val (sein),	Eski Türkçe bolmak, Türkçe olmak, Türkmence g:almak
-gal, val (gross),	Eski Türkçe ulu(g), Türkmence ulı, galın

Günümüze kadar tanınmış en eski dil olan Sümer dili ile Ural-Altay dil grubunun Altay dalı arasındaki yakın ilişki, sadece filoloji ile sınırlı değildir; etnoloji açısından da büyük benzerlikler vardır. Bundan başka mitoloji ve hayvanlar dünyasında elde edilmiş sonuçlar da dil incelemelerinden alınan neticeleri tamamlar niteliktedir.”¹⁴⁶

Zakar; bu konuda şunları kaydeder: “Sümer dili ile eski Macar ve Türk dilleri arasında genetik ilişki olma imkânı yıllardan beri incelenmektedir. Örneğin Varga (1942) Sümer dilinin Ural-Altay dilleri ile ilişkisini gramer bakımından ortaya koymaktadır. Goszoni (1959) ise Sümer dilinin gramerini 58 noktada nitelendirmenin mümkün olduğunu açıklamıştır. Bunlardan 55’i Fin-Ugor dillerine ait olan Macar dili ile, 29’u Türk dillerine, 21’i Kuzey Fin-Ugor dillerine, 24’ü Kafkas dillerine denk geliyor. Heimes’in araştırmalarından faydalanarak, ben de 100 sözcüğü gösterdim ve bu kelime tablosu vasıtası ile Ural-Altay dilleri arasındaki benzerliklerin temel yönlerini ortaya koydum.”¹⁴⁷

Poppe “Bir Eski Kültür Sözcüğü: Balta” adlı makalesinde, Türk dilindeki “balta” sözcüğünün doğrudan doğruya Akkad dilindeki “Paltu” sözcüğünden alınmış olduğunu ve bu sözcüğün Sümer dilinde “Bal” olduğu konusunda açıklamalar yaparken, onun başka bir Hind-Avrupa dillerinden alınmış olmasının mümkün olmadığını ilmî temellere dayanarak ispat eder.¹⁴⁸ Başka bir kaynaktan şöyle bir fikir öne sürülüyor: “Ada” veya “ata” sözcüğü Türk dilinde Sümercedeki gibi “ata” anlamındadır. Saks, Sarten, Dorant ve Kramer gibi bazı tarihçiler Sümer ve Elâm illerine bu iki dilin yapısını, onlar arasındaki sözcük ve fonetik benzerlikleri göz önünde bulundurarak, Ural-Altay (Türk-

146. Hommel, Fritz. 1925. Ethnologie und Geographie Des Alten Orients. s.16-22, München.

147. Zakar. Andereyas. 1971. “Current Antropologie”, A World Journal of the Sceinces of Man. s.215. February-1971.

148. Poppe, Nikoleos. 1953. Ein altes Kulturwort in den Altaischen Sprachen. s.23-24. Helsinki.

Moğol) dilleri dizisinde yer verirler. Sadruleşrafi benim dikkatimi aşağıdaki konuya çekti:

Sümerlerin ve Elâmların dilleri bütün tarihçilerin kanaatine göre Samî dili de değil, Ariyan dili de. Elâm dilinin Ural-Altay dilleri ile hem form hem de fonetik bakımdan benzerliği, adların ve diğer sözcüklerin birçoğunun bu dillerle ortak olması, birkaç tarihçiyi ve arkeoloğu Elâm ve Sümer kavimlerinin göçüp geldikleri yerlerin Dağlık Kafkasya, Azerbaycan ve Orta Asya olması ihtimalini söylemeye mecbur etmiştir.¹⁴⁹

Bu konuda belgeler ve söylenenler çoktur. Biz bu bölümü Türk dili uzmanı Caferoğlu'nun sözleri ile tamamlıyoruz: "XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru Ural-Altay dilleri grubu çerçevesi genişletilmekte devam ediyordu. Daha 1857 yılından itibaren Oppert, keşfedilip okunan Mihî hatlı yazı dillerinin, eski Önas-ya Midiyalıların diline yakın olduğuna inanarak, bu yazıların dilce, eski Turânî yahut İskit kavimlerinden birine ait sayılmasını iltizam etmiştir. Bu fikrin diğer bir kuvvetli müdafii olan Lenormant, kendinden önceki dilcilerin metoduna uyararak, gramer unsurları esasına göre ileri sürülen karabet teorisinden uzaklaşmış ve keyfi araştırmalara bolca yer verdikten sonra, bu dile ait birçok kelimeleri, sırf telâffuzları üzerine Fin-Ugor ve Türk-Tatar dillerinden saymıştır. Dikkate şayandır ki, bu sahanın üstatlarından sayılan Eber, Schrader dahi, muayyen modifikasyonlara dayanarak, Akkad dilinin de agglutinatif olup kelime serveti bakımından bu dilin Türk yahut Fin-Ugor dillerinden sayılabileceğine kanaat getirmiştir. Daha sonraları, aynı tez Hommel tarafından müdafaa edilmekle kalmamış, ayrıca bir de Sümer-Akkad dillerindeki fonetik değişmelerinin, Türkçeye benzemekte olduğu nazariyesi yeniden canlanmıştır. Bilhassa bu iki dildeki Pronomina unsurlarının birbirine benzemesi, iddia edilen karabetin en kuvvetli temelini teşkil eylemiştir. Her iki dil arasında-

149. İreçe. İskenderi. 1985. "Der Tarikiye Hezareha" s.215.

ki sayı, proposition ve adverb gibi unsurların, velev dış bakımdan göze çarpan benzeyişleri, bilgin Hommel'e, davasının tutulması için, çok elverişli olmuştur. Neticede, Hommel, Sümer-Akkad dillerinin, Ural-Altay diller manzumesinin bir dalı olan Türk-Tatar dilinin, en eski gelişmiş devresinden biri olduğu kanaatine sapanmış kalmıştır.¹⁵⁰

Ancak Caferoğlu bir taraftan şimdilik Sümer dilinin öğrenilme süreci tam olarak tamamlanmadığı, diğer taraftan M.Ö. 3000. yılın başlarında ortaya çıkarak mükemmelleşmiş bu dil ile, Orhun-Yenisey yazıtları arasında 4000 yıla yakın bir zaman mevcut olmasından dolayı, Sümer-Türk dillerinin ilişkilerini öğrenmek ve bu boşluğu doldurmak için daha çok çalışma yapılmasını öneriyor. Bu boşluğu giderebilmek için bir ölçüde Sümer dili ile Çuvaşça ve Yakutça gibi çok eski Türk lehçelerinin karşılaştırılması gerektiğini belirtiyor.

Caferoğlu'nun bu konuda göz önünde tuttuğu araştırma sürecinin belli bir kısmı Tuna, Balkan ve Süleymanov gibi bilim adamlarının çok değerli araştırmaları sayesinde belli ölçüde kat edilmiştir diye düşünüyoruz. Bizim kanaatimizce, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, eğer Sümer dili ve edebiyatı Türk dünyasının en eski üyelerinden olan, dilinin sözcük hazinesinin zenginliği, doğup büyüdüğü ve şimdiye kadar yaşaya gelen yurdunun çok eskiliği ile başka bir olumlu özellik gösteren Türkmen dil ve edebiyatı ile karşılaştırılırsa bu konuda yeni şeyler açıklığa kavuşacaktır. Bizim bu kanaate varmamıza, bazı Türkmen dilcilerin dışında ünlü dil uzmanı Şerbakov'un; Tarih öncesi dönemde tüm Türk uluslarının hemen hemen bugünkü Türkmen diline yakın bir dilde konuştukları konusundaki görüşünün de etkisi olmuştur.¹⁵¹

150. Hommel, Fritz. 1925. Ethnologie und Geographie Des Alten Orients. s. 14-15. München.

151. Ödek Ödekof. 1990. Sumer hakda kelam agız. Yaşlık jurnalı sayı 12. s.30. Aşgabad

Sümerce-Türkmence Arasındaki Dilbilimsel Benzerlikler

Türkmence genel Türk dilinin en eski lehçelerinden birisidir diye düşünüyoruz, çünkü geçen bölümlerde gördüğümüz gibi Türkmenistan Anau, Altıntepe, Marguş ve Part (Parfia) gibi eski medeniyetleri yaratan kavimlerin beşiği olmuştur. Hatta günümüzdeki Türkmen ulusunun etnik terkinde bu eski kavimlerin bir çoğunun izlerinin Oğuz boylarının yanında mevcut olduğu bilim adamları tarafından kabul görmektedir. Bu gerçek eski Sovetler döneminde de benimsenmişti. Örneğin Türkmen Edebiyatı Tarihi resmen Orhun-Yenisey yazıtlarından başlayarak diğer kardeş Türk halkların dil ve edebiyatı ile birlikte ele alınırsa da¹⁵², N.Gulla gibi bazı bilim adamları, onun kökeninin en azından Milat'tan 300 yıl önce başlamış Part (Parfia) medeniyetinde aranması gerektiğini savunuyorlar.¹⁵³

En son araştırmalarda bu genel dil hakkında şu fikirlerle karşılaşılıyor: "Türkçe, tarihi 4500 yıl öncesine kadar uzanan dünyanın en eski ve en çok konuşulan dillerinden birisidir. Tarih öncesi dönemde konuşulan Ön Türkçe, Ön Altayca'ya kadar uzanır. Burada Ön Moğolca, Ön Mançu-Tunguzca ve Ön Korece (ve belki de Japonca) ile akrabalığı vardır. Ön Türkçe'nin tarihi gelişimi ve dil özellikleri hakkındaki bilgiler çeşitli teorilere dayandığı için, bu konuda bilimsel fazla bir şey söylenmemektedir."¹⁵⁴ Bu bölüme girişte şu hususları göz önünde bulundurmak istiyoruz:

1- Günümüzdeki Türkmen dili ile Sümer dili arasında 4000 yıldan fazla bir zaman bulunmaktadır. Bir taraftan Sümer dili henüz çok gelişmemiş ve gramer açısından olgunluk sürecini geçirmemiştir. Diğer yandan Türkmen dili kendi içerisinde (dillerin gelişme süreçlerine uygunlukta) mükemmelleşmiş hem de başka dillerle karşılıklı etki sonucunda bir çok değişimlere ma-

ruz kalmıştır. Hatta biz bugün, (Sümerler döneminde) yaşamış kendi atalarımızın dili ile günümüzdeki Türkmen dilini karşılaştırma imkânımız olsa idi, onlar arasında da büyük ölçüde farklılıkların bulunması gayet doğal olurdu. Netice itibariyle Sümer-Türkmen dillerini karşılaştırdığımızda, belli ölçüde benzerliklerin ve dengelerin bulunmasının aralarında akrabalık ilişkilerinin mevcudiyetini gösterdiğini düşünüyoruz.

2. Çivi yazısı kendisinin olgunlaşma sürecini, özellikle hecelerin seslere bölünüp yazılmasını Sümerlerin kendi dönemlerinden daha sonra geçirmiştir. Netice itibariyle Sümer sözcüklerinin sesleri ve onların yankılanışı (telâffuzu) yazıya geçmemiştir. Yani bir çok sözcük için, Sümerlerin kendilerinin de onları nasıl telâffuz ettikleri pek açık değildir. Aslında bu husus, bugünkü gelişmiş diller ve alfabeler için de geçerlidir.

3- Sümer metinleri genellikle onların hemen ardından, mirasçıları hükmünde Mezopotamya'yı ele geçiren Akkadlar gibi, dilleri Sümerce'den tamamen farklı olan Samî kavimler tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu durum ise, Sümer dilini oldukça etkileyerek, belli ölçüde hem sözcükleri ses ve telâffuz açısından hem de o dilin gramerini, adı geçen dillerin kaidelerine uydurarak değiştirmiştir. Bu konuda son yıllarda yazılan akademik eserlerin birinde şu açıklamalar vardır: "Sümer dili bizim için sadece Akkad dili aracılığı ile kendisine ulaşılabilir bir dil olmuştur. Bir başka deyişle Sümerce, yapısı Sümer dilinden temelden farklı olan bir dil yolu ile bize ulaşmıştır. Bizim Sümer dilinin fonetik ve grameri ile doğrudan temas imkânımız olmayıp, ona Akkad dilinin gözlüğü ile bakabiliyoruz. Eğer Sümer dili Mezopotamya'nın Samî kavimleri tarafından korunup saklanmasa idi, biz hiçbir zaman Sümer yazılarını okuyamazdık."¹⁵⁵

Bu konuda yine Sümerlilerin kendilerinden temelden başka bir dilde konuşan Akkadlar ile uzun yıllar komşuluk içinde ya-

152. TET 1975. s.14.

153. Gulla, Nazar. 1986. Gadımdan Galan Nushalar, s.8-9. Aşkabat.

154. Gülensoy 2002. 631. ayrıca Tekin, Talat. 1993. Türkçe-Japonca.

155. Hübner, B. & Reizammer, A., İnim Kiengi 3. s.18. Marktredwitz. 1987.

şadıkları, aralarında devamlı siyasî ilişkiler, savaş ve barışların devam etmesi neticesinde birbirini güçlü bir şekilde etkiledikleri konusunu etraflıca ele alarak arı Sümer kültürü ve edebiyatından, sadece M.Ö. 3000-2400 yıllar aralığında söz etmek mümkündür.¹⁵⁶

4- İlk Sümer dili araştırmacılarının hemen hepsi İndo-German dillerinde konuşan Avrupalılar olmuştur. Onun için kendi dillerinden temelden ayrı olan bir dili düşünerek araştırmakta zorluk çekmişlerdir. Onların çok sayıda Sümerce kelimeleri kendi dillerine uygun şekilde yazmış olmaları da gayet muhtemel ve aynı şekilde doğaldır. Bu konuda yukarıda adı geçen eserin giriş bölümünde şu bilgi verilmektedir: "Sümer dili Hint-Avrupa dili olmayan bitişimli (agglutinatif) bir dildir. Bu yüzden onu İndo-German dili ile karşılaştırarak incelemek mümkün değildir. Öyle ise, Sümer dilinin gramerini kurmak nasıl mümkün olabilir? Biz her derste Alman dili gramerinin belirli bir bölümünü ele alarak ardından, Sümer dilinde ona uygun kaideleri ele alıyoruz. Alman olmayan okurlarımız bunun tersine, kendi dilinin gramerine göre davranırlarsa belki daha iyi ve olumlu sonuçlar alabilirler. Örneğin, "ilgi durumundaki zamirleri" her okur kendi ana dilinin kaide ve kuralları ile düşünürse, daha anlamlı olması mümkündür.¹⁵⁷

5- Biz burada sadece belli ve göze çarpan benzerlikler üzerinde duruyoruz. Ancak dilimizin çok yönlü ve mükemmel kaideleri, özellikle onun mükemmelleşme kanunları esasında Sümer dili ile karşılaştırılırsa, daha anlamlı ilişkilerin ortaya çıkacağına, hatta onların akraba olduklarını daha bilimsel temellere dayanarak ispat etmek imkânı elde edileceğine de inanıyoruz.

156. Soden & Landsberger 1965 = Soden Wolfram Von & Landsberger, B. 1965. Die Eigenbegrifflichkeit der Babylonischer Wissenschaft. s.24-27. Darmstadt.

157. Hübner, B. & Reizammer, A., İnim Kiengi 3, III..... Marktreidwitz, 1987.

5.1. Sesbilgisi Lautlehre/Fonetika

5.1.1. Sümer dilinin mükemmelleşme süreci

Sümer dili araştırmacılarının açıklamasına göre, "çivi yazısı mükemmelleşme sürecini uzun çağlar içinde oluşturmuştur. İlk dönemde her bir sözcük için belli bir işaret kullanılmıştır. Örneğin bu *(yıldız) işareti iki türlü okunur. Biri "dingir" yani "tanrı" biri de "an" yani "uzak" ve "gök" anlamlarında. Sonraki süreçte sözcükler hecelere bölünüp yazılır. En son aşamada ise, heceler seslere dayalı harfler ile yazılır."¹⁵⁸

Uzmanların açıklamasına göre hecelerin harflere bölünüp yazılması M.Ö. birinci bin yılda ortaya çıkmıştır.¹⁵⁹ Falkenstein da bu konuda şunları söyler: "Sümer yazısında yani Sümerlerin kendi dönemindeki çivi yazısında genellikle her kelime için belli bir işaret kullanılmıştır. Sözcükleri hecelere bölüp yazmak ise Sümerlerden sonraki dönemde gelişmiştir. Bu yüzden de Sümer dilindeki pek çok ses yazıyla kaydedilip korunamamıştır. Bir de, Sümerlerin mirasçısı olan Samîlerin dil karakteri Sümerceden temelde başka türlü olduğu ve Sümer dilindeki bir takım sesler onların dilinde bulunmadığı için yazılarında da kullanılmamıştır. Örneğin Sümer dilinde burun sesi "ñ" vardır. Bu sesi sonraki kavimler başka harflerle yazmışlardır. Örneğin "Añ" yerine "Am", "İñ" yerine "İm" ve "Eñ" yerine "Em" yazılmıştır."¹⁶⁰

Bilindiği gibi burun sesi "ñ" Azeri Türçesi ve bugünkü standart Türkiye Türkçesi hariç tarihi ve çağdaş Türkmen ve bir çok Türk lehçelerinde vardır. Meselenin çok ilginç ve anlamlı yönü ise, o dönemdeki Sümer dili ile Samî kavimlerinin dilleri arasındaki ilişkinin günümüzdeki Türkmen dili ile Samî kavmi olan Arap dili arasında da aynı şekilde mevcut olmasıdır. Örneğin

158. Hübner, B. & Reizammer, A., İnim Kiengi 3, s.6-21, ... Marktreidwitz, 1987.

159. Jaspers, Karl. 1949. Vom Ursprung und Zeit der Geschichte, s.69, München.

160. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische, s.20, Leiden.

Türkmen dilindeki "ñ" sesini yazmak için Arap alfabesini kullandığımızda (ng) şeklinde yazmaya mecbur oluruz. Türkmence'nin dil hususiyetlerini bilmeyen birisi de bu Arap harfleri ile yazılan "ñ" = "ng" sesini n ve k harfleri olarak değerlendirecektir.

5.1.2. Sümerce'de Sesler

Sümer dilinde var olan ünlü ve ünsüz seslerin günümüze kadar uzmanlar tarafından açıklananları aşağıdakilerden ibarettir:

5.1.3. Ünlüler

Tek ünlü sesler: a, e, i, u seslerinden ibarettir. "o" sesi için çivi yazısında belirli bir işaret yoktur.

Çift ünlü sesler (uzun ünlü sesler): Bu sesler ayrı ayrı hecelerdeki ünlülerin birbiri ile sürtmesi? sonucu meydana gelmiştir. a-u-ı, ga-iş, ga-eş.

Ünlü sesler genellikle kök sözcüklerde değişmeden kalır. Sümer dilinde büyük değişmelere maruz kalmadan ayrı ayrı ünlüleri kabul eden kelimelerin sayısı (helçelerde) çok azdır. Örneğin: har (hir) = hur (= gur = mur) = ar = ir, dib = dab = dub, ama = eme = umu.

5.1.4. Ünsüzler

Sümer dilinde hecelerin başına gelen ünsüzler şunlardır: b, p, g, k, q, d, t, z, s, ş, m, n, r, h

Hecelerin "R" harfi ile başlaması, sonraki dönemlerde Akkadların etkisi ile ortaya çıkmıştır. (Türkçe'de de heceler "R" harfi ile başlamaz. Sümer dilinde bulunan tek boğaz sesi ise, çoğunlukla ünlü ile başlayan hecelerin başında gelen "h" sesidir.

Pek çok dilde olduğu gibi Sümer dilinde de kelimelerin başında, ortasında ve sonunda gelen şu ünsüzler birbirine çevrilererek değişip gelebilirler:

b Æ p, g Æ k Æ q (q), d Æ t Æ t, z Æ s Æ s Æ ş, ş Æ l Æ r, m Æ b Örneğin: udug Æ utuk, tun Æ dun, kilim Æ gilim,

udul Æ utul, suhuş Æ suhus, sal Æ şal, dil Æ diş, sis Æ şeş, şar Æ sar, sa Æ şa, sal Æ zal Æ şal, uşu Æ uzu, ka Æ ga, Oar Æ gar, su Æ zu, zi Æ şi, kab Æ qab, kuşu Æ kuzu, buzur Æ puzur, gibit Æ kibit, gidim Æ kitim, bal Æ pal, dim Æ tim, gisal Æ gisal, barun Æ marun, işib Æ izib, l Æ g: lumun Æ gumun, lar Æ lir Æ lur Æ ar Æ ir Æ ur, didim Æ eximmu, tibira Æ ibira, giş Æ işşu, b Æ g: şag Æ şab, zubud Æ zugud, dug Æ şib, 'eb Æ sig, dug Æ dub, k Æ g': gir Æ şer, kid Æ şid.

Diş ıslıklı (Dentale-Sibilante): niaba Æ nisaba, di Æ si, gud Æ gus, tuş Æ şuş, dug Æ zug, siskur Æ diskur, zadim Æ zinu, dug Æ şib Æ zeb, d Æ g: diş Æ giş.¹⁶¹

5.1.5. Heceler

Hece sisteminde çift ünsüz ses kelimenin önünde veya ar-
dında gelmez. Böyle durumda ona bir ünlü ses eklenerek tekrar (ve hece artırılarak) yazılır. Örneğin "bra" sözcüğü "ba-ra" şeklinde yazılır.¹⁶² Türkmen dilinde de kelimenin başında ve sonunda çift ünsüz ses gelmez. Yabancı dillerden gelmiş böyle sözcükler ise, Sümer dilindeki gibi Türkmen dilinin kaidelerine uydurularak, bir ünlü ses artırılıp yazılır. Örneğin "traş" sözcüğü "taraş", "vrač" (doktor) sözcüğü "vıraç" şeklinde yazılır.

Sümer dilinde sözcüğün başında "F" sesi gelmez. Sümerce'de F sesi ile başlayan kelimeler sonraki dönemlerde Akkad dilinin etkisi altında ortaya çıkmıştır. Sümer dilinin ünsüz seslerinde de "F" yoktur ancak "P" vardır.¹⁶³ Türkmen dilinde de durum aynen böyledir. Yani sözcüğün başında "F" sesi gelmez. Yabancı dillerden girmiş böyle kelimelerin başındaki "F" harfi değiştirilerek "P" harfi ile yazılır. Örneğin "fark" yerine "parh", "fayda" yerine "peyda" "fakir" yerine "pahır", "fabrik" yerine "pabrik" yazılıyor.

161. Deimel, Anton. 1939. Sümerische Grammatik mit Übungsstücken und zwei Anhängen-Liste der gebräuchlichsten Keilschriftzeichen mit ihren Urbildern und den Hauptbedeutungen, s.11-16, Roma.

162. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sümerische, s.20, Leiden.

163. Deimel, Anton, a.g.e., s.15.

5.2. Biçimbilgisi

5.2.1. Zamirler

a-) Bağımsız zamirler:

Birinci tekil şahıs: me = men = ben

İkinci tekil şahıs: ze = sen

Üçüncü tekil şahıs: e-ne = o-ol¹⁶⁴

Za / ze > zi = sene. a > ö (he) = o, ol¹⁶⁵

Bağımsız zamirde erkek ve dişi birbirinden farklı değildir, yani genel Türk dilindeki gibi Sümerce'de de kelimelerin cinsiyeti yoktur.

"a" ve "e" harfleri birbirine çevrilerek gelebilir:

Ma > me, za > za-e > ze e-ne¹⁶⁶

Yukarıdaki 1., 2. ve 3. tekil şahısa ait zamirlerin Türkmen dilindeki bu zamirlere benzerliği görülmektedir.

B) Zamirlerin ardına isimlerdeki gibi durum ekleri getirilir:

na-k-am = meñki, benimki, mir gehöorig

za-ra = saña, sana, dir¹⁶⁷

c) Yükleme ve bulunma hallerinde 1. kişi, 2. kişi ve 3. kişi şöyle gelir:

-ña (-k) = meñ, meniñ, benim

-na-a = mende, bende

-za (-k) = señ, seniñ, senin; -za-a = sende

-a-na (-k) = onuñ (onun, eski Türkçe'de anıñ)

-a-na = onda (eski Türkçede "anda")¹⁶⁸

164. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische. s.33, Leiden.

165. Csöke, Sandor. 1979. The Sumerien and Ural-Altaik elements in the Old Slavic Language. s.36-38, München.

166. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Kleine Sumerische Sprachlehre. s.15-16, Leipzig.

167. Falkenstein, Adam. a.g.e., s.33.

168. Falkenstein, Adam. a.g.e., s.33.

d) Zamirler ilgi durumunda haber yerinde geldiğinde "ge" ekini alır:

máge = meñki, meniñki, benimki, mein

zage = señki, seniñki, seninki, dein

e) Verme durumunda ise "ra" eki alır:

ma-ra = maña, bana, mir

za-ra = saña, sana, dir¹⁶⁹

f) Kişi eklerine çevrilmiş zamirler: Sümer dilinde kişi ekleri "şahıs zamirlerinden" meydana gelir. Bu durum Türkmen dilinde de aynıdır:

1. mu, ma = ım / im, um / üm

ê-mu: öyüm, evim, mein Haus

du-mu: çağam, doğmam, çocuğum, mein Kind

ad-damu: atam, mein Vater

ama-mu: enem, anam, meine Mutter

dug-mu: dizim, dizim, meine Knie

2. zu = iñ, ñ

e-zu: öyüñ, evin, dein Haus

izi-zu: odun, ıssın, odun, senin ateşin, dein Feuer¹⁷⁰

3. ni, bi = si, i

ama-ni: enesi, anası, annası, annesi, seine Mutter

dingir-bi: Tañrısı, Tanrısı, sein Gott

4. ani = onuñ, Eski Türkçe anıñ, onun

e-ani: öy-anıñ, onuñ öyi, öyi, evi, sein Haus

dingir-a-ni: tanrı onun, onuñ Tañrısı, sein Gott¹⁷¹

169. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Kleine Sumerische Sprachlehre. s.15-16, Leipzig.

170. 161. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Kleine Sumerische Sprachlehre. s.17-18, Leipzig.

171. 161. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Kleine Sumerische Sprachlehre. s.39, Leipzig.

ad-da ani: atasının, babasının, seines Vaters.

Görüldüğü gibi Sümer ve Türkmen dillerinde "kişiler" ve "durumlar" ismin veya zamirlerin ardından gelen "ekler" aracılığıyla gösterilir. Halbuki İndo-German dillerinde bu durum bağımsız edatlar (präposition) ile gösterilir. Yani Sümer dilinden temelden farklı bir kaideye sahiptir.

5.2.2. İsimler / nomen

a) Sümer dilinde isimlerin kökü genellikle bir tek heceden, nadiren de iki heceden oluşur:

gal: ulu, galıñ, büyük, gross

sag: baş, kelle, Haupt

ge: gice, gece, Nacht

gig: kesel, hasta, krank

uru: yurt, yurd, şaher, şehir, Stadt

izi: o:t, od, yalın, ısı, ateş, Feuer

dumu, dugeme: çağa, doğma, çocuk, Kind

temen: düyb, temel, esas, Grund.

b) Sümer dilinde isimlerin dış görünüşü fiillerden farklı değildir. Kök kelimeye yeni eklerin gelmesiyle kök kelimeye herhangi bir değişiklik olmaz. Gramatik oluşumların etkisi bu kök sözcüklerin dışında, yani önünde veya ardında kalır.¹⁷²

Önceki bölümünde de belirtildiği gibi yukarıdaki kaide Türkmen ve diğer Türk lehçelerinde de aynıdır. İndo-German dillerinde ise tam tersine, kök sözcükler kalıcı olmayıp, gramatik olaylar neticesinde bazen yeni kelime eski kök sözcükten meydana geldiği farkedilmeyecek kadar değişmektedir.

c) Zamirlerde olduğu gibi adlarda ve sıfatlarda da diş ve erkek cinsler çok seyrek durumda belli bir işaretle birbirinden ayrılır. Bazı insan ve hayvan adlarında cinsler özel adlar ile ifade

edilmektedir: Giş: kişi, erkek, Mann; anşe: eşek, Esel; ki-el: heley, kadın, Frau; eme: maçı, diş eşek, Eselin; ur: köpek, Hund; am: öküz, yaban öküzü, vahşi öküz, Wildochse; nig: gancık, diş köpek, Hundin; silim: sığır, sugun, vahşi sığır, Wildkuh.¹⁷³

Görüldüğü gibi Sümer dilinde de Türk dillerindeki gibi erkeklik dişilik yoktur. Yalnız bazı kelimelerin diş ve erkek cinsleri Sümer ve Türk dillerinde ayrı ayrı özel adlarla gösterilir.

5.2.3. Sümer ve Türk dillerinde çokluk:

Sümer dilinde çokluk ekleri ;-ene; ve ;-mes;dir.(Falkenstein 1959,31-32). Bu sümer ekine çok yakın olan ;-en; , ;-an; ve ;-in; gibi çokluk ekleri eski türkçede de olmuştur. Örneğin: "er+-en>eren=erler, ogul+-an>oglan= ogullar, teg(prens)+-in>tegin=prensler".¹⁷⁴

Bunun dışında aşağıdaki tarzlarda da çokluk anlatılmaktadır:

1. Adların iki kez tekrar olması: Kur-kur: (bar) dağlık yurtlar, (tüm) dağlık, dağ-dağ, gorğan-gorğan, küren-küren, ülkeler, (alle) Bergländer; bal-bal, Paltalar, baltalar Palta-palta, balta-balta, Beile.

Böyle adın iki kez tekrarlanması ile çokluğu anlatmak durumu Türkmen dilinde de vardır. Örneğin: göl-göl (göller), deşik-deşik, hatar-hatar, dere-dere vb.

2. Ad ile ilgili sıfatların iki kez tekrar olması: Dingir-gal-gal: Ulu-ulu tañrılar, galıñ-galıñ tañrılar, ulu-ulu tañrılar, die grossen Götter¹⁷⁵

5.2.4. İsmi Halleri, (Die Kasus / Düşümler)

Sümer dilinde ismin aldığı haller, sözcüğün cümlede aldığı yerleri ile belli olmadık durumlarda, durum ekleri eklemek suretiyle gösterilir. Bu tarzda gösterilen durumlar aşağıdakilerden ibarettir:

173. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Kleine Sümerische Sprachlehre. s.28. Leipzig.

174. Grönbech. Kaare. 1995. Türkçenin Yapısı. s. 58-59. (Çeviren Mehmet Akalın). Ankara.

175. Falkenstein. Adam. 1959. Das Sümerische. s.32. Leiden.

172. Falkenstein. Adam. 1959. Das Sümerische. s.35. Leiden.

Tamlayan durumu (Der Genetiv)

İlgi hali eki "-ak"tır. Onun "k" harfi yalnız ünlü sesle başlayan eklerin önünde korunarak kalmıştır. Ünlü ile biten sözcüğün ardından "k" şeklinde gelir. Ünsüz ile başlayan eklerin önünde ise o, tümüyle kaybolur: Dumu-an-ake (dumu-an-na-ke): çağa (doğma) Anıñkı. Anıñ çağası. Anın çocuğu ("An" tanrı adı), Kind Ans; sipa-anşe-ka-ni: çopan eşeğinki onuñ = onuñ eşek çopanı, onun eşek çobanı, Sein Eselhirte; e-lu-ka: öyliñki-de = bir adamın öyünde, birinin evinde, in das Haus eines Menschen; e-nanşe: öy Naşañkı, Naşañ öyi, ev Nanşanın, Nanşa'nın evi, Haus der nanşe.¹⁷⁶

İlgi durumu yalnız ada bağlı elemanların durumu hükmünde kullanılır. Sümer dilinde addan sıfat türetilmediğine göre ilgi duruma çeşitli sıfatlar artırılır: "é-namm-lugal-a(k)-nu" öyüm şañki kimin > meniñ şalık öyüm, evim kralınki gibi > benim krallık evim, mein Haus des Königtums > mein Königliches Haus.

Csöke'nin açıklamasına göre "ilgi hali" eki şu şekilde olmuştur: ag / -ak > Phonetics ag > ai > ei, eu > u / -u.¹⁷⁷ Burada gördüğümüz gibi Sümer dilinde ilgi hali ekleri olan "ak" ve "-k" Türkmen dilindeki ilgi halinin "ñ", "iñ", "uñ" gibi ekleri ile hem form hem de isimlerin sonuna eklenmesi bakımından çok benzerdir. Halbuki Alman dilinde bu hal (ve diğer haller) bağımsız edatlarla gösterilir. Bu kaide Rusça ve İngilizce gibi diğer İndo-German dillerinde de Almanca ile aynıdır.

5.2.4.1. Yönelme durumu (Dativ / yöneliş düşümü)

Yönelme durumu eski Sümer dilinde "-ra" olarak gelir. O, önündeki sözcüğün ünlü veya ünsüzle bitmesine uygun olarak değişir. Bazen de "r" harfi düşer. En-lil-la: Enlil'e, dem Enlil;

176. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische. s.38. Leiden.

177. Csöke, Sandor. 1979. The Sumerien and Ural-Altaik elements in the Old Slavic Language. s.21. München.

ama-nu-ra: eneme, anama, anneme, meiner Mutter;¹⁷⁸ amani-ra: enesine, anasına, annesine, seiner Mutter; an-ra: An'a, Anû'a (Änev'e), dem Anû.¹⁷⁹

Bu durumun kaideleri de Sümer ve Türkmen (ve diğer Türk lehçelerinde) hemen hemen bir diyebileceğimiz kadar benzerdir. "Eski Türkçe'de ise bu durum Sümerce ile aynı olmuştur. örneğin: taşra = dışarıya, içre = içeriye".¹⁸⁰

"ra" eki ile gösterilen verme durumu yalnız şahıs özne ile bağlılıkta gelir. Şahıs tümlecini kendine uyduran eylem ise nesne tümlecine "yer", "yer ve zaman" ve seyrek olarak "zaman" bulunma durumlarına bağlanırlar.¹⁸¹

5.2.4.2. Yükleme Durumu (Der Akkusativ / Yeniş Düşümü)

Yükleme durumu Sümer dilinde hem hiçbir ek eklenmeden, hem de bir tümcede iki yükleme olmaz: "sipa-şe-pá" çobanı çağırmaq, birini çoban olarak çağırmaq, einen Hirten berufen, jemanden als Hirten berufen.¹⁸² Yükleme durumunun eksiz kullanılması Türkmen dilinde de vardır. "adam çağırmaq" (adamları çağırmanın yerine), bağşı çağırmaq (bağşayı çağırmanın yerine).

5.2.4.3. Bulunma hali (Lokativ / orun düşümü)

Bulunma hali eki "-a"dır. Bu ek kendi önünden gelen sözcük ile karışarak da ortaya çıkar. Sümer döneminin sonlarında ünlü "-a" sesi ünlü "-e" sesine çevrilir, bunun gibi de genel ve belirsiz bulunma durumu ile belli bulunma durumu birbirinden ayrılırlar: é-a: öyde, evde yurt, im Haus; uru-du-a-a > uru-du-a: dikilende, dikilen yurttta, yapılmış yurttta (kentte), in der gebauten

178. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische. s.39. Leiden.

179. Poebel, Arno. 1923. Grundzüge der Sumerischen Grammatik. s.20. Rostok.

180. Grönbech, Kaare. 1995. Türkçenin Yapısı. s.35. (Çeviren Mehmet Akalın). Ankara.

181. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Sumerische Sprachlehre. s.55. Leipzig.

182. Delitzsch, Friedrich. a.g.e.. s.55.

Stadt; sil-a: yolda, yolda, auf der Strasse; an-na: asmanda, as-manna, gökte, im Himmel; ki-a: yerde, gırda, kırdı, auf der Erde; gê-a / gê-e: gicede, gecede, in der Nacht; gê-gê: gice-gice, giceden gice, gece-gece, geceden geceye, Nacht für Nacht ká-e: gapıda, kapıda arkasında, neben der Tür; egera-ne: onuñ arkasında (gerisinde), hinter ihm¹⁸³; za-a: sende, auf dir.¹⁸⁴

Bu hal "-a" durum eki ile gösterilir ve genelde nesne özneler (şahıs olmayan özneler) ile kullanılır. O, bazı durumda da yalnız şahıs sözcüklerinin ardından gelen tümleçlere de katılarak gelir. Son Sümer döneminde ise o, şahıs sözcüklerinin kalma durumu bildiren ekin ardına eklenir.

"Kalma durumu" yer ile bağlantısında hem "nerede" sorusuna hem de "nereye" sorusuna cevap olarak gelmektedir. Ayrıca o, zamanla bağlantısında ne zaman?" sorusunun cevabı olmaktadır. Bunların dışında tür ve durum hallerine de katılmaktadır: "diñir-ña-i-şa": tañrım ol silağlı > meniñ tañrım, ol silağlıdır = tañrım o, saygılıdır > tañrım saygılıdır, meinem Gott ist er genehm; "ama-na" enesine, anasına, annesine, seiner Mutter; "şa-ga" şonda > şonuñ içinde > onun içinde, darinen; "hul-la-na" halanında > hoşhallığında, hoşhal > hoşluğunda, hoş, in seiner Freude, Freudig.¹⁸⁵

Görüldüğü gibi yukarıdaki karşılaştırmaların temeli bir İndo-German dilinin gramerine dayalı olduğundan, bu gramere uygun olmadığı için, çok yerde Sümer dilinin gramerinin özelliklerini anlatmakta zorluk çekiliyor, hatta durumların tertibinde bir tür karmaşıklık ortaya çıkıyor. Örneğini, yukarıdaki "hul-la-na" sözcüğünün ardındaki "-na" (-a) kalma durum ekini Türkmen dilindeki ona çok yakın "-na" (-a) kalma eki ile karşılaştırmak yolu ile kolayca anlatmak mümkün olduğu halde, onu Al-

man dilinde "in" ve "seiner" gibi edat ve kişi zamirleri ile anlatmaya mecbur olunuyor.

5.2.4.3.1. Bulunma halinin sıkı görünüşü (Der lokativ-terminativ die unmittelbaren Nahe)

Bu durum "e" eki ile gösterilir ve "yanında", "ile" anlamındadır; Türkmen dilindeki "-nda", "-da", "de" gibi eklerle aynıdır. O, "nesne özne" adlarına eklenir; bu durum "yer" için daha az kullanılır.¹⁸⁶

5.2.4.4. Verme durumu (Terminativ / yöneliş düşümü)

Bu hal ekinin temel şekli "-eşe" şeklindedir. O, ünlü ile biten sözcüklerin ardından "-şe" ve nadiren "-eş" şekillerinde gelir: an-şe: asmana, asmana çenli, asmana karşı, göge, zum Himmel; nam-ti-la-ni-şe: onuñ diriliği için, onun diriliği için, für seinen Leben.¹⁸⁷

5.2.4.5. Birliktelik durumu (Komitativ / orun düşümü)

Bu hal eki "-da" olarak "yanında" anlamını verir. Son Sümer döneminde "-de" şeklinde değişmekte, bazen de düşmektedir.

Lagaşa-da: Lagaş'da, Lagaş'ın yanında, mit Lagaş; a-dé: öyde, öy bilen, evde, ev ile, mit dem Haus.¹⁸⁸

Sümer yazılarında yurt (ülke) adlarının yanında "ki" sözcüğü ek olarak gelmektedir. Bu sözcük "yer", "yurt" ve "kır" gibi kavramları anlatır. Türkmen dilinde de buna benzer durumu görüyoruz. Örneğin: Küyzeligir, Gaplañligir, Galaligir gibi yurt adları.

183. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sümerische, s.39, Leiden.

184. Poebel, Arno. 1923. Grundzüge der Sümerischen Grammatik, s.30, Rostok.

185. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Sümerische Sprachlehre, s.55, Leipzig.

186. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Sümerische Sprachlehre, s.56, Leipzig.

187. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sümerische, s.39, Leiden.

188. Falkenstein, Adam. a.g.e., s.39.

5.2.4.5.1. Birliktelik durumunun “yanında” ve “yoldaş” anlamında gelişi

“Yanında” ve “yoldaş” gibi anlam Sümer dilinde “-da” durum eki ile gösterilir. “da” sözcüğü “yan” (taraf) anlamındaki isim olarak, “beraber” ve “birisinin yanında” gibi durumları anlatır. Bu ek şahıs ve nesne özne adlarının ardına katılır. Ayrıca o, “bi” zamir eki ile birleşerek “bile” (ile), “ve” bağlaçlarının yerini alır. Bu anlamı ifade eden başka bir sözcük ise, Akkad dilinden alınmış “u”dur:

“an-ki bi-da” asman yer bile > asman yeri bile = gök yeri ile, der Himmel mit seiner Erde;

“é-da im-da-hül”, öyden ol hoşhal > ol öyi haladı, evden o, hoş > o evi beğendi, er freude sich über das Haus.¹⁸⁹

5.2.4.6. Çıkma durumu (Der Ablativ-Instrumental, çıkış düşümü)

Bu durum eki “-ta” olarak, bazen eski ve yeni Sümer dillerinde düşer. Bunun gibi de onun “-t” harfi, önünden gelen “r” harfinde eriyip kaybolarak birliktelik durumuna çevrildiğini de görüyoruz: Sahar-ta/da (sahar-ra): gumdan, kumdan, von Sta-ub (belki de sahradan, B.G.) kur-da: dağlıkdan, dağdan, gorgandan, vom Bergland.¹⁹⁰

Görüldüğü gibi çıkma durumu Türkmen ve Sümer dillerinde aynı diyebileceğimiz kadar yakındır. “-ta” eki ise bizim dilimizdeki “-dan, -den” eki ile aynı rolü yerine getiriyor. “Eski türkçe-de ise bu durum Sümerce ile aynıdır, örneğin: anta = ondan”.¹⁹¹

Çıkış durumu “-ta” çıkış eki ile gösterilir ve anlamı ise, “bir yerden”, “bir yoldan” demektir. Bu durum (zaman) bulunma durumu ile de benzer olarak, genelde nesne özne adların ardı-

189. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische, s.56. Leiden.

190. Falkenstein, Adam. a.g.e., s.39.

191. Grönbech, Kaare. 1995. Türkçenin Yapısı, s.42. (Çeviren Mehmet Akalın). Ankara.

na eklenir. Zaman durumunun yerinde o, “dan, çenli” (dan, ga-dar) gibi kavramı anlatır: “eridu-ki-ta nam-lugal ma-an-si” Eridu’da (ol) maña şalık sundı > Eridu’dan başlap ol maña şalık sundı, Eridu’da (o) bana krallık sundu > Eridu’dan başlayarak o, bana krallık sundu, in Eridu hat er mir das Königtum gegeben.

Burada dikkate alınan sözcüğün anlamı “orada” anlamında olmayıp, belki “oradan başlayarak” anlamındadır.¹⁹² Görüldüğü gibi buradaki “-ta” durum eki günümüzdeki Türk dilinin “-da” ve “-dan” ekleri ile hemen hemen aynıdır.

Bu kısa açıklamalarımızın devamında görüldüğü gibi, Sümer dilinin grameri, İndo-German dil grubunun en önde gelen dillerinden birisi olan Alman dilinin gramer kurallarından ne kadar uzaksa (kendi bilim adamlarının açıklamasına göre), o kadar da bizim dilimiz olan Türkmençe ve genel Türkçenin gramerine yakındır. Örneğin, “bulunma kuralları” gibi bir ibarede açıkça anlatılması mümkün olan bir Sümer dilinin gramer durumunu, Alman dilinde anlatmak için hemen hemen bir paragraf ölçüsünde açıklama yazmaya mecbur olmuşlardır.

Elbette Sümer dili gramerinin bazen Türk diline denk gelmeyen yönleri de vardır. Örneğin, Türk dilinde ekler genelde sözcüklerin ardına ekleniyorsa da, Sümer dilinde sözcüğün önüne ve hatta bileşik sözcüklerin arasına eklenme durumu da vardır. Bir de Sümer dilinde “bağımlı sözcüğün” genelde “esas sözcüğün” ardından gelmesi, örneğin sıfatın adın ardından gelmesi Türk dilinden ayrılan yönlerindendir. Bu durumun Samî dillerin etkisi sonucu meydana geldiği konusunda yukarıda söz etmiş-tik.

192. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Sumerische Sprachlehre, s.56, Leipzig.

6. Eşitlik derecesi /eki (Der Äquativ, Benzetme Sözcüğü)

Eşitlik hali Sümer dilinde gim eki ile ifade edilir. Bu ek belli bir şekilde kalmamıştır; aksine dilin çeşitli mükelleşme evrelerinde "-gim", "-gin", "-gi", "-ge" gibi şekillerde görülür. Yanındaki sözcüklerin etkisi ve onlarla uzlaşma sonucu "-gi-nam", "-gi-in" ve "gi-im" şekillerine de rastlanır: Gimi: kimin, gibi, gleich wie;¹⁹³ zi-gim (zi-gi-in): un kimin, un gibi, wie Mehl; an-gim: asman kimin, asman gibi = gök gibi, wie Himmel.¹⁹⁴

Görüldüğü gibi eşitlik hali Sümer dilinde ek şeklinde kullanılmasına rağmen bu ek, Türkmen ve diğer türk lehçelerinde kullanılan "kimin", "gibi", "gimi" gibi benzetme sözcüklerine hem form hem de cümle diziminde aldığı yer açısından hemen hemen aynı diyebileceğimiz kadar yakındır.

7. Soru belirtici

Soru belirtici Sümer dilinde a-ba > a-na ve daha somutu "nam" yani "nâme?", "ne?" sözcüğüdür: Nam-lugal? nâme ulı adam? şa nâme? nedir şah? Wast is es Der König?

Bunun gibi nesneler de için "na-me?" (yani nâme?, ne?, nedir?) şeklinde kullanılır: u-na-me? gün nâme?, gün ol nâme?, gün nedir? > her gün, Tag was ist er? > Jeden Tag.¹⁹⁵

8. Olumsuzluk ön eki

Bu ön ek Sümer dilinde "nu", "na" şeklinde kullanılmıştır: nu-meş: ne olar > olar däl (ne olar, ne bular), onlar değil, sie sind nicht.¹⁹⁶

Türkmençe'de nâbelli (belli olmadık), nâtanış (tanış olmadık), nâdoğrı (doğru olmadık) gibi sözcüklerde kullanılan "nâ" ön eki Sümer dilindeki ile aynıdır. Bu ön ekin bazı Indo-Ger-

193. Poebel, arno, 1923, Grundzüge der Sumerischen Grammatik. s.15, Rostok.

194. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische. 34-40. Leiden.

195. Poebel, Arno. a.g.e., s.35.

196. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Sumerische Sprachlehre. s.45. Leipzig.

man dillerine de Sümer dilinden girmiş olması konusunda Csöke şunları yazıyor: "Olumsuzluk ön eki "ni" Hint-Avrupa kökenli olmamalıdır çünkü o, aynı zamanda Sümer dilinde de "nu" şeklinde vardır."¹⁹⁷ Türkmençe ve Türk dillerinden bazılarında da islam sonrası edebî metinlerde geçen ne.. / ne... olumsuzluk kalıbının Farsça'dan geçtiği malumdur. Fakat biz Türkmençe/halk dilinde bulunan ve Türk asıllı kelimelerin önünde de geçen bu olumsuzluk ön ekinin Türkmençe olduğu kanaatindeyiz.

9. Sayı sözcükleri

Sayılar da Türk diline yakın sözcüklere Sümer dilinde de rast geliyoruz: eş = üç, u, uh = on, uşu = üç on, otuz.¹⁹⁸

Şimdi ise Sümeroloji bilminin önde gelen simalarından birisi olan Delitzsch'in çeşitli hal ekleri ve (edatlar / präpositionlar) hakkındaki açıklamalarına bakalım: "Sümer dilinde sözcüklerin ardına eklenen "a", "ka", "ge" eklerinden başka, bir heceli öznelerin ardından eklenen ve Alman dilindeki "in" (içinde, bir şey içinde), "nach" (birine, bir şeye yönelmek), "aus" (bir şeyden, bir yerden çıkmak), "zu" (belirli bir yere yönelmek), "gegen" (karşı) gibi edatlar ile aynı kavramı anlatan hal ekleri vardır. Onlardan ilk sırada "da", "ta", "ra", "su" gibi edatlar gelmektedir.

9.1. "da" edatının temel anlamı "ta" edatı gibi "Seite" (yan, taraf) demektir. Ancak O, "ta" ile farklı olarak, yalnız "birisi ile", "birisinin yanında" kavramını anlatmakla sınırlı kalır: Anda: Anû'da, Anû'nın yanında; dumu ama-da: kız enede (anada), kız annede, Tochter mit der Mutter. Dumu kelimesi Sümerce'de genellikle oğlan ve bazen kız anlamında kullanılır. Bu kelime Türkmen dilindeki "doğma" yani "oğlan" sözcüğü ile hemen hemen birdir.

197. Csöke, Sandor. 1979. The Sumerien and Ural-Altaik elements in the Old Slavic Language. s.42. München.

198. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische. s. 40. Leiden.

9.2. "ta" edatının temel anlamı "Seite" (yan, taraf), "bir yerde" ve "bir yerden" anlamındadır:

1. Belirli "bulunma durumu" anlatır: An-ta: droben, ki-ta: drunten me-e-ta: nirede, neredede? Wo? An-da (eski Türkçe) yerde, aşağıda; da-da-ta: an den Seiten; an-ki-ta: über Himmel und Erde, her yanında asman-yer-de, asman bilen yerin üstünde = gök ile yerin üstünde.

2. Belirli çıkma durumunu anlatır: An-ta: aus dem Himmel an-za-ta: asmandan, gökten asmanın çäginden, gök sınırından, Von Rande des Himmels. e-ta e-a-su; öyden öye sarı, öyden öye çenli, evden eve taraf, Von Haus zu Haus; sil-ta: Von der Strasse: yoldan.

9.3. "ra" edatının temel anlamı "bir yana yönelmek" "bir yana gitmek" (nach, zu) olarak "verme durumu" eki yerine kullanılmaktadır: en *[d]Nin-gir-su-ra: eye Ningirsuwa, eye Ningirsu için = iye (hakim, sahip) Ningirsu'ya, iye Ningirsu için, für den Herrn Ningirsu; at-da-na-ra: atasına, atasına taraf, zu seinem Vater; ma-ra: za-(e-) ra: maña, bana, mir; saña, saña sarı, sana taraf, dir, zu dir hin

(* "d" harfi dingir (tanrı) sözcüğünün baş harfidir. O, Sümer tanrı adlarının başında gelir.

9.4. "dim" edatı, Türkmen dilindeki "deñ, deyin" (denk, eşit) sözcüğü ile aynı anlama gelir: an-dim: asman deyin, asmana deñ = gök ile denk, gleich dem Himmel; e-ani-dim: öyanıñ-deñ > onuñ öyine deñ = onun evi ile denk, gleich seinem Haus.

10. Edatlar (Präpositionen)

1. igi, i-de: oñ, yüz, öñü = ön, önü, yüz, Front, vor Antlitz; igi-mu: önümde, vor-mir; igi-zu: öñüñde, senin önünde, vor dir; igi-na, ide-a-ni: öñünde, onuñ önünde, vor ihm

2. aga: arka, araka yanı, ızı, ardı, hinter; a-ga-na: arkasında, ızında, ardında, hinter ihm.

3. "gab": gövüs, gursak, gabak (Azerice'de ön, ön taraf), garşı, göğüs, karşı, karşı taraf, Brust, entegegen, gegenüber.

4. "şi": karşı, garşı, gegen.¹⁹⁹

11. Sıfat (Adjektive)

Sümer dilinde sıfat "ad" veya "eylem" (fiil) den ayrılmaz ve adlar konusunda söylenmiş genel sorunlar sıfat için de aynıdır. Kaide olarak biz sıfatı, onun genel özelliği olan "öznenin ardından gelmesinden" tanırız: aşag-dagal, das weite Feld; ekin-daş > daş ekin = ekin uzak > uzaktaki ekin (tarla). Sıfatın ismin önünde gelmesine, yalnız tanrı adlarında rastlanır: Kug-innanna: arassa-Innanna, temiz Innanna, reine Innanna.²⁰⁰

12. Fiiler (Das Verbum / İşlikler)

Elde olan belgelere göre Sümerce fiilleri incelemenin zorlukları konusunda Delitzsch şöyle yazar: "Akkad tercümanları, kendi dillerinde fiillerin uzamasının bilinmemesi için (burada fiile durum ve kişi ekleri eklenerek uzamasından söz edilir B.G.), Sümer fiillerinin anlamına ne kadar dikkat etmişlerse de onları açıklamak için çok sayıda izahlar kullanmaya mecbur olmuşlardır. Böyle karmaşık açıklamalar ise, bu uzamış eylemlerin köklerini bulmayı çok zorlaştırmıştır. Böylelikle Sümer dilinin gerçek sözlük bilgisini yazmak da güç bir iş olmuştur. Bu sorunun "ancak güçlü dilbilim yöntemlerine dayanmakla çözülebileceği ortadadır."²⁰¹

Sümer dilinde "olmak" eylemi, özne ile yüklemi birbirine bağlayan üye yerinde kullanılır: aşak-dagal-am: ekin-daş-dır:

199. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Sumerische Sprachlehre. s.36-40. Leipzig.

200. Hübner & Reizammer 1987. s.74-75.

201. Delitzsch, Friedrich. a.g.e., s.54.

ekin uzaktır, das Feld ist weit.²⁰² Görüldüğü gibi yukarıdaki kaide Sümer ve Türkmen dilinde hemen hemen aynı olduğu hâlde Alman dilinde başka türüdür. Sümer eylemlerini aşağıdaki bölümlere göre ele alabiliriz:

12.1. Kök Eylemler (Die Verbalwurzel)

Sümer dilinde eylemlerin dış görünüşü adlardan farklı değildir. Sıfatlar da eylemlerin yerine kullanılır: gal: (ulu, galıñ, ulu), gross; gal: (galmak, ulalmak, büyük olmak), gross sein.²⁰³

Sıfatların eylem yerine kullanılması Türkmen dilinde de aynıdır. Örneğin yukarıdaki Sümer sözcüğüne çok yakın olan, belki de aynı kökten olan "gal" sözcüğünün Türkmen dilindeki durumunu dikkate alalım: galıñ = (sıfat) incenin karşılığı, kalın, vurgu "l" harfinin üstünde; galıñ= (eylem, emir eylemi), ayağa kalın, (ayağa kalkın), vurgu "a" harfinin üstünde.

Türkmen dilinde aynı durum "ak" ve "a:k" "aç" ve "a:ç" gibi sözcüklerde, onlardaki "a" harfinin uzun ve kısa telâffuz edilmesi ile de meydana gelir. Sümer dilinde de aynı durumun olması konusunda Deimel şunları yazar: "Belki Sümerler de Çinliler gibi, dört çeşitte yani, uzun ve kısa, soru ve cevap tonlamayla telâffuz etmek vesilesi ile, bir görünüşteki sözcükten en azından altı tane ayrı ayrı mana ile anlamlandırmışlardır."²⁰⁴

Eğer Deimel yukarıdaki fikrini yazdığı zaman Türkmen dilinin gramerini tanıyor olsa idi, kuşkusuz Çin dilinin yanında Türkmen dilini de gösterirdi. Sümer dilinde bazı eylemler yalnız özne veya tümleçlerin çokluk görüntüsü ile kullanılır: durun: (oturmak, toğtamak, yerleşmek), sitzen; su (-g): (gitmek), (belki de sürmek, B.G.), gehen²⁰⁵. Eğer bu eylemler yukarıda açıklan-

202. Hübner & Reizammer 1987. Inim Kiengi 2-2. Sümerisch in Wort und Schrift. s. 74-75. Marktredwitz. 1987

203. Falkenstein. Adam. 1959. Das Sümerische. s.41. Leiden.

204. Deimel. Anton. 1939. Sümerische Grammatik mit Übungsstücken und zwei Anhängen-Liste der gebräuchlichsten Keilschriftzeichen mit ihren Urbildern und den Hauptbedeutungen. s.20. Roma.

205. Falkenstein. Adam. a.g.e.. s.41.

dığı gibi çokluğu anlatıyorsa, o zaman "durum" sözcüğü çokluğun yerleşmesini ve "su" eylemi ise sürmek (koyunu sürmek, düşmanın üstüne sürmek, saldırmak) gibi kalabalığın hareketini anlatmaktadır.

"Sümer dilinde "e" (aytmak, söylemek, sprechen) gibi "şimdiki zaman" ve "gelecek zaman" için (devamlı hareket şeklinde) kullanılan eylemler, geçmiş zaman için "kendi yerini "du[-g]" (dimek, didi, demek, dedi) gibi bitmiş şekillere verir."²⁰⁶ "Kök eylemin Sümer dilinde üç görüntüsü vardır: basit, birleşik ve uzamış eylemler:

Basit kök eylemler (fiiller) genelde bir heceden ibarettir: "ağ" (etmek, yapmak), machen; "il" (eltmek, iletmek, götürmek), heben, tragen; "gen" (gitmek), gehen; "gaz" (dövmek, kırmak, öldürmek), zerschmeissen, toten; "bulug" (ağacı bölmek, yarmak, bölmek), Holz schleissen; "bulug" (hovlukmak, acele etmek), eilen; "bol = ol" sözcüğüne yakın.

12. 2. Birleşik eylemler :

1. Yüklem durumunda gelen eylemler: Bu durumda gelen eylemler genelde "ag", "du(g)", "gar" gibi yapmak sözcüğünün çeşitli şekilleri ile meydana gelir. Türk lehçelerindeki "etmek", "eylemek", "yapmak", "kılmak", "gayırmak" gibi.

a-ri.... gar: arı-gayırmak, arılamak, arassalamak = temizlemek, rein machen.²⁰⁷

2. Araç anlamında (Instrumentale Bedeutunggrund):

"tu-tu": tutmak, almak: el ile tutmak, (mit der Hand) nehmen; "gir....gen": gitmek, yürüyerek gitmek, adım atmak, ayak ile gitmek, yaya olarak gitmek, (mit dem Füsse) gehen, schriten, treten.²⁰⁸

206. Deimel. Anton. 1939. Sümerische Grammatik mit Übungsstücken und zwei Anhängen-Liste der gebräuchlichsten Keilschriftzeichen mit ihren Urbildern und den Hauptbedeutungen. s.42. Roma.

207. Delitzsch. Friedrich. 1914a. Kleine Sümerische Sprachlehre. s.49-51. Leipzig.

208. Deimel. Anton. a.g.e.. s.52.

12.3. Uzamış eylemler

Eylemlerin bu şekilde uzaması "Akkad" diline uygun olmadığından onu anlatmak için çok ölçüde açıklama sözcüklerini kullanmaya mecbur olmuşlardır. Bu ise onların anlaşılmasını güçleştirmiştir. Bu eylemler "da", "ta", "si" gibi eylemlerdir; onların temel anlamı "yan", "yanında", "yanına" demektir: "ta-é": heraus gehen, heraus führen, austreiben, dışarıya (dışarıya) gitmek, dışarıya sürmek, çıkarmak; "ta-sar": austreiben, dışarıya sürmek / dışarıya sürmek, çıkarmak; "ba-ra-e": fortgehen, forttreiben, barmak, öne gitmek, varmak, öne sürmek; "bara-du": fortgehen, öne barmak, öne gitmek, öne varmak; "barandal": fortfliegen, öne uçmak, uçup barmak, uçarak varmak; "ba-ra-gub", wegtreten von seiner bisherigen Stätte?, çıkıp gitmek, önceki durduğu yerinden, yurdundan ayrılmak.²⁰⁹

"Bara" sözcüğünün Sümer dilinde "barmak" (varmak), "uzaklaşmak", "gitmek", "çabuk", "hızlı", "uzak" gibi anlamları vardır. Yani Türkmen dilindeki "bar", "var" kelimesi ile aynıdır.

12.4. Türemiş eylemler

Sümer dilinde kök eylemlerin yanında çok sayıda türemiş eylemler de vardır. Ancak kök eylemler onlara eklenmiş gramer öğeler içinde erimez, eski biçimini korur. Bu türemiş eylemlere aşağıdaki örnekleri vermek mümkündür:

12.4.1. Ad ile eylem

"gu-de": das Wort ausgissen = sprechen, söz-dökmek = söylemek, konuşmak; "gu-la": sich um den Hals hangen = umarmen, boynundan asılmak = gucaklamak, kucaklamak, sarılmak.

Sıfat ile eylem

"gal-di": gross sprechen, ulı-dimek, ulı gürlmek, büyük konuşmak; "mi-du": nach Frauen sprechen = freundlich sprechen, milayım (mıyık, yumşak) diymek, yumuşak demek, kadınlar gibi konuşmak.

13. Eylemin ad şekli (die Nominal formen Verbums / Ad formasındaki işlik)

Bu adlar eylemden yapılı ve başka unsur almaz; fiile bir şey eklenmeden veya yalnız "-e (d)" eki eklenerek türetilir: "é-du": der, das Haus gebaut hat, öy diken, öy salan adam, ev diken, ev inşa eden kişi; gu-nun-di: der Lautrufende, gıgıran (adam), çağırın, bağırın.

14. Eylemin belirsiz görünüşü

Eylemin belirsiz görünüşü "-a" veya "-ed-a" ekleri ile gösterilir: "du-da > "du-a": das Bauen, dikmek, salmak = yapmak, inşa etmek; "gi-a": das Zurückkehren (oder Zurückbringen), gaytmak (gaytarmak), dönmek, geri gelmek (geri getirmek).²¹⁰

15. Ortaç eylem (Das partizip...Verba / Ortak İşlikler)

Bu eylemler de "-ed-a" dan meydana gelmiş "-a" eki ile gösterilir: "du-a": gebaut, yapılmış, dikilen; "gin-a": der geht, giden çıkan; zi-ga: ansteigend, münen, binen.²¹¹ Görüldüğü gibi yukarıdaki eylemlerin ardına eklenen "-ed-a > "-a" eki Türkmencedeki "etmek", "eden" eylem sözcüklerine hem formal hem de gramerdeki yeri ve anlamları açısından yakındır.

210. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische, s.43. Leiden.

211. Falkenstein, Adam. a.g.e., s.43.

209. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische, s.56. Leiden.

16. Sözdizimi

16.1. Sümer Dilinde Cümlelerin Diziliş Düzeni

16.1.2. Normal cümleler

Normal cümle iki bölümden ibarettir. Birinci bölüm cümle- nin öznesi ve bağımsız bölümüdür. İkinci bölüm yüklemden ibarettir ve eylemin belli bir görünüşü ile ifade edilir: "Nanna-ra urnammu-(ke) é-ani mu-na-du" Nannaga urnammu evini dikti > "Tanrı Nanna" için Urnammu [kendi] evini yapmıştı, (dem Got Nammu hat Urnammu sein Haus gebaut).²¹²

Yukarıdaki düzene, yani zincirleme esasa göre cümle dizili- ş; cümlelerin başında özne ve sonunda eylemin yer alması, gra- mer bakımından Türk diline çok yakın olurken, İndo-German dillerinden biri olan Alman, Rus ve İngiliz dillerinin ve Sami dil- lerinden olan Arap dilinin gramer kaidelerinden uzaktır.²¹³

16.2. Kural dışı cümleler

Bazı durumlarda, örneğin özneden başka bir kelimenin üs- tünde vurgu bulunduğu, cümlelerin düzeni kural dışı olur: "é- a(k) en-ki, ke temenmu-si-ge": öyüñ Enki düybünü tutdı, evin Enki temelini attı (koydu), des Hauses Fundament grundet En- ki.²¹⁴ Bu cümlede vurgu evin üstünde olduğu için özneden ön- ce gelir.

17. Özne

Sümer dilinde özne, kendisine bağlı olan sıfatlar ile birlikte gelir ve çokluk eki almaz: "dimmer ana" asman tanrıları = gök tanrıları, die Götter des Himmels; "dimmer gal-gal" ulı-ulı tanrıları, galıñ-galıñ tanrıları = ulu-ulı tanrıları die grossen Göt- ter; "uku-dagala" oklar daşda, daşdaki oklar⁸ (halklar, tayfalar) = uzaktaki halklar, die weiten Völker.

Bunun gibi de iki tane ad hiçbir kişi veya durum ekini kabul etmeden sadece birbirinin ardına takılarak ile ve hem gibi bağ- laçların anlamını vermektedir: an-ki (a): asman-yer, yer bilen as- man = yer-gök, yer ile gök, yer ve gök, hem yer hem gök, Himmel und Erde; "arazu-zur-ra" çokunma-zarlama, arzu- is- leg = tapınmak-yalbarmak, tapınmak ve yalbarmak, Gebet und Flehen; ge-ud-da gice-gündizde, gice ve gündiz = gece- gündüzde, gece ve gündüz, bei Tag und Nacht.²¹⁵ Bu kural Türkmençe ve diğer Türk lehçelerinde de vardır: istek-arzu, gi- ce-gündüz, ay-gün.

Bu bölümünde açıklanması gereken mesele, Sümer dilinde Türkmen (ve genel türk) dilinin düzeninin tersine, genelde sıfa- tın addan veya "bağımlı sözcüğün" "temel sözcüğün" ardından gelmesidir. Ancak Hommel gibi bilginlerin fikrine göre bu du- rum Akkadlar gibi Samî kavimlerin etkisi altında meydana gel- miştir. Biz bu konuda geçen bölümlerde daha etraflı söz etmiş- tik. Bu fikrin doğru olabileceğini biz eski Samî kavimlerin günü- müzdeki kuşağı olan Arapların diline dikkat ettiğimizde anlıyo- ruş. Örneğin: "Bahru'l-Esved" = Deniz-gara > Karadeniz, "Ra- cülun-Kebir" = adam-ulu > ulu adam.

Şimdi bazı bilim adamlarının bu konuda öne sürdüğü fikirle- re bakalım: Falkenstein'a göre "ad ile ona bağlı olan sıfatın yer- leri değişerek, sıfatın adın önünden gelmesi de mümkündür: "Ama-Nanşe" ene Nanşe, ana Nanşe, anne Nanşe, Mutter nanşe; "ku Inanna (k)" gutlı Inana, kutlu (kutsal) Inanna, die he- ilige Inanna.²¹⁶ Delitzsch bu konuda şunları kaydeder: "Adlara bağımlı sözcüklerin adın önünden gelişi gibi, sıfatlar da az-çok üstünde vurgu olduğu durumda adların önünden gelebilir: "su- da-an" uzak asman (gök), der ferne Himmel; "gul-nam-erina" der böse Bann; gıñır cın = kızgıñ cin. Deimel de Sümer dilin- de ticaretle ilgili metinlerde "gal" (ulı, galın) sıfatının addan ön-

212. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische. s.51-52. Leiden.

213. Falkenstein, Adam. a.g.e.. s.53.

214. Falkenstein, Adam. a.g.e.. s.53.

215. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Kleine Sumerische Sprachlehre. s.98-99. Leipzig.

216. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sumerische. s.53. Leiden.

ce gelmiş olduğunu açıklar. Söz diziminde vurgu sıfatın üstünde ise, onun addan önce geldiğini belirtir: "gal-dam-gar" ulu sövdağar = büyük alışverişçi, Grosshändler; "gal-uku" ulu çinli (adam) = büyük rütbeli (kişi), Oberst; "gal-nar" ulu başı, ulu ozan, Obersänger; "nam-gal-hul-la" ulu hezillik, ulu (büyük) hoşluk, grosse Freude.

18. Zamir Ekleri

"Son Sümer döneminde Akkad dilinin etkisi altında, 3. tekil şahıs zmirinde, şahıs için kullanılan "ani" yani "o", "onun", Eski Türkçede "anıñ" ile "ortak cins" için kullanılan "-bi" eki arasında farklılık kaybolur. Ancak onun düz şekli "-bi-da" = ile, onun ile, mit seinem şeklindedir. Bu ek "ve" bağlacının yerine kullanılır ve "şahıs özne" sözcüğüne bağlılıkta meydana gelir; bu, eski Sümer dilinin kalıntısıdır."²¹⁷

Başka bir eserde bu konuda şöyle bir açıklama vardır: "Sümer dilinde bulunan "-bi" ve "bi-da" sözcüklerinin yerine bağlama edatı "u" yani "ve" nin kullanılması eski dönemde Akkaddan alınma bir edattır."²¹⁸ Görüldüğü gibi Sümer dilinde kullanılan "-bi", "bi-da" bağlaç sözcükleri Türkmencedeki "bile" yani (ile) sözcüğü ile hem çok benzerdir hem de gramer açısından aynı diyebileceğimiz rolü yerine getirmektedir.

"Sümer dilindeki ibarelerde zmir eklerinin tekil ve çoğul şekli genelde birbirinin yerine kullanılmaktadır: "uku-lu-a" ülke- li > ülkenin yaşayıcıları, Lebendesbewohner; "ad-da-zu" atañ, atañız = seniñ atañ, den (euer) Vater; "ama-zu" eneñiz, ana- nız, anneniz, eure Mutter.

Zamir ekleri özellikle de vurgu üstünde olduğunda, ibarelerin önünde gelir: "za-e e-ne-im-zu" seniñ sözün, dein Wort. Baştaki zmir şahıs ekini kabul etmeden de gelir: "za-ar-gal-gal-

zu" seniñ ulı-ulu arıñ (buysancın) = senin ulu-ulu gururun (şöhretin), deine grosse Glorie.²¹⁹ Yukarıdaki ibarelerin gramer karakterleri ve onlarda kullanılmış birkaç sözcüğün Türkmen diline yakın olduğu hissedilmektedir. Örneğin "ad-da (ata)", "ama" (ene, ana, emme), "ar" (takriben ar-namus anlamında): "Uku" sözcüğünün, önce OK (halk, kabile) anlamında geldiğini görmüştük. Burada ise aynı sözcük ülke anlamına geliyor.

19. Adlar

19.1. Adların iki sınıflı sistemi (Das Zweiklassensystem):

Sümerlerde bu iki sınıfa ait olan adlarda meydana gelen değişiklik, onlardan "AN" yani göğün insanlaşmış Tanrı yerinde kullanılması, masallardaki bazı hayvanların, ağaçların ve bitkilerin insan sınıfına sokulmasındandır. Onlar insan gibi davranırlar ve konuşurlar; cansızlar canlı sayılıyor: "Lu-me-luh-ha" Mel-luhali, Melluha (yurdunun) adamı, Mann von (Land) Melluha. Burada "Melluha" yurdu, gramer açısından insan sınıfına giriyor.²²⁰

20. Çoğul Durum

Çokluk Sümer dilinde genelde belirli bir alametle gösterilmez, eşyalara (insan dışındaki varlıklara) ait sözcüklerden çokluk türetilmez. Belli bir sayı ile ifade edilen şeyler için de çokluk işareti kullanılmaz. Bazı durumlarda adın veya ada ait sıfatın tekrarlanması ile çokluk anlatılır. Bu durum "gal" (ulu), "tur" (küçük), "kal" (kıymetli, pahalı) gibi belli ölçüyü anlatan sıfatlarla mümkün olur."²²¹

Önce de izah edildiği gibi bu çokluk ifade etme durumu Türkmen (ve başka Türk) dillerinin gramer düzenine de uygundur. Örneğin, Türk dilinde belli bir sayı ile ifade edilen adların

217. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Kleine Sümerische Sprachlehre, s.53. Leipzig.

218. Hübner, B. & Reizammer, A., Inim Kiengi 3, s.112, ... Marktrechwitz. 1987.

219. Delitzsch, Friedrich. 1914a. Kleine Sümerische Sprachlehre, s.97. Leipzig.

220. Falkenstein, Adam. 1959. Das Sümerische, s.53-54, Leiden.

221. Delitzsch, Friedrich. a.g.e., s.45.

ardına çokluk eki katılmaz: 15 kişi, 6 kitap. Halbuki İndo-German dillerinde böyle adların ardına çokluk eki katılır: 15 Männer (15 adamlar), 6 Bücher (6 kitaplar) vs.

IV.

SUMERCE - TÜRKMENÇE KÜÇÜK SÖZLÜK

Bu bölümde biz kendi bilginin çerçevesinde ve düşünüşümüze göre, aralarında belli ilişkileri göz önünde bulundurarak, Sumer ve Türkmen sözcüklerini seçip aldık. Bizi bu sözcükleri seçip almada cesaretlenmemize yardım eden amillerin başında, Sumerologların çoğunluğunun Sumer dili ile Ural-Altay dilleri arasında benzerliğin, hatta ilişkilerin var olduğunu savunmaları geliyor.

Sumer dili ile Altay dil grubunun arasında ilişkilerin var olduğunu savunan, hatta onu bir "proto Türk" dili sayanların başında, F. Hommel gelir. Hommel bu iki dilden, aralarında benzerlik bulup seçtiği sözcükler dizisinde, bir bakışta o kadar benzerlik duyulmayan sözcüklerin olması da bizi biraz cesaretlendirdi. Örneğin, araştırmacı Sumer dilinde "diz" anlamına gelen "div, dug" sözcüğünü "diz" sözcüğü ile karşılaştırmak yerine "topuk" sözcüğü ile karşılaştırmıştır. Bu Sumer sözcüğünün birinci şeklini "diz" ve ikinci şeklinin ise "topuk" sözcüğü ile karşılaştırıldığında daha isabetli olacağı ortadadır.

Bu konuda bize güç veren ve örnek olan diğer bir amil de Türk bilim adamı Osman Nedim Tuna'nın Türk-Sumer dillerinin ilişkileri konusunda yazdığı, bilimsel değeri çok yüksek olan eseri oldu. Tuna bu eserinde Türk-Sumer sözcüklerinden, "doğrudan görülebilen denklikler" bölümünde olanlardan takriben 50 tanesini ve dilin mükelleşme sürecinde seslerin değişme kaidelerine dayanarak, takriben 150 tanesinin aralarında ilişki

görerek seçmiştir. Biz bu eseri ve Kazak bilim adamı Süleyman Uljas'ın da bu konuda yazan benzer eserini görmeden, bu eserlerdeki 50 tane sözcüğün hemen hepsini seçmiştik, bu eserlerde de gördüğümüzde ise hem sevindik hem de işimizin doğru olabileceğine, inancımız kat kat arttı.

Türkmen dilinin, özellikle onun çeşitli boylarındaki deyimler de dikkate alınarak, sözcük hazinesinin çok zengin olması, böyle benzer ve ilişkili sözcüklerin dizisinin daha çoğalmasına yardım etmiştir. Biz bu listeye sadece aralarında kendi açımızdan doğrudan görülebilen denklikleri olan sözcükleri aldık (yaklaşık 250 tane). Eğer dilimizin mükemmelleşme sürecinde ses değişme kaideleri dikkate alınırsa, bu sözcüklerin sayısını birkaç kata çıkarmak mümkün olacaktır.

Meselenin başka bir anlamlı yönü ise, Türk dillerinin ne kadar en eski örneklerini, en eski tekstlerindeki sözcüklerini nazara aldığımızda, o kadar da hem sözcük benzerliği hem de gramer açısından Sümer diline daha çok yakınlık duyulmaktadır. Bu ise ;Paul Frischhauer;in "Sumer dili Turan dilini, eski Türk dilini hatırlatıyor, onlaryn dağlık çevrelerden geldikleri'de bellidir..."²²² gibi ifadelerinin teyididir. Maalesef Sumer yazılarının yazıldığı zaman'la Orhun-Yenisey yazılarının arasındaki 2700 yıla varan dönemde yaşayan eski Turanlı atalarımızın, O cümleden Sak-İskit ve büyük Part devletini kuran diğer kavimlerin dillerinin özelliklerinden çok az bilgimiz vardır. Eğer de biz o dilleri, özellik'le Zerdüşt dininin kutsal kitabı sayılan Avestanın Pehlevi diline çevrilmeden önceki orijinal dilini öğrenme imkanımız olursa, o dilin Sumer dili ile günümüzdeki Türkçenin arasında bağlayıcı köprü olacağının kanaatindeyiz. Bunun isbatı hükmünde bilim adamları tarafından eski Turanca olduğu tesbit edilen sözcüklerden bir kaç örnek veriyoruz:

222. Paul Frischauer :Der Mensch macht seine Welt: 1962-Hamburg.

Sumer	Eski Turan	Çağdaş Türkçe
İ	İ, İk	İrmak
Anu	Anap	Anna (Türkmencede Tanrı anlamda)
Kur	Kur	Kurgan, Gorgan (tepe, dağ, yükseklik)

Bu sözlükde Türkmençe dışında Türkmenistanda yaşayan bazı boyların deyimlerinden ve eski Anadolu Türkçesinden de bazı sözcükler aldık. Değerli okurlarımızın dikkatini yeniden aşağıdaki birkaç noktaya çekiyoruz:

1- Geçen bölümlerde de açıkladığımız gibi beş bin yıl önce Sumer dili ile günümüzdeki Türkmen dili arasında uzun bir mükemmelleşme ve değişme süreci vardır. Mükemmelleşme sürecinin başlangıcında Sumer dilinde her bir kök sözcük, belli bir değişme kabul etmeden çok ve çeşitli anlamları anlatmıştır, ancak günümüzdeki Türkmen ve diğer Türk lehçelerinin belli değişiklikleri, özellikle çeşitli ekleri kabul etmeden o anlamları göstermesi zordur. Bunun için biz sözcüklerin arasındaki benzerlikleri açıkça gösterebilmek amacıyla mümkün olduğu kadar kök sözcüklerle gramer elemanlarını tire veya çift tırnak içine almakla gösterdik.

2- Yukarıda da belirttiğimiz gibi Sumer yazısında ve hatta Uygur ve Arap alfabelerinde de seslerin hepsi için özel harflar yoktur. Mesela o,ö,u,ü sesleri için sadece bir belgi kullanılırken i ve ı sesleri de birbirinden farklı gösterilmez. Netice itibari ile Sumer ve eski Türkçe sözcükleri çeşitli telaffuz'la yazmak mümkündür. Örneğin ;kur; sözcüğünü ;kor;, ;kür; ve ;kör; şeklinde de yazmak mümkündür. Bu meseleni nazara alırsak daha çok sözlerin aralarında onları çeşitli şekilde nazara almakla daha çok benzerlik duyabiliriz. Ancak biz, kaynaklardaki sözcükleri değiştirmeden aynen aldık.

3- Türkmen dilinde uzun ve kısa seslerin, sözcüklerin çeşitli anlamlarını ayırt etmekte önemli rolü olacağını göz önünde bu-

lundurarak onları bazen şu aşağıdaki şekilde göstermeyi uygun bulduk:

- a (kısa ünlü): arna, akar, at (hayvan)
- a: (uzun ünlü): a:ra, a:dam, a:t (adam adı)
- i (k.ü): iç-mek, it (köpek)
- i: (u.ü): i:şik, di:mek
- ı (k.ü): ıza (vermek), ışık, ığır, gız-mak
- ı: (u.ü): ı:z (kaldırmak), gı:şik, gı:z
- o (k.ü): ot (bitki), or-mak, otağ
- o: (u.ü): o:t (yanmak), o:n (10)
- ö (k.ü): öt-mek, öl-mek, gör
- ö: (u.ü): ö:t (guşu_ ö:di, kuşun ödü), ö:l (ıslak)
- u (k.ü): uç-mak, dur-mak, vurmak
- uw (u.ü): uwn (un), uwç (ipin ucu)
- ü (k.ü): üzüm, düş-mek
- üy (u.ü): üyşmek (yığın, küme), süyş-mek (hareket etmek)

**Sümer-Türkmen ve Diğer Türk Lehçeleri
arasındaki benzer sözcüklerin Sözlüğü**

(Her satırda koyu yazılan kelime Sümerce ve aşağıdaki
birinci kelime ise Türkmencedir.)

A (Sümerce): açık, duru, yağıt / klar, hel (Deimel, 89)
Ak, Açık (Türkmence)

AB: ev / Wohnung (Delitzsch.1, 4)
Öy , Äb(Orh.=Orhun yazıtlarında)

AB-BA: evler / Haeuser (Delitsch.1, 4)
Oba , Äb-bark, evler(Orh.)

ABBA: yaşlı / Greis (Hommel, 22)
Aba / Aba: Ata (Orh.), Abuka: yaşlı (Kt.B.)

AD, AD-DA: Ata / Vater (Deimel, 36), (Delitzsch.2, 8)
Ata / Ada (Orh.)

AD-AD: Atanın Atası, büyük baba / Grossvater (In. Ki. 2.,45):atan atası, büyük baba.
Ata_ Atası

AD-AMA: Annenin babası / Grossvater, mütterlicherseites (Hübner.2, 45)
Ene_ Atası, baba.

AG: emir vermek / beordern, Befehl (Delitzsch.1, 109), (Delitzsch.2, 6)
Ağa, Ağa-lık (Türkmençede Ağa sözcüğü hakim anlamında da kullanılır.)
Aka (Turan t.,1)

AGA, AGU: hükmetmek / beordern (Delitzsch.2, 6)
A:ğa , Aka-men: gerçek ağa (Turan t.,1)

AGA: arka / Rückseite, hinter (Pöbel, 29), (Delitzsch.1, 110)
Arka

AGAR: ekin (Hommel, 22)
Ekin

AGAR: ağır durum, çöl / Flur (Falkenstein, 30) , (Delitzsch.1, 110)
Ağır, Iğır

AGARIN: oğlan yatağı, karın / Mutterleib, Haus des Kind (Hommel, 22), (Deimel, 42)

Garın

AGIL: Ağıl / Ringmauer, Umfassung (Delitzsch.2, 4)

Ağıl

A-GIM: aynı, gibi / wie, so (Hübner.2, 11)

Ağın

AI: Ay Tanrısı / Mondgott (Hommel, 22)

Ay

A-KAR: coşgun, sel / überflutet (Hübner.2, 21)

Akar/suw/, Akar (D.L.T.)

Akku: [bitki]ekmek / pflanzen (A. D., 24)

Ek-mek, Ekin

AMAN, EMEN: erkek adam, kişi / Herr (A. F. ,26-29)

Aman (beylere takılan at)

AN: Gök, yukarı, yüksek / Himmel, Hoch (Delitzsch.1, 110)

Asman, An(da) / An, Annap: tanrı (Turan t., 1)

AN sözcüğünün eski sumer devrinde belgisi bir yıldızdır(*). Bu belgi sumer dilinde iki şekilde okunmuştur. Biri yukarıda belirtildiği gibi An okunup, uzak ve gök anlamındadır; ikinci okunuşu Dingir yani Tanrı, Tengri anlamındadır. Eski türkçede de Tengri Gök anlamında da kullanılmıştır. Tengri kutu yani :Göğün oğlu; deyimleri akla gelebilir. An ve Annap sözcüğü eski Turan yani Sak-Iskit ve Part dilinde de tanrı anlamında kullanılmıştır. Yukarıda Gramer bölümünde izah ettiğimiz gibi ;Anna; sözcüğü günümüzdeki Türkmen dilinde de Tanrı anlamında kullan-

makta'dır. An sözcüğü eski Türkçe'de de uzak, yüksek anlamında olduğu gibi ismin maillerinde aldığı gramer ekleri de Türkçe ve Sumercede aynıdır.(bk. Aşağıdaki maddelere).

AN-A: Göge / nach Himmel (Delitzsch.2, 13)

Ana(D.L.T.), oña, Asmana

AN-DA, AN-NA: Gök'de / im oder am Himmel (Falkenstein, 39), yukarıda / droben

On-da, Onna, Asmanda, An'da(D.L.T.)

(Delitzsch.2, 13)

AN-TA: Gök'ten / von oder aus Himmel (F. D. 1. 37)

An'dan, Ondan, Asmandan

A-NA(-k), A-NI: onun / ihr, sein (Hübner.2, 25-26)

Onu_, Anı_ (Kt.B.), Anı (D.L.T.)

A-NIR, UNIR: erkek adam, bey / Herr (Delitzsch.2, 202)

Iner (erkek, erkek deve)

ANŞE: eşek / Esel (Hommel, 22), (Deimel, 44)

Eşek

AR: gurur, şöhrat / Ruhm (Deimel, 47), (Delitzsch.1, 110)

Ar (ar-namıs, arlı-namıslı).

AR: erkeklik / Herrlichkeit (Pöbel, 31)

Är, Er

ARA: Geçit / Gang (Falkenstein, 41), Yol / Weg (Deimel, 90)

Ara (iki şeyin arası, geçit)

Ara: Orta(Orh.), Art: geçit (Gabain, 261)

ARA, AR: parlak / glanz (Deimel, 74), (Delitzsch.2, 10)
Arı (Türkmencede temiz ve parlaktır. Örneğin: "aydan arı, günden duru")

Arı: temiz (Orh.) ve (Turan t.1), Aru: güzel (Kt.B.)

A-RA: kötü ruhların aralaşması / treiben der Daemonen (Hübner.2, 29)

Ara-laşmak

ARA-ZU, ARZU: dua, ibadet, kurban / Gebet,opfer (Delitzsch.2, 10), (Falkenstein, 26),

Arzu(Kt.B.)

çağırma / Anruf (Hübner.2, 28)

Arzu, Ara-mak (Tanrını aramak, arzu etmek, dua etmek anlamına yakındır)

AKATU: arka / Rückseite (Deimel, 45)

Arka, Arkada

AŞ: yaymak, açmak / ausstrecken (Delitzsch.2, 17)

Aç-mak, Açak(Kt.B.)

AZ, ASI: Aslana ait sözcüklerin ek sözcüğü, Aslanı anlatan ek / folgen die Wörter für

Aslan, Arslan / Asrı(D.L.T.)

Löwe (Delitzsch.2, 15)

AZA, AZU: Ayı / Baer(A. D.,34)

Ayı / Adhiğ, Ayığ (D.L.T.)

A-ZAG: tabu, yasak / Tabu (Hübner.2, 38)

Yasak

Azgu: Boyuntırık / Nackenstock (Delitzsch.2, 15), Askı (Tuna, 21)

Asğı, Azal: Türkmencede boyundırık.

AZU, UZU: büyücü. cadı / Magiere(Delitzsch.1, 110), (Delitzsch.2, 16)

Ozan (Ozanlar şamanizm döneminde büyücülük de yaparmışlar).

BAGA: belirli bir Sümer adı / Eigenname (Pöbel, 23)

Bağa: Bir Türkmen boyunun adı, şahs adı olarak da kullanılır.

BAL: bölmek, kesmek / durchbrechen (Delitzsch.1, 116), (Delitzsch.1, 62)

Böl-mek / Bal (D.L.T.)

BAL: Balta / Beil (Deimel, 4), (Poppe, 23-24)

Palta / Baldu (D.L.T.)

BAR: yaşamak, yurt, ev / wohnen, Wohnung (Delitzsch.2., 22)

Bar(ınmak)

BAR: varlık, var olmak / be, exist (Csöke,76)

Bar-lık / Bar(D.L.T.)

BAR: görmek / sehen (Deimel, 16)

Bar-lamak: yoklamak

BAR: uzaklaşmak., bir yere gitmek / entfernen (Deimel, 15)

Bar-mak (varmak) / Bar (D.L.T.)

BA-RA-E: varmak, çıkıp gitmek / fortgehen, hinausgehen(Delitzsch.2, 31)

Bar-mak

BE: Bey, erkek adam, iye / Herr (Deimel, 13)

Beğ / Bek: Şah (Turan t.,1)

BI: haber vermek / kundtun (Delitzsch.2, 68)
Bil-dirmek / *Bilik(K.t.B.)*

BI: bu / dieser, dieses (Hübner.3, 91)
Bi, Bu

BI-DA: ile, ve / und (Hübner.3, 222), (Falkenstein, 56)
Bile / *Bile(D.L.T.)*

Eski Sumer dilinde bağlayıcı "ve" sözcüğün yerine "bi-da" sözcüğü kullanılmıştır, "ve" sözcüğü ise Sami Kavmi olan Akkadlardan bu dile geçmiştir. Türkmencede de "ve" ile "Bile" beraber ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

BIR: Böbrek / Niere (Delitzsch.1, 117)
Böwrek

BULUG: ağacı bölmek / Holz spalten (Delitzsch.2, 70), (Deimel, 5)
Bölek-lemek, Böl-mek / *Böluk(D.L.T.)*

BULUG: belgi, işaret / Zeichen (Deimel, 24)
Bellik / *Belgü(D.L.T.)*

BULUK: Bölge, bölmek / Bezirk, spalten (Pöbel, 31), sınır / Grenze (Deimel, 24)
Bölek, Böl-mek / *Bulu_: Bölge (D.L.T.)*

BULUK(g): düşünce, zeka / Grüze (Deimel, 10)
Bilgi / *Bilik(K.t.B.)*

BUR: kuzgun, karga / eribu, raven (Csöke, 125)
Bürgüt (kartal)

DA, DAGAL: uzak / weit (Hübner, 25)
Daş (uzak)

DAG, DAN: aydın, parlak / hell, glanzend (Delitzsch.2, 132), (Hübner.2, 179)
Da_, Dan

DAG: taş / Stein (Deimel, 47), (Hommel, 22)
D:aş

DAG: darğatmak, ağıtmak / zerstören (Deimel, 29), (Hübner.3, 89)
Dağ-ıtmak / *Dag: yok (D.L.T.)*

DAL: geçmiş / Vergangen (Delitzsch.2, 132)
Dal (Azərbaycanca türkçesinde "dal" sözcüğü geri ve arka anlamında'dır)

DAR: darğatmak, bölmek, kesmek / spalten, zerstören (Hübner.2, 180)
Dar-ğatmak, Yar-mak / *Tar-mak: kesmek(D.L.T.)*

DE: dökmek / ausgissen (Delitzsch.1, 125), (Delitzsch.2, 140)
Dök-mek

DI: demek, çağırmak / rufen, sagen (Delitzsch.1, 125)
Di-mek / *Ti: demek (Orh.)*

DIL(l): kamil, dolu, olgun / vollkommen (Delitzsch.2, 136)
Dolı

DIMER: demir / Eisen (Deimel, 5)
Demir, *Temur(D.L.T.)*

DINGIR, DI_IR: Tanrı / Got
Tanrı / *Tengri (Grönbech), Tä_gri(Orh.)*

DIRI, DIRIG: iri, çok büyük / übergrgross (Deimel, 31), (Hübner.3, 72)

İri / Ärig (Orh.)

DIRIG, DIR: yardım etmek / helfen (Delitzsch.2, 134)

Direg: dayak, destek

DU: kesmek, ezmek / spalten, stossen (Delitzsch.2, 142)

Döw-mek, dövmek

DU: döğüş, kavga / Kampf (Delitzsch.2, 143)

Döwüş, Döw-mek

DU: demek, söylemek / spreschen (Falkenstein, 19), (Delitzsch.2, 147)

Di-mek

DU: dolu, doldurmak / füllen, voll sein (Tuna, 22)

Doli, Dol-dürmak (Dazi türk ağızlarda "duli" denilir)

DU: dur-durmak, saklamak / halten (Delitzsch.2, 142)

Dur(uzmak), Tut-mak, Dutmak

DUG: dökmek / pour out (Csöke, 101), (Tuna, 22)

Dök-mek

DUG, DU: bina yapmak / bauen (Delitzsch.1, 125), (Delitzsch.2, 146)

Dik-mek, ev dikmek: bina yapmak, inşa etmek

DUGU: doğmak / gebaeren (Deimel, 19)

Doğum, doğmak / Tok: doğmak (Kt.B.)

DUGUD: güçlü olmak, başarılı / wüchtig sein (Deimel, 73)

Doğum-lı: güçlü, başarılı.

DUG, DIV: diz / Knie (A. P., 29), (F. H., 22), (F. D.1., 125)

Dı:z

DUKUT: ağır, zor / schwer (Falkenstein, 27), (Delitzsch.2, 149)

Tukat: Türkmencede, zor durumda kalan insanın haleti, ruhiyesi.

DUL: dolamak, örtmek / bedecken (Delitzsch.2, 149), (Deimel, 79)

Dola-mak

DUL: karanlık feza / dunkler Raum (Deimel, 76)

Duwl (Türkmencede evin dip köşesine denilir)

DUL: dalmak, çimmek, derin / Tiefe, senken (Delitzsch.2, 150)

Dal: Eski türkçede "Dal" sözcüğü Göl ve Deniz demektir, örneğin:

"Derviş yerde Dal'dır ya gökde aydır Domuz derya neyler ya gökde aya" (Mağtımgu)

DUMU: erkek çocuk, oğul / der Sohn (Deimel, 36), (Delitzsch.2, 151)

Doğma: Bazi Türkmen ağızda erkek çocuğa "doğma" ve kıza "salatı" denilir.

DOMUZI: Ürün ve bereket tanrısı, ayrıca yaz mevsiminin iki ayı (tam kaynaklarda).

Tomus: Türkmencede yaz mevsimi demektir.

DUN: Domuz / Schwein(Deimel, 77)
Do_uz, Don-guz (Gabain)

DUR, TUŞ: oturmak, yurt tutmak, yurt / sitzen, wohnen, sitz (Delitzsch.1, 125-127)

Düş-lemek: Bir yerde binekden inip dinlenmek için oturmak.
Tör: evin baş köşesi, konunun oturtulduğu yer.

DURU: durağan, kalıcı / dauer, Ewigkeit (Delitzsch.2, 150)
Durğun: Durağan, kalıcı

E: oyuk, su yatağı, su birikimi / Wasserringe, Graben (Delitzsch.2, 29)
Oy, oy-tak: su yatağı / Oy (D.L.T.)

E: Ev / Haus(Deimel, 54), (Delitzsch.1, 112)
Öy / Eb(Gabain)

E-GAL: yüksek ev, saray / Palast (Deimel, 54), (Delitzsch.2, 29)
Ev-ulu, yüksek>Ulu Ev>köşk, saray

E-DINGIR: Tanrının evi, Tapınak / Gotteshaus, tempel (Delitzsch.2, 29)
Ev-Tanrının>Tanrının Evi

ED, UD: zaman, çağ / time(Csöke, 109)
Ötmek: zamanın geçmesi
Öd: Eski Türkçe'de hem zaman hem de dünya anlamında'dır (D.L.T.)

EME, AMA: anne / die Mutter(Deimel, 48), (Delitzsch.2, 34)
Ene, emme, ana(Azerice), ama(Çuvaşca)

EN-LIL, ILLIL: elli, Tanrı Enlil'e verilen sayı / 50, En-lil (Deimel, 79)
Elli(50)

ENNU: korucu, korumak / Wache, bewachen (Deimel, 24)
İndew, İnnew, İndeğ, İdeğ: aramak, yoklamak, sorup soruşturmak.

ER, IR: er, erkek, erkeklik / Mann, maenlich / (Deimel, 8)
Är, Erkek

EREN: er, savaş adamı / Krieger (Pöbel, 25), (Delitzsch.2, 33)
Eren: erler (D.L.T.)
Eren (Türkmenlerde "Erenler yoldaş olsun" diye dua edilir).

EŞ: eş, gibi, denk / wie (Hübner.3, 321)
Eş: denk(Gabain, 273) ve (Turan t.1)

EŞ: toplum, çoğunluk / Menge (Hübner.3, 29)
Üyş-mek: kalabalık

EŞ: eriş, ip, ölçü ipi / Leine, Strick, Messleine, Schnur (Deimel, 83), (Hübner.2, 283)
Eriş

EŞ: üç / drei(Delitzsch.2, 37)
Üç, uş (Grönbech)

ES, EŞ: esmek, yel esmek / blow (Tuna, 22)
Ös-mek / Es: yel esmek (D.L.T.)

ESAG: uşak, oğul / Sohn (Delitzsch.2, 36)
Uşak, oğlan-uşak

ESIK: güçlü / stark, machtig (Delitzsch.1, 113), (Delitzsch.2, 36)

Esrik: Türkmencede "serhoş" ve "güçlü" anlamında kullanılır.

Esriuk: serhoş (D.L.T.)

EZEN: berk / fest (Deimel, 37), (Delitzsch.1, 113), (Delitzsch.2, 33)

Esen: sağlam, emniyetli

GA: kapak, sandık / Kiste, Decke (Deimel, 48)

Ga-pak, gap (kap)

_AL: kaldırmak / bir yerde/, kalmak / sein lassen (Hommel, 22)

Ga:ldırmak, g:lmak

_AB: kuşatmak / umschliessen (Delitzsch.2, 209)

Gaba-mak, Gabaw

GAB, GABA: ön, göğüs kafesi / front, Brust (Deimel, 38), (Poebel, 29), (Falkenstein, 35)

Gabak, Gabırğa (Azerbaycan türkçesi)

GADA: keten / Leinen (Delitzsch.2, 47)

Keten, ketan / Kutay (Orh.)

GAG: kazık / Pflock (Deimel, 47), (Delitzsch.2, 76)

Gazık, Gadhık (D.L.T.)

GAL: yurt tutmak, durup kalmak / wohnen, feststehen (Deimel, 19), (Poebel, 38),

Ga:l-mak, Ga:lıcı

(Hommel, 29)

GAL: kaldırmak, götürmek / erheben (Delitzsch.1, 118), (Delitzsch.2, 78), (Poebel, 48)

Gal-dırmak / Kal: yüksek (Grönbech), (Turan t.1)

GAL, GULA: ulu, büyük, kalın / gross (Deimel, 58), (Delitzsch.1, 117)

Ulı, galıñ / Kalık: yükseklik (Gabain)

GAL-GA: kavga / rumour (Csöke, 125)

Galağop-lık: kavga yapmak

GANU: kanal / Kanal (A. D., 27)

Ganaw: küçük kanal

GAZ: kül etmek, ufalamak, döğmek / zerstossen (Deimel, 41)

Gaz-mak (kazmak). Sümercede bu kelimeni bir kazık resmi ile anlatılır.

GI: Kır, toprak, yurt / Land (Delitzsch.2, 86)

Gır, Kır (D.L.T.)

GI, GIE, GIGU: kamış / Rohr, Schilf (Deimel, 21), (Hübner.3, 59)

Garğı, gamış, gıyak (gıyan)

GI, GIGGA: gece, karanlık, kara / nacht, dunkel, schwarz (Deimel, 70-71), (Poebel, 28)

Gice, gara_kı, gara

GI, GI-A: geri gelmek, dönmek / wiederkommen, zurückkehren (Poebel, 29),

Gayt-mak, gel-mek

(Hübner.3, 127), (Falkenstein, 43)

GID: gitmek, uzaklaşmak / sich entfernen, zuwenden (Deimel, 62), (Hübner.2, 333)

Git-mek

GIG: hastalanmak / kranken (Deimel.1, 119)

İ:ğ-lemek

Yig (GGabain), Yik (Kt. B.)

GIGIR: teker, tekerlek / Wagenrad (Deimel, 80)

Tigir

GIGRU: "40", En-ki tanrıya verilen sayı (Deimel, 79)

Girk(kırk)

GIL: bağlamak, sarmak / binden, wickeln (Deimel, 12)

Güyl-mek: hayvanı bağlamak

GIM, GIN, GIMI: gibi, denk / wie (Hübner.3, 100), (Poebel, 15 ve 18)

Kimin, gibi

GIR: giriş, girmek / Gang (Delitzsch.1, 119)

Gir-elge, giriş

GIR, GIRGIN: girmek, gitmek / gehen, treten (Delitzsch.2, 92)

Gir-mek, git-mek

GIŞ: kişi, erkek / Mann (Delitzsch.1, 120), (Delitzsch.2, 95)

Kişi, Kişi(D.L.T.)

İŞ: ağaç, odun / Holz, Baum (Deimel, 50), (Hübner.3, 37), (Poebel, 28)

Ağaç, Yiş: orman(Orh.)

GIŞ: Güneş, gün / Sonne (Delitzsch.2, 98)

Güneş

GIŞ: kuş / Bird (Green, 216)

Guş

GIŞ-GE: ağaç gölgesi, gölge / Baumsnacht, Schatten (Delitzsch.2, 101)

Ağaç kölegesı / Köşik: gölge(D.L.T.)

GIŞIG: eşik, kapı / die Tür (Hübner.3, 80), (Delitzsch.2, 111)

İ:şig(k)

GIŞ-TA: güneşli taraf / Sonnenseite (Delitzsch.2, 98)

Güneş-de, güney (Durum eklerinin sumerde ve türkcede hemen hemen aynı olduğunu geramer bölümde görmüştük).

GU: güç / Kraft, Macht (Hübner.3, 106)

Güyc, gup: maddi güç, zenginlik

GU: kuş / Vogel (Delitzsch.2, 215)

Guş

GUD: kuş yuvası / Nest (F. D. 2., 108)

Ketek

GUG: yeşil sebze, yeşillik / Hulsenfrucht (Deimel, 58)

Gög, gög önüm: sebze

GUM: ufalamak / zermalmen (Delitzsch.1, 132), (Delitzsch.2, 111)

Gum: kum

GUNNU: konur, kahve rengi / braun (Deimel, 30)

Goñur

GUR: saklamak, dolu / halten, voll (Hübner.2, 377), biriktirmek / belagern

Gora-mak: korumak

(Hübner.2, 375)

Gor: maya, birikim, içecek ya para birikimi

GUR: kuşatmak, çevrelemek / etwas umschliessen, umgeben (Hübner, 375),

Gur-şa-mak: kuşatmak

(Delitzsch, 109)

GUR, KUR: semiz, güçlü / dick, mächtig (Deimel, 80), (Delitzsch, 110)

Gur-ğun, gur-at: sağlam

GUR: yürümek, koşmak / laufen, rennen (Delitzsch.1, 120)

Gor-mak, gor-durmak: dört nala gitmek.

GUR, GURUŞ: vurarak kırmak / zerhauen (Delitzsch.1, 122), (Delitzsch.2, 160)

Ur-mak, Uruş: vurmak, vuruş / Uruş(D.L.T.)

GUTUL: hastalıktan kurtulmak / hinwegraffen von Krankheit (Delitzsch.2, 216)

Gutul-mak: hastalıktan kurtulmak, iyileşmek

HAI: ev, bina / Haus (Falkenstein, 24-25)

Öy, cay, howlı: avlu

HI: iyi, güzel / gut, schön (Hübner.3, 37)

Ey: iyi

HUL: sevinç, neşe / Freude (Deimel, 85)

Hezil

HU-LA-NA: hoşlandığı / in seiner Freude (Falkenstein, 55)

Ha-la-nı: hoşlandığı

HUM: depo, büyük küp / Lager (Tuna, 22)

Hum: değerli eşyaları depo edilen büyük küp.

HUR: biçmek, kesmek / schneiden (Hübner.2, 452)

Or-mak: biçmek

HUL-LA: hoşlanmak, sevinç / froh sein, freude (Hübner.2, 448-9)

Hala-mak: hoşlanmak

I, ID: ırmak / Fluss (F. D. 2., 21): ırmak

I, Ikh=ırmak(Turan t., 3)

IA: yağ / Fett, Öl (Deimel, 48), (Hübner.3, 100), (Delitzsch.1, 110)

Yağ

IG, GIŞIG: eşik, kapı / Tür (Hübner.3, 80), (Delitzsch.1, 111)

İ:şik

IKKARU, ENGAR: ikinci, çiftci / Bauer (Deimel, 9), (Poebel, 24)

Ekeran-çı

IL: iletmek, götürmek, kaldırmak / tragen, heben (Deimel, 54), (Hübner.3, 80)

Elt-mek / Ilet(D.L.T.), Ula: ulaşmak(Orh.)

IM: korku / Furcht (Deimel, 67)

Eym-enç: korkunç

İNİM: sözcük / Wort (Hübner.3, 7)

Üyn: Bu kelime Türkmen dilinde söz ile ses aralığı bir anlam taşır. Örneğin "üyn alışmak" yani birbirini anlamak, ve ya: "üynümü anlayın beyler, sözümü dinleyin beyler" (bak. Dede-Korkut, Salır Gazanın evinin yağmalandığı boyu)

İR: yürümek, gitmek / gehen (Delitzsch.1, 111), (Delitzsch.2, 23)

Yöre-mek / Ir: varmak(Gabain), Är: ermek(D.L.T.)

İTU: otuz gün, ay / 30+tag, Monat (Deimel, 8) 30
Otuz

İZİ: ateş, sıcaklık / Feuer, Hitze (Delitzsch.1, 112), (Deimel, 39)

Issı: sıcak / Isig (D.L.T.)

KA: kapı / Tor, die Tür (Deimel, 34),(Delitzsch.1, 122)
Ga-pı / Kapuk (D.L.T.)

KAN: kamış ailesinden bir bitki / Schilfrohr (Geiss, 15)
Giyan, gıyak "Immanuel Geiss'in açıklamasına göre Gand ve Kanal gibi birkaç modern sözcükler de bu Sümer sözcüğünden kaynaklanmıştır" (Geiss. 15).

KAPKAGAK: kapkacak / Geschirr (Tuna, 22)
Gapgacak, Gapgaç

KAŞ: koşmak / laufen (Deimel, 42), (Delitzsch.2, 116)
Gaç-mak

KAŞ: galoppieren (Os. Tu.,23): at koşmak
Koş-mak(Tr. t.)

KEŞ, KEŞDE: düğümllemek, bağlamak / knoten, binden, festbinden (Deimel, 37)

Keşde: işleme, nakışlama

KI, GIR: Kır, yer, yurt, toprak / Land, Erde (Hübner.3, 22), (Deimel, 76)

Gır / Kır: toprak (D.L.T.), Kara: toprak, yer(Turan t.4)

KIA: kıyı / Ufer (Delitzsch.1, 122), (Delitzsch.2, 116): kıyı
Gıra / Kırğa(D.L.T.)

KI(d): kılmak, yapmak / machen (Delitzsch, 122)
Kıl-mak

KIN: iş / Arbeit (Deimel, 84)

Kı:n: ağır, zor / Kin, Kin: zahmet (Gabain)

KU: konmak, yurt tutmak / Wohnung nehmen (Delitzsch.2, 119)

Gon-mak / Kon-mak(D.L.T.)

KU: koymak / legen (Delitzsch.1, 123), (Delitzsch.2, 123)
Goy-mak / Koy-mak (D.L.T.)

KUG, KU: kutsal / heilig (Falkenstein, 53) "ku-inanna": kutsal inanna (aynı yer, 53)

Gut-lı, Kut-sal / Kuw, Kut: kutsal (Kt. B.)

KUM: vurarak ezmek, ufalamak / zerstampen (Deimel, 41)
Gum (Kum)

KUR: dağ, dağlık yurt / Berg, Bergland (Deimel, 62), (Poebel, 31)

Gor-ğan=tepe, kale

Kur, Kurgan: tepe, kale (Gabain) / Kur-tag (Kor-tag): Oguzhanın yayla yurdu.

Kur: kaldırmak, yükseltmek (Turan t.5)

KUR: yurt, yabancı yurt / Land, Fremdland (Delitzsch.1, 123), yaşayış yeri, daire

Wohnsitz, Quartier (Hübner.2, 287)

Kür-en: çok nüfuslu köy (-en çokluk eki bk. Gramer bölümü)

Kur-tag, Kor-tag (Oguz yurdlerinin adı)

KUR: korumak, karakol / wachen, beachte ferner (Delitzsch.2, 129)

Goramak, Gorağ / *Kur-mak*(D.L.T.)

KUR: kavırmak / backen (Delitzsch.1, 123)

Gowur-mak

KUR: görmek, bakmak / schauen, sehen (Hübner.2, 592)

Gör, gör-mek / *Kör-mek*(D.L.T.)

KUR: yeraltı dünyası (Çığ, 23)

Gör: mezar

KUR, GUR: semiz, güçlü, büyük / dick, gross, stark (Hübner, 592), (Delitzsch.2, 128)

Gur-ğun, gurat: sağlam

KURGI: belirli bir kuş / ein bestimmte Vogel (Delitzsch.2, 129)

Gırğı, garga (karga), gırğawul, garlawaç...

KURUM: korumak / bewachen (Deimel, 75)

Goraw / *Kur-mak*(D.L.T.)

KURUN: iyi, güzel / gut, schön (Hübner.2, 595)

Gurgun, gurat: sağlam

KUŞ: kayış, deri / Leder (Delitzsch.1, 123), (Delitzsch.2, 129)

Gayış: tabaklanmış deri

KUŞ: eklemek, çoğaltmak / vermehren (Deimel, 3)

Goş-mak / *Koş-mak*(D.L.T.)

KUŞ-U, KUŞ: rahatlanmak, dinlenmek / ruhen, beruhigen

(Deitzsch.1, 129),

Köşe-mek: rahatlaşmak

(Hübner.2, 597)

KIPU: konuşmak / sprechen (Poebel, 15)

Kep-lemek (gep-lemek)

LAL: bal / Honig (Deimel, 28), (Delitzsch, 127)

Bal

LIL: yel, rüzgar / Wind (Deimel, 52), (Delitzsch, 127)

Yel / *Yil* (Gabain)

LU: insan / Mensch (Delitzsch.1, 127), (Delitzsch.2, 172)

Li, Lu: Bu sözcüğün sumer dilinde iki anlamı var: birincisi "insan" ve ikincisi ise belli bir yerin ya da belli bir işin adamı (Falkenstein, 15). Bu ikinci anlamı Türkmen ve diğer Türk dillerindeki -li (-lu) ek sözcüğü ile aynı anlama gelir. Ancak gramer bölümünde de izah ettiğimiz gibi, Sumer dilinde Türk dilinin aksine "lu" adların başına ekleniyor: lu-dingirra: tanrı-lu, tanrılı: tanrı adamı (dostu) ve lu-kingirra: kingir-lu, kingirli: Kingir adamı yani Sumerli (Sümerli), Sumer adamı.

LU-ŞAMAN-LAL: yöre yöre dolaşan adam / Hausirer (Deimel, 71, 79), (Delitzsch.2 173)

Şaman (Eski türk Şamanlarının da gezici dervişler gibi yöre yöre dolaştıkları bilinmektedir).

LUM: oluk / Kanal (Deimel, 87)

Olum: Irmakların su alınması ve ya hayvanların inerek su içmesi için yapılan oluk.

MEN: ben / ich (Deimel, 82)

Men

MES: kahraman, güçlü / Held, stark (A. D., 52)

Mes: sağlam, esrik, serhoş

MU: yıl, sene / Jahr (Deimel, 11), (Delitzsch, 130)

Mü-çe (12 yıl): 12 hayvanlı türkmen takvimi.

MUL, UL: yıldız / Stern (Delitzsch, 130-2), (Delitzsch, 191)

Ulduz (Azerbaycan türkçesi)

MUŞ, UŞAN: kuş / Vogel (Deimel, 18), uçmak / fly (Csöke, 96)

Guş, uçan

NAMMU?, NAM?: nedir? / was ist? (Falkenstein, 35), o nedir? / what(is) it? (Tuna, 23)

Näme?: nedir?

NIG?, NI?, NI-MU?: ne? / was? (Delitzsch, 74)

Näme?, ne? / ne_?, ne? (D.L.T.), negü-lük? (Kt. B.)

NIGNAME: ne olursa / was immer (Delitzsch.2, 200), (Tuna, 23)

Näme-de bolsa / Nedük? (Turan t.1), Negü? (D.L.T.)

PAR, PIRIG: parlak / glanzent (Delitzsch, 74)

Par-lak

PEŞ: pişmek / burn (Csöke, 89)

Biş-mek

SA: muzik aleti / Musikinstrument (Deimel, 27)

Saz

SA: karşılaşmak / treffen (Delitzsch.1, 133), (Delitzsch.2, 229)

Sa-taş-mak: karşılaşmak / *Sal:* göndermek (D.L.T.)

SA: haber vermek / kundtun (Delitzsch.1, 133), (Delitzsch.2, 229)

Saw: haber / *Sab:* haber (Orh.)

Saw-çı: Türkmenlerde "Peygamber Tanrınının savcısıdır" denilir, elçi.

ŞAB: söz, buyruk / Word, Order (Csöke, 91)

Saw, Sab(yok. b.)

SA: sarğı, ip / Seil Tau, Band (Delitzsch.1, 133), (Delitzsch.2, 227-8)

Sa-pak: ip, sarğı / *Saru:* sarmak (D.L.T.)

SA: sarı / gelb (Hübner.2, 829)

Sa-rı / *Sarik* (D.L.T.)

SA: satış, satın almak / kaufen, verkaufen (Hübner.2, 829)

Satış, sa-tın almak

SAG: birinci kalite, diri / erste qualitet, Leben (Hübner.2, 832), iyi / gut (Csöke, 23)

Sağ, sağdın, sağlam / *Sak:* temiz, sağlam (Kt. B.)

SAG-GE: saklamak, durdurmak / zurückhalten (Delitzsch.2, 233)

Sak-lamak, sakga durmak

ŞAKAN, ŞAMAN: Tanrı adlarından / Göttheitsnamen (Delitzsch.2, 257)

Çakan: çok kullanılan eski Türkmen adlarından.

Şaman: eski türklerde tanrı ile ilişkisi olduğu savınılan din adamı.

SAL: kadın / Frau (Deimel, 86)

Salatı: bazı Türkmen ağızlarında kıza "salatı" ve oğlana "doğma" denilirdi.

Si_il: kız kardeş (Gabaina)

SANGU: saymak / zählen (Deimel, 53)

Sanağ, Sana-mak: saymak

SANTAG: sayı / Ziffer, Nummer (Delitzsch.2, 235)

San, sanağ / Sa, Say (Orh.)

ŞAR: en büyüğü, çok / von allem was gross, viel (Delitzsch.2, 258)

Şar-gara: çok kara, simsiya

Görüldüğü gibi sıfat derecelendirmede üstün olan bu sözcük Türkmencede kullanılır.

SAR: sarmak, bağlamak / binden (Hübner.2, 854)

Sar-amak / Saru: sarmak (D.L.T.)

SAR: sürmek, sürgün etmek / vertreiben, wegjagen (Hübner.2, 853), (Deimel, 234)

Sür-mek, sür-gün / *Sür-mek:* sürgün etmek (D.L.T.)

SAR: [sakal]kesmek / rasieren (Hübner.2, 854)

Sıyr-mak: [saç, sakal]kesmek

ŞE: soğuk, üşümek / Kälte (Deimel, 26), (Delitzsch.2, 261)

Üşe-mek

SI: saygı göstermek, arkadaşlık etmek / freundlich sein (Delitzsch.2, 237)

Sı:lamak: saygı göstermek / *Silik:* din adamı (D.L.T.)

SIG: sıkı / eng (Hübner, 108), ince /dün (Tuna, 24)

Sık: sıkı

SIG: sevimli, güzel / beautiful, friendly (Csöke, 106)

Söygi: sevgi / *Sev[sw]*, *swü:* sevgi (Turan t.1)

SIG: kısa, alçak / niedrig (Delitzsch.1, 135), (Delitzsch.2, 241)

Sıyka: sığ, suyun derin olmayan yeri.

SIG: vurmak / schlagen (Delitzsch.1, 135), (Delitzsch.2, 231)

Sı:k-dırmak, saymak: çubuk'la dövmek (yün saymak)

SI-IL, SIL: silmek, yok etmek / vernichten (Delitzsch.1, 135), (Deimel, 5)

Sıl-mak / *Sı* (Orh.), *Si* (Gabain): dövmek, yenmek.

ŞIKA: kil, balcık / Ton (Delitzsch.2, 259)

Şıkga: Türkmencede bir çeşit kil

SIPA, SUBA: çoban / Hirte (Falkenstein, 30), (Delitzsch.2, 237)

Çopan

SIR: silmek, yolmak, koparmak / ausreissen, entfernen (Delitzsch.1, 135),

Sı:r-mak: [saçı, sakalı] kesmek.

(F. D.2., 239)

Tir-mek: dermek

SIR, SIRU: uzun / Lang (Deimel, 62), (Delitzsch.1, 135)

Sı:r-dam: uzun, dik / *Sırık:* direk (D.L.T.)

Süyri, Sı:rık (bu sözcükler de uzunluğu anlatır.)

GIŞ-SIR: ağaç uzun, sırk ağaç (yukarıdaki kaynak)

SIR, SUR: eğirmek / spinnen (Delitzsch, 251, 256)

Sara-mak, sar-ğı / Saru(D.L.T.)

ŞITA: düğümlmek, bağlamak / to tie up, bind up(Csöke, 119)

Çit-mek; düğümlmek, çitim: düğüm

SU: buynuz / Horn (Deimel, 29)

Süs-mek: buynuzlamak.

SUD(SU): sürmek, uzaklaştırmak / entfernen (Delitzsch.2, 249)

Sür-mek, sürgün

SUD-SU: su serpmek, suya dalmak / besprengen, versenken(in Wasser) (Delitzsch, 250)

Suw-lamak, Suw sepmek.

SUG: bataklık / Sumpf (A. D. 81)

Surruk, Sug: ergin, sulu / Sub: su(Orh.)

SUN, SUNNU: sunmak, vermek, geçirmek / geben, übergeben(Deimel, 38)

Sun-mak

SUR: sıkıştırmak, sınırını belirlemek / press, abgrenzen (Hübner, 60), (Delitzsch.1, 136)

Sür-mek, sürgün etmek.

SUR: sürünmek / kriechen (Delitzsch.2, 252)

Süyr-en-mek: sürünmek

SU-UB: süpürmek, temizlemek / reinigen (Delitzsch.2, 248)

Süpür-mek

TAG: atmak, yere koymak / niederwerfen (Delitzsch, 153)

Taş-lamak: atmak / Taş-lamak (D.L.T.): atmak

TAG: tak-mak, süslemek / schmücken (Delitzsch, 154)

Dak-mak / Tak-mak (D.L.T.)

TAH: tak-mak, eklemek / hinzufügen (Tuna, 24)

Dak-mak

TAL, DAL: uzak / weit (Hübner, 81), (Delitzsch.2, 155)

Daş: uzak, Dal: Bu sözcük de halk türkülerinde uzaklığı anlatır örneğin, " Ağaç uzun boyum kısa - dal pudak'ta narım kaldı"

TAR: taramak, birbirinden ayırmak, yarmak / scheiden, spalten (Hübner, 59)

Yar-mak, Dara-mak

TAR: kesmek, ayırmak, yarmak / abschneiden, trennen (Hübner.3, 59), (Delitzsch.2, 155)

Dar-ğatmak / Tar-mak: dağıtmak (D.L.T.)

TE(GA): dokunmak, sıkı yaklaşmak / ganz nah heranbringen(Hübner.3, 210),

Değ-mek / Täg: değmek(Orh.)

/el değirmek / touch (Tuna, 24)

TEGA: dokunmak, yaklaşmak / sich nähern (Delitzsch.2, 158)

Değ-mek.

TEMEN: temel, temel taşı / Erdwall(A. D.,63), Fundament,Grundstein (Falkenstein, 29)

Düyp: temel / Tömön: dip(Grönbech)

TEN: soğukluk, soğuk olmak / kalt sein oder werden (Delitzsch.2, 159)

Do_: don, buz. Donmak / To_: don (D.L.T.)

TEN: dinlenmek / sich beruhigen (F. D. 2., 159)
Dı:nç almak / *Tin-mak: dinlenmek (D.L.T.), Ting: rahat (Kt.B.)*

TI: dinlenmek / rest(Csöke, 97)
Dı:nç almak / *Tin-mak: dinlenmek(D.L.T.)*

TI, TIN, TIL: diri / lebender (Uhlig, 83-4), (Deimel, 15), (Delitzsch.1, 126)
Diri, tirik(Çağatayca) / *Tin: dirilik (Gabain) ve (Kt.B.)*

TIBIRA: demir / metal (Tuna, 24)
Demir, *Temur(D.L.T.)*

TI-GI: türkü, türkünün sözleri / Lied (Kramer. 1961, 160)
Di:mek: demek, söylemek / *Ti, Di: demek (Turan t.1), (Orh.)*

TU: yel, rüzgar / Wind(Delitzsch, 160)
Tüveley: Kasırga

TU(D), TU: goğmak / gebären (Delitzsch.1, 127), (Delitzsch.2, 161)
Doğ-mak / *Toy (Orh.), Tug, Tuh(Gabain): doğmak*

TUG: giyisi / Kleid(Delitzsch.1, 126), (Delitzsch.2, 161)
Don: üst giyim, Tuğ: bayrag / *Ton: giyim (D.L.T.)*

TUKU: dokumak, örmek / weave, weben (Csöke, 101), (Tuna, 24)
Doka-mak, toku-mak (Azerbaycanca) / *Tokı-mak(D.L.T.)*

TUKU, TUG(K): dokunmak, takib etmek, avlamak /verfolgen, jagen (Tuna, 24), tutmak

Tokuş=savaş(D.L.T.)
/ergreifen (Deimel, 88)

TUR: torba / Hürde (Deimel, 22)
Torba

TUR: avlu, mal yatağı / Hof, Stall (Delitzsch, 163)
Töwerek: çevre, etraf, evin etrafı

E TUR-A: mal yatağı / Stall (Delitzsch.2, 163)
Öy töwereği: Ev çevresi

TUŞ: oturmak / sitzen (Falkenstein, 27)
Düş-mek: inmek / düş-lemek: Yola giderken bir yerde oyurup dinlenmek.
Tüş, Tüşnäk: yurt (Gabain)

U: ot, bitimlik / Pflanze(Deimel, 53), Grass, Kraut(Poebel, 141)
Ot

U: uyku, uy-mak / Schlaf (Deimel, 75), (Delitzsch.1, 113), (Delitzsch.2, 39)
Uw-ki

U, UH: on / Zehn(Falkenstein, 40)
On (10)

U: savaş / Kampf(Hübner.2, 1065)
Uruş, *Uruş(D.L.T.): savaş*

SUN, U-SUN: sığır / Kuh (Falkenstein, 26)
Suğun: dere sığırı

UD: alev, ışık, güneş / strahlen, Licht, Sonne (Deimel, 46),
(Hübner.3, 210)
Od

UD: zaman / Zeit (Delitzsch.2, 44)
Öd: zaman(Orh.) / Üd=zaman(Kt.B.) / öt-mek: zamanın geç-
mesi

UDI, UDU: uyku / Schlaf (Falkenstein, 30)
Hüwdi: Türkmence'de annelerin çocuklarını uyutmak için
okudukları ninni.
Ui(Orh.), Udi(Es.t.G.): uyku

UDUN: Ocak, Soba / Ofen (Deimel, 46), (Hübner.3, 210)
Od, Ocak.
Odun: yakmak için kullanılan ağaç.

UG: Kalenin duvarı / Festungsmauer (Deimel, 38)
Uk: Türkmen çadırının ahşap iskeleti / Uğ(D.L.T.)

UG: toplum, halk / Leute, Volk (Deimel, 52), (Delitzsch.2, 42)
Ok: halk (Orh.), Uk(D.L.T.) / Uruğ: Soy
UG, UGU, UHU: zehir / Gift (Delitzsch.2, 54), (Deimel, 65)
Awı, Agu(D.L.T.): zehir

UKU: uyku / Schlaf (Delitzsch.2, 43)
Ukı, Udhu(D.L.T.)

UL: büyümek / to be high (San. Cs., 109)
Ulı: ulu, Ulug(D.L.T.)

UL: Yıldız / Stern (Delitzsch.2, 46)
Ulduz (Azerbajanca) / Yula: ışık(Kt.B.)

UMUŞ: iş / Werk (Tuna, 25)
Yumuş: iş, görev

UR: vatandaş, adam, insan / Bürger, mann (Delitzsch.1, 114), (Delitzsch.2, 47)
Uruğ: soy

UR, URRI: ekin biçmek / ernten (Deimel, 91), (Delitzsch, 50)
Or-mak: biçmek
URU, URI: kardeş / Bruder (Deimel, 56)
Uruğ: soy / Uruğ(D.L.T.)

URUD, URUDU: bakır / Copper (Csöke, 102)
Üre: bakırın kalay ve çinko yaptığı bileşik.

UŞ: iş / Werk (Tuna, 25)
İş

UŞ: kuş / Vogel (Poebel, 18)
Guş

UŞ: Huş, akıl, düşünce / Verstand, Klugheit (Delitzsch, 53)
Huş / Us: düşünce (Kt.B.)

UŞ: uymak, uydurmak / Lead, follow (Csöke, 129)
Uy-mak, Uyuş

USU: güç / Kraft (Falkenstein, 19)
İşgın: güç

UŞU(üç on): Otuz / 30 dreizig (Hübner.3, 29)
Otuz

ZAG: sağ tarafı / rechtseite (Deimel, 56), (Delitzsch.1, 132)
Sağ

ZAG: sınır / Grenze (Delitzsch.2, 219)

Çäk: sınır

ZAL, ZALAG: parlamak / glanzen (Hübner.3, 29), (Delitzsch, 221)

Salgım: serap / *Soluk:* güzel (Kt.B.)

ZIBIN: böcek, haşere / Insekt (Elitzsch.2, 223)

Çıybın: sivrisinek

SONUÇ

Çalışmamız boyunca işaret ettiğimiz gibi sümerologların hemen hemen hepsi Sümer diline temeli Ural-Altay dillerinden oluşan bitişimli Agglutinatif (iltisakî) dil grubunda yer veriyorlar. Onlardan birkaçı Sumer dilini Ural-Altay dilleri veya Türk dili ile doğrudan doğruya akraba saymış, hatta ona Proto-Türk dili diye adlandırmışlardır. Ancak buna karşılık, bu dilin günümüzdeki dillerin hiçbirisi ile akrabalığını ispat etmenin mümkün olmadığını düşünenler de var. Ama biz bu son gruptaki bilim adamlarının Sumer dilini İndo-German ve Samî dillerin dışında, hangi dillerle karşılaştırdıktan sonra böyle sonuç çıkardıklarını bilmiyoruz. Belki de onların bu dili Türk dilinin çeşitli lehçeleri, özellikle sözcük hazinesi çok zengin olan Türkmen dili ile karşılaştırma imkânı olmamıştır.

Biz bu tecrübemizde bile, eğer Sumer dilinin şimdiki ayakta olan dillerin birisi ile akrabalığının ispatı mümkün olursa, güçlü ihtimalle o dil Türkmen dili olacaktır diyen bir inanca vardık. Çünkü hem dil yakınlığında hem de uygarlığın diğer yönlerinde ikna edici gerçekler bulunmaktadır.

Meselenin diğer bir önemli yönü ise, tarihçiler ve sumerologların çoğunluğunun Sumerlilerin Orta Asya'dan (Türkistandan) Mezopotamya'ya göçüp gelmiş olmasının altını çizmeleridir. Biz bu konuda ünlü uzmanların eserlerinden yeteri kadar örnekler getirmiştik. Ancak konunun önemine binaen, sözlerimizin sonunda da gene birkaç örnek eklemeyi yerinde bulduk.

“Dünya Sanatının Büyük Tarihi” adlı eserin Sumerlilerle ilgili bölümünde şu satırları görüyoruz: “Tahminen M.Ö. 3000’li yıllarda Güney Mezopotamya’da Sumerlilerin hüküm sürmesi başlar. Onlar Hazar Denizi’nin ötesindeki çukur yerlerden (çöllerden) gelme ihtimali güçlü olan Asyalı halktır. Sumerliler oradan kendileri ile yüksek düzeyde gelişmiş tarım teknolojisini getirmişlerdir.”²²³

Arkeoloji biliminin en yeni kazılarını içeren kitaplardan olan bir diğer eserde de şöyle fikirler ortaya konuyor: “...Bunların nereden geldiği sorunu ise üzerinde çok tartışma cereyan eden, ancak henüz kendi çözümünü bulamamış bir sorundur. Bazı araştırmacılar onların aslını Kafkasya’dan, diğer bir grup ise Hazar denizinin etrafından veya Hint’den sayıyorlar. Ancak bu konuda denmesi mümkün olan şey, onların M.Ö. 4500 yıllarında Mezopotamya’da yaşayan Samî kavimlerden olmadığıdır.”²²⁴

Arkeologların bu son sözlerini esas alırsak, Sumerlilerin ana yurdu Türkmenistan olmalıdır diye düşünüyoruz. Çünkü nihayet Türkistandan, Kafkasya’dan ve Hint’den söz geçiyor. Hindistan konusunda geçen bölümlerde de işaret ettiğimiz gibi eski Hint medeniyetinin kurucuları M.Ö. 4000 yıldan itibaren bu günkü Türkmenistan’ın sınırlarından oraya göç eden Dravidiler olmuştur. Onların dilleri Turan dil grubuna dahildir. Aryanlar ise daha son dönemlerde Hindistan’a girerek Dravidileri güneye doğru sürmüşlerdir. Yani, eğer Sumerliler Hindistan’dan Mezopotamya’ya varmış olsalar da bunlar Dravidiler olmalıdır.

Kafkasya ve Azerbaycan’a gelince, bu ülkeler tarihçilerin açıklamasına göre Orta Asya’dan (Türkistan’dan) akın akın göç ederek doğu Avrupa’ya, Anadolu’ya, Mezopotamya’ya doğru giden insan toplumlarının, özellikle Türk dilli kavimlerin geçtiği hem de birbirleri ile kaynaşarak yeni yeni kavimleri meydana getirdiği bölge olmuştur.

223. Gina Pişchel, “Grosse Kunstgeschichte Der Welt” München-1975, s. 226

224. Karl Müller, Verlag, Archelogie Die Abentuer und Entdeckungen, Strazburg-1990, s. 226.

Biz öne sürdüğümüz fikirlerimizin bir türlü bilimsel kanıtı hükmünde, pek çok ciltten oluşan “Dünya Uygarlık Tarihi” ni yazan çok ünlü arkeolog ve tarihçi Will Durant’ın bizim konumuzla ilgili düşünceleri ile sözlerimizi noktalıyoruz. Bu bilim adamı bu büyük eserinin birinci cildinin:

“Uygarlık Beşikleri: Orta -Asya “Anau” (Änev), akli şaşırtan yollar” başlıklı bölümünde şöyle yazıyor:

“Çalışmamızın bu bölümünü uygarlık nereden başlıyor? diyen, çözülmelik mesele ve cevabını bulmadık soruya özelleştirmeyi uygun bulduk.

Biz jeologlar tarihten önceki uzak geçmişin dumanına girmeye çalıştığımız zaman, günümüzdeki Orta Asya’nın kurak çöllerinde eski çağlarda hoş ve rütubetli hava şartları olmuş olduğunu sanıyoruz ve bu bölgelerde hem göllerin hem de bol sulu ırmakların bulunmuş olduğunu görüyoruz. Buzların en son kez çekildiği jeolojik dönemde o bölgelerde kuraklık olur ve yağmur suyu ise buralarda oluşup gelişen köylerin ve kentlerin saklanıp kalabilmesi için yetmemiştir. Buna göre de bu bölgedeki insanlar kendi yurtlarını su arayarak terk etmeye mecbur olup dünyanın dört yanına dağılırlar. Bakteriya gibi yarı gövdesi kumda gömülüp kalmış kentlerde çok kalabalık bir nüfusun yaşamış olduğunu görüyoruz. Hatta 1868 yılında Batı Türkistan’ın 80.000 nüfusu, hareket edip gelmekte olan çölleşme derdinden korkarak yurtlarını terk etmeye mecbur olurlar.

1907 yılında Pumpelli “Anau”da (Güney Türkistan’da) M.Ö. 9000 yılına ait olan uygarlığın kalıntısı sayılan taş aletleri ve başka şeyleri kazıp çıkardılar. Biz burada arpa, buğday, darı gibi tahılların ekilip yetiştirildiğini, bakır gibi madenlerin kullanıldığını, hayvanların evcilleştirilip yetiştirildiğini ve seramikten yapılmış süs eşyalarının kullanılmış olduğunu görüyoruz. Biz bu düşünceden hareket etmekle, kendi meçhulümüze ait şöyle bir fikri öne süreriz:

Yağmursuz göğün yüklenmesine ve kuraklığa maruz kalan çöl toprağın baskısına dayanamayan nüfus, üç yana dağılarak, yarattıkları uygarlığı da kendileri ile götürdüler. Onlar, doğuya doğru Çin, Mançurya ve Kuzey Amerika'ya kadar, güneye doğru Hindistan'a batıya yönelik de Elâm, Sumer, Mısır hatta İtalya ve İspanya'ya kadar vararlar.

Susa'da (bugünkü güney-batı İran'da yerleşen "Şuş" da B.G.) eski Elâm'dan kalmış çok eski uygarlığın kalıntıları Anau (Änev) uygarlığı ile o kadar benzerdir ki, insanda uygarlığın başlangıç döneminde, tahminen M.Ö. 4000 yıllarda Susa ile Anau (Änev, Anav) arasında kültürel ilişkiler saklanmış olmasını savunmaya temel sağlıyor. Bunun gibi benzerliklerin ve yakın akrabalığın, hem Anau ile Mezopotamya hem de eski Mısır sanatı ve el işlerinde de bulunması, bu ülkelerin arasında da tarihten önceki dönemlerde ilişkilerin var olmasını hatırlatıyor."²²⁵

Araştırmacı sözünün devamında Sumerlerin de ya Orta Asya'dan ya Hindistan'dan veya Kafkasya'dan gelme ihtimalini öne sürerek, Sumer dili ile Moğol dilinin arasında var olan benzerliğin de altını çizerek, kendisinin bu konulardaki nihai fikrini "*Yakın-Doğunun batı uygarlığına kattığı katkıları*" konu başlığı altında şöyle açıklıyor:

"Yazıya geçmiş tarihin en azından 6 bin yıl yaşı vardır. Bizim elimizdeki bilgilere göre bu sürecin tam yarısında insanlık hareketinin merkez noktası Yakın-Doğu olmuştur. Yakın-Doğu diyerek belirsiz adresten biz, bütün Doğu Asyaya'yı göz önünde bulunduruyoruz. Bu ise Rusya ve Karadeniz'in güneyini, Hindistan ve Afganistan'ın batısını, daha genişletirsek, Yakın-Doğu ile ilişkide olan Mısır'ı da kapsayan bir genişliktir.

Bu belirsiz tasvir edilen genişlikte yaşayan fevkalâde çalışan ve yaratıcı kavimlerin oluşturduğu çeşitli uygarlıkların birbirine etkisi ve katılması sonucu tarımcılık ve ticaret ilişkileri, at besle-

225. Will Durant, *Kulturgeschichte der Menschheit*, Köln-1985, s. 109-110.

mek ve araba üretmek, para kullanmak ve kredi sistemini yola koymak, dokumacılık ve el işleri, hükûmet ve kanun, matematik ve tıp, bilimsel esasta yer sulama sistemi, geometri ve astronomi, takvim, saat ve müce hesabı (on iki hayvanlı takvim sistemi), yazı ve alfabe, kâğıt ve mürekkep, kütüphane ve okul yerleri, edebiyat ve saz sanatı, ressamlık ve mimarlık, tek tanrıya inanç ve tek eşlilik, çeşitli süs eşyaları ve güzelliği korumak, yurt gelirlerini hesaplamak ve vergi sistemini düzenlemek vb. meydana gelmiştir.

Hem Amerika'nın hem de Avrupa'nın bugünkü kültürü Kirit adası, Yunan ve Rum aracılığı ile, doğudan bu uygarlıktan alınarak meydana gelmiştir. Aryanların kendileri uygarlığın yaratıcısı olmayıp, belki onu Babil ve Mısır'dan almışlardır. Örneğin, Yunanlılar kendilerinden 3 bin yıl önce doğuda yaratılan ilim ve sanatı, savaşta yağmalanan ganimet veya pazarlıkta kullanılmış para gibi elde etmişler. Bunun sonucunda onlar, kendilerinin yaratma yeteneğinden fazla olan bir kültürü dışardan alarak sahip olmuşlardır.

Eğer biz de kendi kültürümüzün gerçek kurucularına saygı bildirmek istersek, o zaman Orta Asya'ya şükranlar sunmalıyız."²²⁶

226. Will Durant, a.g.e. s.115.

KAYNAKLAR

- Ahmat, Bekmırad. 1987. Andalip hem Oguznameçilk dabi. Aşgabad.
- Ahmat, Bekmırat. 1988. Göroğlınıñ Izları. Aşkabat.
- Akpınar, Turgut. 1983. Türk Tarihinde İslâmiyet. İstanbul.
- Anıl, Çeçen. 1976. Türk Devletleri. Ankara.
- Antonova Y. V. 1984. Oçerki Kulturi Drevnih Zemledelssiv Predney i Sredney Azii. Moskova
- Arazkulief, S. et al. 1977. Türkmen Dilinin Diyalektolojik Sözlüğü. Aşkabat.
- Atanyaz, Solanşa. 1994. Şecere. Aşkabat.
- Balkan, Kemal. 1997 "Eski Önasya'da Kut (ve ya Gut) halkının dili ile Türkçe Arasında Benzerlik" Erdem dergisi, cilt 6, sayı 16. İstanbul.
- Becker, Friedrich. 1980. Geschichte der Astronomie. Zürich.
- Berlitz, Charls. 1982. Die Wunderbare Welt der Sprache. Wien-Hamburg.
- Bilgiç, Emin . 1980. "Sümerler" maddesi, *Türk Ansiklopedisi*, cilt: 30, s. 115-119. Ankara
- Caferoğlu, Ahmet. 1984. Türk Dili Tarihi. İstanbul.
- Candan, Ergun. 2002. Türkler'in Kültür Kökenleri. İstanbul.
- Csöke, Sandor. 1979. The Sümerien and Ural-Altaik elements in the Old Slavic Language. München.
- Çığ, Muazzez İlmiye. 1995. Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümerdeki Kökleri. İstanbul.
- Çığ, Muazzez İlmiye. 1996. Sumerli Ludingirra. İstanbul
- Çığ, M. I. 1997. İbrahim peygamber, İstanbul
- Deimel, Anton. 1939. Sümerische Grammatik mit Übungsstücken und zwei Anhängen-Liste der gebräuchlichsten Keilschriftzeichen mit ihren Urbilden und den Hauptbedeutungen. Roma.
- Delitzsch, Friedrich. 1914a. Kleine Sümerische Sprachlehre. Leipzig.
- Delitzsch, Friedrich. 1914b. Sümerische Glossar. Leipzig.
- Diyakonof, V. & V. Kuvalof. 1969. Tarih-i Cihan-i Bastan. Tahran.

- DLT 1992 = Kaşgarlı Mahmut. 1992. Divanü Lugat-it-Türk, I-IV, (Çeviren: Besim Atalay). Ankara.
- Durant, Will. 1985. Kulturgeschichte der Menschheit, B.1. Köln.
- Delitzsch, Friedrich. 1914a. Sümerische Sprachlehre, Leipzig.
- Delitzsch, Friedrich. 1914b. Sümerische Glossar, Leipzig.
- Falkenstein, Adam. 1959. Das Sümerische. Leiden.
- Farrohi, Bacelan. Tarihe Aferineş der Asatir (Sümer).Tehran.
- Fester, Richard. 1980. Sprache der Eiszeit. München.
- Fischl, Johann. 1964. Geschichte der Philosophie. Graz, Wien, Köln.
- Furugi, Mohammed Ali. 1965. Seyre Hekmet der Urupa. Tehran-1965.
- Gabain, Annamarie, von. 1985. "Eski Türkçenin Grameri" (Çev: Mehmet Akalın). Ankara.
- Geiss, Imanuel. 1994. Epochen und Strukturen. Grundzüge einer Universalgeschichte für die Oberstufe. Frankfurt am Main.
- Green, M. W. & J. Nissen. 1987. Zeichenliste der Archaischen Texte aus Uruk. Berlin.
- Grönbech, Kaare. 1995. Türkçenin Yapısı, (Çeviren Mehmet Akalın). Ankara.
- Gulla, Nazar. 1986. Gadımdan Galan Nushalar. Aşkabat.
- Gulla, Nazar. 1994. "Köki Çuññur Türkmenim", Yaşlık Jurnalı, sayı: 1. Aşkabat.
- Gürün, Kamuran. 1981. Türkler ve Türk Devletleri. Ankara.
- Hamzaef, M. Y. et all. 1962. Türkmen Dilinin Sözlüğü. Aşkabat.
- Hommel, Fritz. 1925. Ethnologie und Geographie Des Alten Orients. München.
- Huk, Henri Samoil, 1991. Asatire Havermiyane, Tehran-enteşarete Rovşengeran.
- Hübner & Reizammer 1987. İnım Kiengi 2-1, Sümerisch in Wort und Schrift, Marktredwitz, 1987
- Hübner & Reizammer 1987. İnım Kiengi 2-2, Sümerisch in Wort und Schrift, Marktredwitz, 1987
- Hübner, B. & Reizammer, A., İnım Kiengi 3, ... Marktredwitz, 1987.
- Ifrah, Georg. 1991. Universalgeschichte der Zahlen, Frankfurt-Main, New York.
- International Bibles Students Association. 1979. Brooklyn, New York, Good News-to make you Happy.
- İrece, İskenderi. 1985. Der Tarikiye Hezareha Urupa? Nerede çap edildi?.
- İsmet Parmaksızoglu ve Y. Çağlayan ;Genel Tarih; Ankara-1986

- Jaspar, Nissen. 1987. Welsches Pferd ist das? Stuttgart.
- Jaspers, Karl. 1949. Vom Ursprung und Zeit der Geschichte. München.
- Jonas, Doris & Jonas A. David. 1979. Das erste Wort. Hamburg.
- Karalıoğlu, Seyit Kemal. 1973. Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul.
- Karl, Müller Verlag, archeologie der Abantuer und Entdeckungen, Salzburg-1990
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. 1991. Ankara.
- Köse, Mäti. 1990. Korkut Ata. Aşkabat.
- Kramer, Samuel Noah. 1961. Sümerische Literar Texte aus Nippur, Berlin.
- Kramer, Samuel Noah. 1971. Mesopotamien. Hamburg.
- Kuraeva, Gurbancemal. 1994. "Türkmen Heykeltaraşlık Sunğatınıñ Kökleri", Türkmen Medeniyeti Jurnalı, sayı: 2. Aşkabat.
- Mahtıngulı Divanı. 1907. Taşkent.
- Mämmedof, Muhammet. 1993. "Türkmenistanıñ Gadımı Arhitekturası", Türkmen Medeniyeti Jurnalı, sayı: 1. Aşkabat.
- Margueron, Jean-Claude. 1989. Die Grossen Kulturen der Welt. München.
- Masson V. M. 1981. Altintepe, Leningrad
- Masson V. M. 1987. Das Land der tausend Städte. München
- Mateveev, K. & A. Sazanova. 1986. Zemlya Drevnego Dvureçie. Moskova.
- Meyers Enzyklopädische Lexikon. 1975. Manheim.
- Morteza Ravendi.Trihe Ectemaiye Iran, birinci cilt, Tahrar-1978
- Mohämmädcevide Mäşkur. 1985. Iran dār Ähde bastan, Tahrar.
- Moskatı, Sabatino. 1979. Wie erkenne ich Mesopotamische Kunst. Stuttgart und Zürich.
- Nevruz 1995 = Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Sempozyumu Bidirisi, 1995. Ankara.
- Nissen, Hans J., 1990. Grundzüge einer Geschichte der Frühzeit des Vorderen Orient. Darmstadt.
- Oberhuber, Karl. 1972. Die Kultur des Altesorient. Frankfurt am Main.
- Ödek Ödekof , 1990. Sumer hakda kelam agız. Yaşlık jurnalı sayı 12. Aşgabad
- Parrot, Anre'. 1960. Sumer, München.
- Pirniya, Hasan. 1969, Tarihe İrane Bastan, Tehran-Donyaye Ketab.

- Poebel, Arno. 1923. Grundzüge der Sumerischen Grammatik. Rostok.
- Poppe, Nikoleos. 1953. Ein altes Kulturwort in den Altaischen Sprachen. Helsinki.
- Poppe, Nikoleos. 1990. Bemerkungen zu G. J. Ramsted's Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft. Helsinki.
- Pöbel, Arno. 1923. Grunzüge der Sumerischen Grammatik. Rostok.
- Radloff 1910 = Wilhelm Radloff. 1910. Kudatku Bilik des Jusef Chass-Hadschib Aus Balasagun. St. Petersburg.
- Radloff, Arno. ORHUN "Moğolistan Tarihi Eserleri..." Ankara-1995.
- Ravendi, Murteza. 1963. Tarihe ictimaiye Iran, Tahran
- Rawlinson, Jerge. 1873. The Sixth Great Oriental Monarchy. London.
- Sariyanidi, Viktor, 1994. "Gadımı Garagumuñ Beyik Medeniyeti", Türkmen Medeniyeti Jurnalı, sayı: 1. Aşgabat.
- Schmökel, Hartmut. 1961. Kulturgeschichte des Altenorient. Stuttgart.
- Sencer, Muzaffer. 1974. Dinin Türk Toplumuna Etkileri. İstanbul.
- Soden & Landsberger 1965 = Soden Wolfram Von & Landsberger, B. 1965. Die Eigenbegrifflichkeit der — Babaylonischer Wissenschaft. Darmstadt.
- Soden, Wolfram Von. 1985. Einführung in die Altorientalistik. Darmstadt.
- Störig, Hans Joachim 1987 Abenteuer Sprache. Berlin.
- Sümer, Faruk. 1999(5.yayın) Oğuzlar(Türkmenler) .
- Tekin, Talat. 1993. Türkçe-Japonca
- The Holy Bible in İran, reproduced by....., 1983-3
- Thomsen, Wilhem. 1993. Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü. (Çeviren: Vedat Köken). Ankara.
- Tuna, Osman Nedim. 1990. Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlaisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi. Ankara.
- Türk Ansiklopedisi. 1980. 30. Ankara.
- Türkler Ansiklopedisi. 2002. Ankara.
- Türkmen Diliniñ Gısğaça Dialektologik Sözüğü. 1977. Aşgabat.
- Türkmen Diliniñ Sözlüğü, Aşgabat-1962.
- Türkmen Edebiyatının Tarihi. 1975. Aşgabat.
- Türkmenistan SSSR-niñ Tarihi. 1959. Aşgabat.
- Türkmen-Sovyet Ansiklopediyası. 1978. Aşgabat.
- Uhlig, Helmut. 1976. Die Sümerer, ein Volk am Anfang der Geschichte. München.
- Uraz, Murat. 1994. Türk Mitolojisi. İstanbul.

- Vambéry, Hermann. 1870. Das Turkenvolks. Osnabrück.
- Vambéry, Hermann. 1872. Geschichte Bucharas oder Transoxanien. Stuttgart.
- Vambéry, Hermann. 1878. Ethimologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen. Leipzig.
- Veliev, Kamil. 1988. Elin Yaddaşı Dilin Yaddaşı. Bakı.
- Weirich, Rudolf & Bürk, Gerhard. 1972. Gründzüge der Geschichte, Belin-München.
- Wenzler, Georg.1980. Das Arabische vollblut Pferd. Stuttgart.
- Werner, Gorbaracht. 1983. Kennen Sie Pferde. Hamburg.
- Zakar, Andereyas. 1971. "Current Antropologie", A World Journal of the Sceinces of Man, February-1971.
- Zehtabi, Muhammedtagi (Kırşçı). 2000. İran Türklerinin Eski Tarihi, I-II. Tebriz.
- Zerir, Mustafa. 1991. Yusuf ve Zoleyha. Bakı.

Resimlerin alındığı kaynaklar

- Kapaktaki yazı şekili: Das Land der Tausend Städte, s.38, V. Masson, München-1987.
- Kapaktaki öküz başı: Türkmeniya, Moskova-1987, s.31
- Şekil 1: Türkmen Medeniyeti jurn. 1994-1, s.33, V. Sarianidi, Aşgabad
- Şekil 2: Die Blühenden Städte Der SUMERER, Hamburg-2001, s. 149. ISBN 3934519709
- Şekil 3. A: Mesopotamien, Jean-Claude Margueron, München-1979, s. 95. ve B: Mesopotamien, S. N. Kramer, Hamburg-1971, s. 170.
- Şekil 4. A: Türkmenistan SSR'nin Tarihi, Aşgabad-1959, s. 41. ve B: Türkmen Medeniyeti Jurnalı, Aşgabad-1994/1, s.21.
- Şekil 5: Türkmen Sovet Ansiklopediyası, 8.cilt, Aşgabad-1978, s.39.
- Şekil 6: Handbuch Der Vorgeschichte(II), Hermann Müller-Karpe, München-1968, Tafel 88 ve 97.
- Şekil 7: Alte Kulturen ans Licht gebracht, Neue Erkenntnisse der Archäologie. Rudolf Pörtner, Wien-1975, s. 85.
- Şekil 8: Geleneksel eski bir Türkmen düğün merasımından bir foto.
- Şekil 9: Türkmen medeniyeti Jurnalı, Aşgabad-1994/1 s.cild.

- Şekil 10: Türkmeniya, Moskova-1987, s. 38, 40.
- Şekil 11. A: Atlas der Altenwelt. Margaret Oliphant, München-1993, s. 17(i.ö. 2700. yıl), B: Mesopotamien. Jean-Claude Margueron, München-1978, s.109(i. ö. 2000. yıl) ve C: Die Blühenden Städten Der Sumerer. Hamburg-2001, s. 79.

Sözlükte kullanılmış kaynaklar

- Deimel, Anton "Sumerische Grammatik mit Übungs stücken und zwei Anhaengen- Liste der gebrauchlichsten Keilschriftzeichen mit ihren Urbilden und den Hauptbedeutungen" Roma, 1939
- Poebel, Arno "Grundzüge Der Sumerischen Grammatik" Rostok, 1923
- Hübner, B. & Reizammer, A. "İnim Kiengi-2-1" Marktredwitz, 1987 (1)
- Hübner, B. & Reizammer, A. "İnim Kiengi-2-2" Marktredwitz, 1987 (2)
- Hübner, B. & Reizammer, A. "İnim Kiengi-3" Marktredwitz, 1987 (3)
- Delitzsch, Friedrich , Sumerische Sprachlehre, Leipzig,1914 (1)
- Delitzsch, Friedrich , Sumerische Glossar, Leipzig,1914 (2)
- Falkenstein, Adam, Das Sumerische, Leiden,1959
- Poppe, N. 1-"Bemerkungen zu G. J. Ramstedt,s Einfuehrung in die Altaische Sprachwissenschaft" 2- "Ein Alteskulturwort in den Altaischen Sprachen" Helisinki, 1953
- Hommel, Fritz "Ethnologie und Geographie Des Altenorients" Muenchen,1925
- Green, M. & Nissen, J. "Zeichenliste Der Archaischen texte aus Uruk" Berlin,1987
- Tuna, Osman Nedim "Sumer ve Türk Dillerinin Tarihi ilgisi ile Türk dilinin yaşı Meselesi" Ankara,1990
- Csöke, Sandor "The Sumerien and Ural-Altaik elements in the Old Slavic Language" Muenchen, 1979
- Vambéry, Hermann "Ethemologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen" Leipzig-1878
- Geiss, Imanuel "Epochen und Strukturen: Grandzüge einer Universalgeschichte für die Oberstufe" Frankfurt am Mai 1994
- Çiğ, Muazzez İlmiye "Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumerdeki Kökleri" İstanbul 1996

- Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lugat-it-Türk; -4- Dizin, Endeks, Ankara-1991
- Radloff, W. "Kudatku Bilik des Jusef Chass-Hadschib Aus Balasagun" St. Petersburg-1910 (Sözlük bölümü)
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Ankara-1991
- M. Y. Hamzaef, G. Ataef, G. Açilova, V. Mesgudof, A. Mesetgeldief, Türkmen Dilinin Sözlüğü, Aşkabat, 1962
- Orhun yazıtları: Radloff, Arno. ORHUN "Moğolistan Tarihi Eserleri..." Ankara-1995 (sözlük bölümü)
- Orhun yazıtları: Talat Tekin, Simurg, 1995, İstanbul.
- S. Arazkulief, S. Atanyazof, P. Berdief, F. Sapanova, Türkmen Dilinin Diyalektolojik Sözlüğü, Aşkabat, 1977
- Turan t.=Turan türkcesinden amacımız isadan öncesi bin yıldan itibaren tarih sahnesinde tanınmış ;Sak-Iskit; kabile birliği ve bu kabilelere aid Part(Eşkani) devletini kuran ;Part, Parn; Türklerin dillerinden kalmış sözcükler:
- Turan t.1=prf. Dr. Muhammedtagi Zehtabi(Kırşçı) "Iran türklerinin eski Tarihi,2.cild" Tebriz-2000yıl, S.356-64(Part türkçesinin text ve sözlüğü).
- Turan t.2=Jeorge Rawlinson "The Sixth Great Oriental Monarchy" London-1873, s.23.
- Turan t.3=A. Vambéry "Geschichte Buchara's oder Transoxanien" Stuttgart-1872, s. 11.
- Turan t.4=A. Vambéry "Das Turkenvolks" Osnabrück-1970, s.11, s.25.
- Grönbech, K. "Türkçenin Yapısı" Ankara-1995
- Gabain, Annamari von. 1985. "Eski Türkçenin Grameri" (Çev: Mehmet Akalın). Ankara.